

EEN BLIJDE BOODSCHAP AAN JERUZALEM

De Tweede samenspraak tussen

**Een verlicht Christen en hierin zijn onverlichte broeder
betreffende de herstelling van het Rijk van Israël**

**en de wederoprichting aller dingen die God gesproken heeft
door de dienst van al Zijn heilige profeten, van alle eeuw
Handelingen 3: 21.**

Door

Petrus Serrarius

1600-1669

Een Bleijde Boodschap aen Jerusalem

Amsterdam, 1665

De 2° samenspraak is in hedendaags Nederlands herschreven door M. N. den Harder

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2013**

INHOUD

EEN BLEYDE BOODSCHAP AEN JERUSALEM,

Nopende de herstellinghe des Rijcks in Israël, en de Wederbrenghinghe aller dingen die God gesproken heeft door den mond aller sijne Heylige Propheten. Act. 3: 21.

Voorgedragen in twee samenspraecken.

I. Tussen een verlichte Christen en een treurende Jood. (*De eerste samenspraak is niet digitaal aanwezig*)

II. Tussen dezelve Christen ende een sijner hierin noch onverlichte broederen

TOELICHTING door Dr. M. van Campen, in **GANS ISRAEL**, bladzij 337-340

HEMELSE TEKENEN EN HET RIJK VAN CHRISTUS OP AARDE CHILIASME EN ASTROLOGIE BIJ PETRUS SERRARIUS (1600-1669)

Door Prof. Mevr. E.G.E. van der Wall

UITZONDERINGEN OP DE REGEL

Door Simon Schoon

Overzicht van pro en contra vervangingstheologie

De Tweede Samen-Spraeck

Tusschen deselve Verlichte Christen, en een sijner hierinne noch Onverlichte Broederen, nopende De herstellinghe des Rijcks in Israël, en de Wederbrenginghe aller dingen die God gesproken heeft door den mond aller sijne Heylige Propheten. Act. 3: 21.

Het is gebeurd, lieve en aandachtige lezer, dat die bovengenoemde Christen,¹ om zijn belofte aan de treurige Jood gedaan, getrouw na te komen, dadelijk ging omzien naar iemand onder zijn broederen, welken hij in het bidden en smeken voor Jeruzalem, tot een medehelper mocht nemen. Maar alzo hij zijn broederen bij deze tegenwoordige eeuw zeer verdeeld en in verscheiden van elkaar afgezonderde gemeenten verstrooid vond, zo ging hij van de ene gemeente tot de andere, van heuvel tot heuvel, van berg tot berg; waar hij maar enige verzameling van verstrooide schapen vernemen kon, daar ging hij en hoorde vlijtig toe, of er iemand was, die aan Sion dacht, aan de herstelling van het zo lang vertreden Jeruzalem, en aan die verlossing van Israël, waar in de eerste tijden van het Evangelie alle discipelen van Christus zo vol van waren.

Maar waar hij kwam, hij hoorde wel vele dingen van de Leer en de Ceremonies, die de Heere Jezus ons tot bereiding van het Rijk, door de Evangelisten en Apostelen nagelaten heeft, ophalen; ook wel van een vroom en burgerlijk leven, waar de ene wat naarstiger en bescheidenlijker van sprak, als de ander. *Maar dat ooit op aarde een Rijk van God opgericht zou worden, dat ooit Christus weerkomen zou, om dat rijk, waar Hij toe geboren en in de wereld gekomen is, te ontvangen, en om noch eens op de stoel van David als Koning te heersen over het ganse huis van Israël, en om Jeruzalem, dat nu zolang door de heidenen vertreden en verontreinigd is geweest, weer eens van alle onreinheid te verlossen, en te stellen tot een lof op aarde, zoals daar van de profeten vol zijn, Jes. 62: 7; Jer. 30: 18, 19; Jer. 31: 38, 39; Zach. 1: 16; Zach. 2: 12. Dat ooit alle creaturen, die omwille van de mens, alle ijdelheid, slavernij en dienstbaarheid onderworpen zijn, door Christus eens hersteld zouden worden, en haar deel genieten aan de vrijheid van de heerlijkheid der kinderen Gods, zoals Paulus daarvan spreekt in Rom. 8: 19, 20 en 21. En dat zowel de zegeningen door Mozes Deut. 28 gedacht, eens haar beurt op aarde zullen hebben, alswel de vloeken daar het hare gehad hebben; ... daarvan vernam hij nergens gewag, evenals of die zaak niet tot het Evangelie behoorde.* En hoewel hier en daar iemand gevonden werd, die in het bijzonder iets dergelijks toestemmen moest, ofwel daarvan op de stoel gedacht, dat durfde nauwelijks iemand bestaan.

En zoals hij zag, dat dit rijk van God en Zijn Christus, en daarom ook al die heerlijke dingen die van Jeruzalem, de stad van God, gezegd en geprofeteerd zijn, overal als bedekt lagen, en als een ding waar niemand meer aan denkt, zo vond hij ook, dat die gestalte die tot dat rijk hoort (namelijk die gebrokenheid en teergevoeligheid van hart, dat bevinden van zijn eigen armoede en ellende, waardoor de mens eerst bekwaam wordt, zo voor hem zelf als voor anderen, hartgrondig te bidden en te smeken, zoals nu wel hoognodig zou zijn) daar niet was. Hij vond geen, of weinige lieden (inzonderheid onder de leraren) die daar leken iets te ontbreken, of over enig verval, gemis of gebrek, te treuren; veel vond hij ze bij zichzelf rijk en

---

¹ Zie 1ste samenspraak

welgemoed; niet anders dan of zij God schoon in de schoot zaten; zichzelf grotelijks behagende, zo in haar gave van welsprekendheid, als in haar zelf-aangenomen of van mensen gedichte wijze van leer en leven; andere medebroeders, die het juist met haar niet hielden, maar een andere wijze van leer en leven volgden, scherp veroordelende. En daarom wist deze mens niet, waarheen hij zich wenden of keren zou, waar hij, bij deze verwarde en verduisterde tijden van het grote Babel, iemand vinden mocht, die aan de wateren van Babel zat wenende en aan Sion gedenkende. Die, als haar voorgehouden wordt, in deze ellendige Babylonische gevangenis, één van de liederen van Sion te zingen, van harte sprak, zeggende zoals in Ps. 137: 4 uitgedrukt wordt: *Hoe zouden wij een lied des Heeren zingen in een vreemd land? Indien ik u vergete o Jeruzalem, zo vergete mijn rechterhand zichzelf, mijn tong kleve aan mijn gehemelte, zo ik aan u niet gedenk, zo ik Jeruzalem niet verhef boven het hoogste mijner blijdschap.* Het lijkt vooralsnog zo gezind te zijn, dat zij evenzo goed aan de wateren van Babel zingen kunnen, als elders; en hoewel Jeruzalem eeuwig vertreden bleef, wat scheelt daar aan? Het ga met Jeruzalem hoe het wil, zij zijn altijd even vrolijk en welgemoed.

Als deze mens dit bemerkte, werd hij in zijn binnenste ontroerd, en verzuchtende tot de Heere, zei hij: is er dan niemand Heere, die naar Sion vraagt? Niemand die zich haar aanneemt; of zich bekommert over Jeruzalem? Waar zijn die wachters, waar Jeremia van gedenkt, hfd. 31: 6 die in die dagen, als nu de Heere in het zin zal hebben Israël te herstellen, van de berg Efraim (dat is van onder de christenen) *tot Sion roepen zullen, Maakt u op, en laat ons opgaan tot de Heere, onze God.* En tot de Heere: *o Heere, behoud Uw volk, het overblijfsel van Israël.* Of zou het die tijd noch niet zijn, waar de profeet daar op ziet?

Ondertussen, terwijl deze persoon met deze en dergelijke gedachten omging, ziet, daar komt hem tegemoet één van zijn broeders, een vroom eenvoudig man, maar in dit stuk noch onverlicht, die wel met Nathanaël zou gezegd hebben, *kan uit Nazareth iets goeds komen?* Zou ook uit de Joden noch iets goeds kunnen worden?

Deze bemerkende aan het aangezicht van de verlichte Christen, dat hij treurig en bekommerd was, sprak tot hem, zoals de Koning Artasastha tot Nehemia, zeggende: *Waarom is uw aangezicht treurig, zo gij toch niet krank zijt? Dit is niet dan treurigheid des harten.* Neh. 2: 1, 2.

De verlichte Christen antwoordde: 'Zou ik niet droevig zijn en treuren, dat ik een Jood gevonden heb, die met mij in de Hope Israëls één is, en nu bewilligd heeft, door bidden en smeken tot God, om de welvaart van Jeruzalem en de herstelling van het rijk in Israël aan te houden; en dat ik mij onder de christenen omziende, niet weet, waar ik mij een mede-stemmer en mede-helper hierin vinden zal?'

'Hoe', sprak de broeder, 'bent u één met de Joden *in de Hope Israëls?* Zij verwachten immers een aards rijk, maar wij een hemels; zij een aards Jeruzalem, wij een hemels; en hoe zouden wij het dan in de hoop met hen eens zijn! En hoe zouden wij met hen kunnen bidden?'

Verlicht Christen. De Hope Israëls is op tweeërlei wijze te betrachten.

Eerst ten opzichte van ieder mens in het bijzonder; en ten andere, ook ten opzichte van alle mensen in het algemeen.

- Ten opzichte van ieder mens in het bijzonder, zo is de Hope Israëls, dat wij eerst naar de ziel inwendig geheiligd worden; en daarna, dat wij ook uitwendig tot een Tabernakel van God worden.
- Insgelijks is het ook ten opzichte van alle mensen in het algemeen; eerst moet er inwendig naar de ziel in Israël een heiligheid zijn, waar al de beloften op zien; en

daarna, zal ooit de Hoop in Israël volbracht worden, zo moet ook uitwendig dat ganse Lichaam van Israël tot een Tabernakel van God worden, haar rijk tot een rijk van God, en haar stad tot een stad van God, waar God waarlijk in woont en het verlicht. En als dat zijn zal, zo zal alsdan dat rijk, waar God Zelf in regeert, geen aards rijk geheten worden, noch dat Jeruzalem waar God in woont en verlichten zal, het zal geen aardse stad heten, hoewel beide, zowel het rijk als de stad, op aarde zichtbaar zullen zijn.

Broeder. Waarom bekommert u zich toch zo over de Joden? Welk rijk of welke stad van God kan onder haar verwacht of gehoopt worden, nadat zij Christus eenmaal verworpen hebben, Hem noch tot op deze dag niet kennen noch aannemen willen?

Verlicht Christen. het Is waar, mijn lieve broeder, zolang de Joden Christus verwerpen en niet erkennen noch willen aannemen, zo is van haar, noch onder haar niets goeds te verwachten of te hopen. Maar dat ik mij haar aanneem en mij wegens hen bekommer, is dat ik weet, dat zij eens daartoe gebracht zullen en moeten worden. En hoe eerder dat geschied, hoe eerder ook die Hope Israëls, ten opzichte van alle mensen in het algemeen, zijn vervulling zal hebben; aangezien voor God een hemels rijk op aarde opgericht wordt en een hemels Jeruzalem, een stad van de levende God, op aarde geopenbaard wordt. En omdat ik een Jood aangetroffen heb, die daarom het aangezicht van de Heere wil zoeken, zo zou ik ook gaarne iemand onder ons christenen vinden, die hierin met ons wilde samenspannen.

Broeder. Eilieve, welke zekerheid hebt u toch, dat noch ooit de Joden (of de Joodse natie die zo lang ongelovig en hardnekkig is gebleven) tot het geloof bekeerd en van harte het Evangelie gehoorzaam zullen worden? Want zouden wij daarom bidden en veel goeds daarvoor hopen, dan dienden wij wel enige zekerheid daarvan te hebben.

Verlicht Christen. U spreekt zeer wel, mijn lieve broeder, want hoe zou men in het geloof en met vertrouwen om een ding bidden en kunnen aanhouden, waar men voorshands geen zekerheid van heeft, dat het Gods wil is, dat het ooit geschiedt. En om u dan te tonen welke zekerheid ik heb, dat de natie van de Joden, die wegens het ongeloof van haar grootste deel, zo lang in de ellende gezworven heeft, noch eens bekeerd zal worden; en bekeerd zijnde, weer in het land van haar voorvaders vergaderd zal worden, om aldaar veel goeds van de Heere te genieten, ja meer als ooit haar voorvaders genoten hebben; zo leest:

1. Wat Mozes wel uitdrukkelijk daarvan zegt. Lev. 26: 31, 32 en 46. Als ook Deut. 4: 25, 31 en Deut. 30: 1, 10. Idem hfd. 32: 36-44.
2. Wat van de wederbrenging van de gevangenis van Sion in de Psalmen gedacht wordt, als Ps. 14: 7; Ps. 126: 1, 2 etc. Wat al gebeden tot dat einde aldaar al beschreven zijn, Ps. 79: 9, 10, 11; Ps. 80 geheel; Ps. 102: 14, 15, etc. en Ps. 106: 47, 48. Ja, wat een formulier van dankzegging de Heilige Geest al vooruit daarom gepend en gedicht heeft, als Hij ons doet zeggen Ps. 85: 2, 3 en 4: *Gij zijt Uw lande gunstig geweest, Heere, de gevangenis Jakobs hebt Gij gewend. De misdaad Uws volks hebt Gij weggenomen: Gij hebt al haar zonden bedekt, etc.*
3. Wat de profeten eendrachtig en ronduit daarvan getuigen, als vooreerst Jes. 11: 12, 13 etc.; Jes. 14: 1, 2, 8; Jes. 33: 20, 21 en hfd. 35 geheel; Jer. 30: 9-22 en 31: 36, 37 en 32: 37, 38; Jer. 50: 17, 18 en 19; Hosea 3: 4, 5; Amos 9: 11; Obadja 18, 19 etc.; Ez. 6: 8, 9 en 10 en 37: 21, 22; Micha 2: 12; Zef. 3: 18, 19; Zach. 1: 15, 16 en 17 en 2: 10, 11; 8: 12, 13; 14: 9, 10 en 11.

Broeder. Wat hoor ik? Zou de Heilige Schrift daar zo vol van zijn en zouden onze zo kloeke

Schriftgeleerden die dag en nacht met de Schrift bezig zijn, dat zo plomp over het hoofd gezien hebben, dat waar gewis wat te zeggen.

Verlicht Christen. Ja, gewis is het wat te zeggen; en zo ik vrij met u spreken mocht, ik zou het u wel beduiden wat het te zeggen is.

Broeder. Spreekt vrij uit, ik hoop het u niet kwalijk te nemen.

Verlicht Christen. Zo weet dan lieve Broeder, dat tot alle tijden die lieden die zich vermetel boven anderen verheffen, en anderen bij zichzelf verachten, door Gods rechtvaardig gericht met zonderlinge blindheid in het algemeen zijn gestraft. Daarvan hebben wij een vreselijk voorbeeld in de Joden; die enig voorrecht van God boven andere volkeren genoten hebbende, namen daaruit reden zich boven andere volken te verheffen en anderen te verachten, even alsof God met al Zijn gaven en beloften alleen voor haar waren; en alsof de Messias, waardoor alle zegeningen en beloften gewrocht zouden worden, alleen voor haar zou zijn. En evenzo, toen nu de Messias kwam, en haar het Rijk van God verkondigde, waren zij, door Gods rechtvaardig oordeel over haar hoogmoed, zo verblind, dat zij de Messias, waar nochtans de schrift vol van was, niet kenden, maar lasterden en verwierpen Hem zeer schandelijk.

Nu, zoals die blindheid over de hoogmoedige Joden gekomen is, zo waarschuwt ook Paulus ons heidenen, *die door haar val genade verkregen hebben, dat wij ook niet hoogmoedig worden, maar vrezen.* Rom. 11: 20. Daarmee te kennen gevende, zo God de Joden niet verschoond heeft, Hij ons ook niet verschonen zal, zo wij stout worden en ons tegen de arme blinde Joden komen te verheffen, met haar te verachten en te verdrukken gelijk nu vele honderd jaren terug is geschied. En daarom wat wonder dat wij ook met blindheid zijn geslagen, zo weinig verstaande van de wederbrenging van de Joden uit deze ellendige toestand, en dat deze verstrooiing onder alle volkeren aldus geschieden moest, eer een vast en bestendig rijk in Israël opgericht wordt; zoals de Joden van Christus' lijden en wederopstanding wisten; niettegenstaande de Heilige Schrift, Mozes en de Psalmen en de Profeten daar vol van waren.

Broeder. Ja, zegt u dat? Zou dit een blindheid zijn, waar ons God mee geslagen heeft, uit oorzaak van die stoute hoogmoed en overmoed die wij christenen in alle landen tegen de Joden gebruikt hebben? En zouden daardoor onze ogen zo bedekt zijn, dat niet tegenstaande Mozes, de Psalmen en de Profeten, vol zijn van zo een algemene bekering, wederbrenging en herstelling van de Joden, wij dat niet bemerken kunnen?

Verlicht Christen. Ja, gewis, dat mag u wel geloven; en als u die bovenverhaalde Schriftplaatsen eens terdege gelieft te overdenken, vertrouw dat u het zelfs klaar zult kunnen bemerken.

Broeder. Welaan, laat ons dan eens zien wat Mozes, Leviticus 26 hiervan zegt, eer wij tot die andere plaatsen komen.

Verlicht Christen. Zeer goed; dat is een hoofdstuk waar Mozes, van die tijd af, dat het volk van Israël noch in de Woestijn was, eer zij nog in het beloofde land overgegaan waren, alles verhaalt, wat haar wedervaren zou, tot op die tijd die wij nu noch zijn verwachtede, dat namelijk de Heere noch eens, om zijns Naams wil, aan Zijn verbond met haar voorvaderen gemaakt, gedenkt; en haar dat land, dat Hij haar en haar zaad tot een eeuwige erfenis beloofd

heeft, geve. Hoe naarmate van hun hardnekkigheid en verval, de Heere Zijn gerichten over haar verzwaren zou, deze telkens zevenvoudig vermeerderende; totdat eindelijk dat volk daartoe komt, dat zij haar ongerechtigheid, en de ongerechtigheid van haar voorvaderen, waardoor zij tegen God overtreden zullen hebben, belijden; invoege haar onbesneden hart gebogen wordt, en zij aan de straf van haar ongerechtigheid een welgevallen hebben; vers 40 en 41.

En opdat te klaarder blijke, dit gedenken van de Heere aan Zijn verbond met Abraham, Izak en Jacob, en aan dat Land dat Hij haar gezworen heeft tot een bestendig en eeuwige erfenis te geven, noch op heden te vervullen staat, zo hoort wat Mozes in vers 42 en 43 daarbij voegt: 42. *Dan (zegt hij van de weg van de Heere) zal Ik gedenken aan Mijn verbond met Jacob; en aan Mijn verbond met Izak, en ook aan Mijn verbond met Abraham zal Ik gedenken; en aan het Land zal Ik gedenken.*

43. *Als het land om harentwil zal verlaten zijn geweest, en aan zijn sabbatten een welgevallen gehad hebben; wanneer het om hunnentwil verwoest was, en zij aan de straf hunner ongerechtigheid een welgevallen zullen gehad hebben; daarom, omdat zij Mijn rechten hadden verworpen, en hun ziel aan Mijn inzetten gewalgd had.*

Zie, tot op heden zien wij, dat het land dat Abraham, Izak en Jacob beloofd is geweest, noch, om der zonden wil van haar inwoners, is woest liggende; en dat tot op deze dag toe, de kinderen Israëls noch in tegenheid met de Heere wandelen, zonder haar ongerechtigheid en de ongerechtigheid van haar voorvaderen tegen Jezus en Zijn discipelen begaan, enigszins te belijden; ik laat staan, dat haar onbesneden hart zo gebogen is, dat zij nu een welgevallen zouden hebben aan de straf van haar ongerechtigheid, als alles honderdvoud wel verdiend hebbende, wat daarom van tijd tot tijd over hen gekomen is.

Dus, zo ooit deze profetie van Mozes haar vervulling zal hebben, zo volgt noodzakelijk, dat zodanige belijdenis en bekering, mitsgaders ook al dat goede dat God aan Abraham, Izak en Jacob en aan dat land van Israël beloofd heeft noch te verwachten staan.

Broeder. Gewis moet dit volgen, ten ware men al deze gerichten, in Leviticus 26 gedacht, op iets anders kon duiden, als op deze tegenwoordige verwoesting van de Joodse natie en land.

Verlicht Christen. Men duide het hoe men wil, zo moet nochtans deze tegenwoordige verwoesting daaronder begrepen zijn; of anders zou Mozes, in het optellen van de gerichten van God het allerlaatste en het zwaarste achtergelaten, en van de uitkomst daarvan niets gedacht hebben, eer de gerichten een einde hadden; wat gans ongerijmd ware.

Ten andere, blijkt ook uit alle omstandigheden van deze tekst en inzonderheid uit het volgende 44^e vers, hier eigenlijk gezien wordt, niet op enige voorgaande mindere gerichten, maar op deze zo lang durende en aller-zwaarste verstrooiing en verwoesting die ooit geschied is. De woorden luiden aldus:

44. *En hierenboven is dit ook, als zij in het land hunner vijanden zullen zijn, zo zal Ik haar niet verwerpen, noch van hen niet walgen, om een einde van hen te maken, vernietigende Mijn Verbond met hen; want Ik ben de Heere, hun God.*

45. *Maar Ik zal hen ten besten gedenken des Verbonds der voorouderen, die Ik uit Egypteland, voor de ogen der heidenen uitgevoerd heb, opdat Ik hen tot een God ware. Ik ben de Heere.*

Zie, hier wordt van zulke overgeving in de handen van hun vijanden gedacht, dat het lijken zal, alsof zij ten enenmale van God verworpen waren, en dat het nu gans met hen uit zou zijn, om nooit meer een volk te zijn op aarde; (gelijk zodanige gedachten ook onder de Christenen heden ten dage in zwang gaan) waarover ook alhier, tot een bijzondere gratie beloofd wordt, dat God dat niet doen zal, hoe jammerlijk het met hen ga, en dat om Zijns Verbonds wille;

opdat er een overblijfsel zij, waar Hij alles aan vervullen moge wat Hij haar vaderen beloofd heeft.

Weliswaar zijn de kinderen Israëls weleer in de handen van hun vijanden overgegeven, maar nooit is de zaak zo met hen gesteld geweest, alsof de Heere Zijn volk ten enenmale verworpen had en voorhad een einde aan hen te maken; ook niet in de Babylonische wegvoering, want aldaar waren expliciete beloften, dat zij na de tijd van 70 jaren weer in haar land hersteld zouden worden.

Daarom, zo moet noodzakelijk deze belofte hier gedaan, van het volk niet te zullen verwerpen, noch uit walging over haar een eind aan hen te maken, op deze tegenwoordige verstrooiing en verwoesting van de Joden, geduid worden. En dienvolgens moet daar noch eens zodanige belijdenis van hun ongerechtigheid en zodanige herstel en vervulling van alle beloften aan Abraham, Izak en Jacob gedaan, te verwachten zijn.

Broeder. Uw redenen zijn bondig, zodat ik er niets meer tegen in weet te brengen. Laat ons nu ook eens horen wat u verder van Mozes uit Deuteronomium 4 en hoofdstuk 30 tot dezelfde woorden toe te voegen hebt.

Verlicht Christen. Zeer wel. Deze twee plaatsen zijn ook zodanig, - dat zelfs onze nieuwe Nederlandse overzetters in hun aantekeningen over Deut. 4: 30 bekennen moeten, - dat dit een profetie schijnt te zijn van de bekering van de Joden, vergeleken met hfd. 30: 1, 2, 3 etc. en Hoséa 3: 5. Zo is het dan dat Mozes aldaar sprekende tot alle 12 stammen van het huis van Jacob, hemel en aarde tot getuigen roept tegen hen; en haar voorzegd hebbende, *dat zij voorzeker haast omkomen zouden van dat land waar ze de Heere ingevoerd had, en onder de volken verstrooid zouden worden*, voegt hij uiteindelijk daarbij:

Deut. 4: 30. *Wanneer gij in angst zult zijn, en u al deze dingen zullen treffen, in het laatste der dagen, dan zult gij wederkeren tot de Heere uw God, en Zijn stem gehoorzaam zijn.*

31. *Want de Heere uw God is een barmhartig God, Hij zal u niet verlaten, noch u verderven, en Hij zal het verbond uwer vaderen, dat Hij hen gezworen heeft, niet vergeten.*

Broeder. Weliswaar wordt hier ook wel van een bekering en van een wederbrenging van Israël gesproken: maar is dit niet al te schoon vervuld in de wederbrenging van de Joden uit de Babylonische gevangenis ten tijde van Cyrus en Darius?

Verlicht Christen. Ik antwoord: nee; en dat om verscheiden redenen die alle beter op deze tegenwoordige gevangenis of verstrooiing passen, als op de Babylonische.

1. Hier wordt gesproken, niet tot Juda en Benjamin alleen, die uit Babel wedergekomen zijn, maar tot het ganse huis van Jacob dat nu onder alle volken verstrooid is.
2. Zo wordt hier ook gesproken van een bekering die pas in het laatste der dagen zal geschieden, hetwelk beter op deze lange Babylonische gevangenis als op gene 70-jarige past.
3. Zo wordt er ook van zulke bekering alhier gedacht, waar een ware gehoorzaamheid op zal volgen en een dergelijke is niet gevolgd op de Babylonische wederbrenging.
4. Zo het tegen de barmhartigheid van God en tegen het verbond met de vaderen gemaakt, zou geweest zijn, dat Hij die twee stammen, die weleer in Babel weggevoerd zijn geweest, zou verlaten hebben; hoeveel meer zou dit tegen Zijn barmhartigheid en tegen Zijn verbond strijden, dat Hij nu in deze zestienhonderd-jarige gevangenis al de twaalf stammen van Israël eeuwig verderven en vergaan zou laten, zonder aan de beloften aan hun voorvaderen gedaan, eens te gedenken?

Broeder. Het lijkt voorwaar, mijn lieve broeder, dat u hierin ook gelijk hebt, en dat de bekering Deut. 4: 30 gedacht, niet op die korte Babylonische maar op deze zo lange en zware verstrooiing en gevangenis onder alle volkeren ziet; en dat God noch eens, wegens Zijn barmhartigheid en om der vaderen wil, het daartoe brengen zal, dat zij waarlijk bekeerd en gehoorzaam gemaakt zullen worden. Edoch, om meerder verzekerdheid, laat ons ook eens horen wat die tekst van Deuteronomium 30 meebrengt.

Verlicht Christen. Welaan, want ook die plaats is zeer bondig; en wie ze goed betracht, zal zich moeten verwonderen, dat onze nieuwe overzetters hier nog zo twijfelachtig van spreken, als boven gedacht; en niet veeleer deze waarheid ronduit belijden.

Mozes dan zegt in Deuteronomium 30: 1 aldus:

1. *Voorts zal het geschieden, wanneer al deze dingen over u zullen gekomen zijn, deze zegen of deze vloek, die Ik u voorgesteld heb. Zo zult gij het weder tot uw harte nemen onder alle volken, waarheen u de Heere uw God gedreven zal hebben.*
2. *En gij zult u bekeren tot de Heere uw God, en Zijn stem gehoorzaam zijn, naar alles dat Ik u heden gebied, gij en uw kinderen, met uw ganse hart en met uw ganse ziel.*
3. *En de Heere uw God zal uw gevangenis wenden, en Zich uwer ontfermen, en Hij zal u weder vergaderen uit alle volken, waarheen de Heere uw God u verstrooid had.*
4. *Al waren uw verdrevenen aan het einde des hemels, vandaar zal u de Heere uw God u vergaderen, en vandaar zal Hij u nemen.*
5. *En Hij zal u brengen in het land, dat uw vaderen erfelijk bezeten hebben, en gij zult dat erfelijk bezitten; en Hij zal u weldoen, en zal u vermenigvuldigen boven uw vaderen.*
6. *En de Heere uw God zal uw hart besnijden en het hart uws zaads etc.*

Wat dunkt u, lieve broeder, wanneer men zo een bekering en wederbrenging, als nu van ons voorgegeven wordt, zou willen uitdrukken, hoe zou men dit klaarder en eigenlijker kunnen doen, als hier geschiedt! Ook wanneer men het juiste onderscheid wilde aanwijzen, dat daar is tussen deze wederbrenging en die van Babel, hoe zou men het duidelijker en klaarder kunnen doen, als Mozes hier doet?

1. In Babel waren niet al de vloeken, waar Mozes van gedacht heeft, over Israël gekomen, zoals nu.
2. Toen waren de Israëlieten niet verstrooid onder alle volken, tot aan de einden der aarde, zoals nu.
3. De bekering die in Babel geschiedde, was niet zodanig als hier beschreven wordt, noch de herstelling zodanig als hier beloofd wordt.

Broeder. Hoezo, mijn lieve broeder, welk onderscheid merkt u tussen die bekering en herstelling, en die, die nu noch te verwachten zou staan?

Verlicht Christen. Dit onderscheid is zeer groot.

Vooreerst betreffende de bekering, *zo zal deze van ganser harte en van ganser ziele geschieden, en daarenboven zal zich uitstrekken ook tot hun zaad;* waar in tegenstelling die bekering van Babel zeer gebrekkig was, en niet van de ouders op de kinderen duurde; alzo het Israël sedert noch erger gemaakt heeft als tevoren.

Ten andere, betreffende de herstelling, zo zal deze die hier beloofd wordt veel heerlijker zijn, als wat ooit tevoren geweest is, uit deze woorden, *Hij zal u weldoen en vermenigvuldigen boven uw vaderen,* vers 5. Daar in tegenstelling die herstelling uit Babel veel minder was, dan wat haar vaderen genoten hadden.

Broeder. Ik moet bekennen dat deze plaats ook goed tot uw woorden dient; en hoewel onze nieuw overzetter in hun aantekening over deze plaats de zaak verzwijgen en de kracht van uw redenen ongemerkt voorbij gaan. Blijkbaar hebben zij uw zaak noch zoveel bijval gegeven, dat zij boven het hoofdstuk in haar inhoud, aldaar gesteld hebben: *Belofte van genadige verlossing en bekering der Joden*. Daarmede gaven zij te kennen dat zulks in dit hoofdstuk beloofd werd. Maar laat ons ook eens horen over uw laatste plaats uit Mozes, boven vermeld.

Verlicht Christen. Deze is genomen uit het lied van Mozes, dat hij kort voor zijn dood tot een eeuwig getuigenis beschreven en nagelaten heeft, ter gelegenheid (zoals hij zelf verklaart hfd. 31: 29) dat hij wist dat *zij* (de kinderen Israëls) *het zekerlijk verderven, en van de weg, welke Hij hen geboden had, afwijken zouden*; waarom al dit kwaad, in het laatste der dagen haar ontmoeten zou.

De woorden van het lied tot onze woorden dienende, luiden aldus: Deuteronomium 32.

36. *Het zal de Heere over Zijn knechten berouwen; want Hij zal zien dat de hand is weggegaan, en de beslotene en verlatene niets is.*

37. *Dan zal Hij zeggen, waar zijn haar goden? De rotssteen op welken zij betrouwen!*

38. *Welker slachtoffers vet zij aten, welker drankoffers wijn zij dronken: dat ze opstaan en u helpen, dat er verberging voor u zij.*

39. *Ziet nu, dat Ik, Ik Die ben, en geen God met mij: Ik dood en maak levendig, Ik versla en Ik heel: en daar is niemand die uit Mijn hand redde.*

40. *Want Ik zal Mijn hand naar de hemel opheffen; en Ik zal zeggen: Ik leef in eeuwigheid!*

41. *Indien Ik mijn glinsterende zwaard wet, en Mijn hand ten gerichte grijp; zo zal Ik de wraak op Mijn tegenpartijen doen wederkeren, en Mijn hateren vergelden.*

42. *Ik zal Mijn pijlen dronken maken van bloed, en Mijn zwaard zal vlees eten: want het bloed des verslagenen en des gevangenen, van den hoofde af, zullen er wraken des vijands zijn.*

43. *Juicht gij heidenen met Zijn volk; want Hij zal het bloed Zijner knechten wreken: en Hij zal de wraak op Zijn tegenpartijen doen wederkeren, en verzoenen Zijn land en Zijn volk.*

Zie, hiermee eindigt Mozes zijn lied, alle verheugenissen van God over Israël besluitende, met de wraak die Hij nemen zal over de volkeren, die Zijn volk vertreden en verdrukt zullen hebben, en met een wederlevendigmaking van Zijn knechten, en een verzoening beide van Zijn land en van Zijn volk. Hetwelk heel anders luidt, als wat zij ons heden ten dage wijsmaken, die voor het einde van de wereld geen bekering noch wederbrenging van de Joden verwachten maar menen dat die, die tot nu toe Jeruzalem en de Joodse natie vertreden hebben, zulks altijd doen zullen tot de komst van Jezus Christus toe, ten jongste gericht.

Broeder. Het is waar, ik dacht niet bij Mozes aan zulk bescheid over die zaak. Ik ben nu benieuwd om ook te horen wat dat is, dat u uit het boek van de Psalmen hiertoe bij te brengen hebt.

Verlicht Christen. Uit het boek van de Psalmen zou veel bij te brengen zijn, alleen zal ik u hier drieërlei ophalen, zoals boven gedacht.

(1) Eerst, een voorgaande wens van de Heilige Geest over die zaak, en een verheuging daarover in de Geest al vooruit verwekt, het welk niet tevergeefs kan zijn, maar in de ene tijd of de andere zijn vervulling moet hebben, als Psalm 14: 7 waar David sprekende van de dwazen die zijn volk opaten, als brood; zoals aan Israël tot op deze dag geschied, in deze woorden uitbreekt:

7. *Och dat Israëls verlossing uit Sion kwame! Als de Heere de gevangenen Zijns volks zal*

doen wederkeren, dan zal zich Jacob verheugen, Israël zal verblijd zijn.

Evenzo Psalm 126: 1, 2.

Als de Heere de gevangenen Sions wedergebracht zal hebben, zullen wij zijn als die daar dromen.

Dan zal onze mond vol lachen zijn, en onze tong vol gejuich: dan zal men zeggen onder de heidenen: De Heere heeft grote dingen aan deze gedaan. De Heere heeft grote dingen bij ons gedaan; dies zijn wij verblijd. O Heere, wend onze gevangenis, gelijk waterstromen in het zuiden.

Weliswaar doen onze nieuwe overzetters het eerste vers van de 126^e Psalm op de Babylonische gevangenis slaan, de woorden van de tekst zo overgezet hebbende: *Als de Heere de gevangenen Sions wederbracht, waren wij gelijk degenen die dromen. Toen werd onze mond vervuld met lachen en onze tong met gejuich; toen zei men onder de heidenen, etc.* Maar zij hebben daarin ongetwijfeld ongelijk, en gaan niet alleen tegen de Chaldeeuse versie, maar ook tegen de juiste betekenis van de woorden *jimmale en jomeru*, welke eigenlijk op het toekomstige zien, en niet op iets dat reeds voorbij was.

Ook hebben de heidenen, tot nog toe, noch niet kunnen zeggen: *De Heere heeft grote dingen aan deze gedaan*, namelijk aan de Joden. Zoals zij zullen doen, als nu de Heere hen uit deze tegenwoordige gevangenis nog eens verlost zal hebben. Toen ze uit Babel kwamen, toen waren ze niet als dromende, want die tijd was haar tevoren aangezegd; en betreffende hun wederkeer, die ging niet dromende toe; maar met grote onrust en angst, vanwege die vijanden die haar zulks zochten te beletten.

Maar als nu deze wederbrenging, die nu voorhanden is, eens geschieden zal, dan zullen zij vanwege grote blijdschap en verwondering, wezen als *degenen die dromen*, nauwelijks gelovende of het waarheid is of niet, zoals nu de ganse wereld daarom als in een diepe droom ligt.

En uiteindelijk tot bewijs, dat hier gezien wordt, niet op die Babylonische gevangenis die allang voorbij is, maar op deze die nu zolang geduurd heeft, zo komt de Psalmist in vers 4 en zegt (als van een zaak die noch te verwachten staat, dat daar wezen zal als een stroom uit het zuiden over een dor en dorstig land): *O Heere, wend onze gevangenis gelijk waterstromen in het zuiden.* Waaruit dan af te nemen is, dat hij op deze wederbrenging ziet waar hij tevoren aan gedacht had, en waar in Psalm 14: 7 van staat, waar zulke wonderlijke en onuitsprekelijke blijdschap voor Jacob en Israël uit ontstaan zal.

Ten andere, aangaande de gebeden die men hiervan in het Boek van de Psalmen vindt (waaruit ook krachtig bewezen kan worden, dat zodanige bekering en wederbrenging van de Joden noch eens zal moeten geschieden) die zijn vooreerst, hetgeen wij lezen in Psalm 79. Waar de overgeblevenen van het verstoorde Jeruzalem aldus bidden:

9. *Help ons, o God onzes heils, ter oorzaak van de eer Uws Naams, en red ons, en doe verzoening over onze zonden, om Uws Naams wil.*

10. *Waarom zouden de heidenen zeggen: waar is hun God? Laat de wraak des vergoten bloeds Uwer knechten onder de heidenen voor onze ogen bekend worden.*

11. *Laat het gekerm der gevangenen voor Uw aanschijn komen; behoud overig de kinderen des doods, naar de grootheid Uws arms, etc.*

(2) Ten tweede, zo volgt die ganse 80^e Psalm, in onze eerste samenspraak met de treurige Jood gedacht, alwaar doorgaans, om wederbrenging en herstelling van het Rijk in Israël gebeden wordt, alles sluitende met deze woorden:

19. *Zo zullen wij van U niet terugkeren, maak ons levendig (Techajenu) zo zullen wij Uw Naam aanroepen. O Heere, God der Heirscharen, breng ons weder, laat Uw aanschijn*

lichten, zo zullen wij verlost worden.

Daarmede te kennen gevende dat hier van een andere wederbrenging gedacht wordt als de Babylonische. Want sinds die geschied is, is het volk weer terug geweken maar als deze eens geschied zal zijn, zal dat volk Israël nooit weer terugkeren. De wederbrenging uit de Babylonische gevangenis is nooit gerekend geweest als *een leven uit de doden*, zoals deze, die wij nu verwachten, geheten wordt, zo hier vers 19 als Romeinen 11: 15. Géne wederbrenging geschiedde, niet door een bijzondere verlichting van Gods aanschijn, waardoor het volk zowel inwendig als uitwendig ten volle verlost werd; maar déze zal door het verlichten van Gods aanschijn geschieden, en een volkomen verlossing bijbrengen, zowel inwendig als uitwendig.

(3) Ten derde, ziet het gebed van de verdrukte eens na in Psalm 102 en hoe hij uit consideratie van Gods eeuwig en bestendig wezen dat niet verouderen noch veranderen kan, aldus zegt:

14. *Gij zult opstaan, Gij zult U ontfermen over Sion, want de tijd om haar genadig te zijn, want de bestemde tijd is gekomen.*

15. *Want Uw knechten hebben een welgevallen aan haar stenen, en hebben medelijden met haar gruis.*

16. *Dan zullen de heidenen de Naam des Heeren vrezen, en alle Koningen der aarde Uw heerlijkheid.*

17. *Als de Heere Sion zal opgebouwd hebben, in Zijn heerlijkheid zal verschenen zijn.*

18. *Zich gewend zal hebben tot het gebed desgenen die gans ontbloot is, en niet versmaad hebben hunlieder gebed, etc.*

(4) Ten vierde, ziet ook het slot van de 106^e Psalm:

47. *Verlos ons Heere, onze God, en verzamel ons uit de heidenen, opdat wij de Naam Uwer heiligheid loven, ons beroemende in Uw lof.*

48. *Geloofd zij de Heere, de God Israëls van eeuwigheid tot in eeuwigheid, en al het volk zegge: Amen, Hallelujah.*

(5) Ten vijfde, zo zie toch naar de 85^e Psalm, daar zult u vinden, vooreerst een dankzegging als uit een profetische Geest vooruit tegen die tijden gepend en voorgeschreven, en daarna ook een gebed uit een vast vertrouwen dat bloeit op Gods goedheid en almacht.

Het formulier van de dankzegging is dit (Psalm 85):

2. *Gij zijt Uw lande gunstig geweest, Heere, de gevangenis Jacobs hebt Gij gewend.*

3. *De misdaad Uws volks hebt Gij weggenomen; Gij hebt al haar zonden bedekt, Sela!*

4. *Gij hebt weggenomen al Uw verbolgenheid, Gij hebt U gewend van de hittigheid Uws toorns.*

Het gebed volgt in deze woorden:

5. *Breng ons weder, o God onzes heils, en doe teniet Uw toornigheid over ons.*

6. *Zult Gij eeuwiglijk tegen ons toornen? Zult Gij Uw toorn uitstrekken van geslacht tot geslacht?*

7. *Zult Gij ons niet weder levendig maken opdat Uw volk zich in U verblijde?*

Zie, dit had ik uit het Psalmboek naar voren te brengen, tot een klaar en bondig bewijs, dat er noch eens zulk een wederbrenging van de gevangenis van Sions geschieden zal, daar zich gans Jacob aan verblijden en Israël aan verheugen zal. En daar ook de volken en de Koningen van de aarde tot de vreze Gods door bewogen zullen worden. Een wederbrenging, door welke ook de zonden van het volk bedekt, en de toorn van God weggenomen zullen worden, en dat het aanschijn van God over Zijn volk, tot een eeuwige verlossing voorts altijd lichten zal.

Nu oordeelt u zelf, of dit alles op de wederbrenging uit Babel gepast kan worden of dat het noodzakelijk verstaan moet worden van iets dat noch voorhanden is?

Broeder. Wat mij betreft, ik lijk wel één dergenen die als dromende zullen zijn, als eens deze wederbrenging van de gevangenis van Sion geschieden zal, als in Psalm 126: 2 staat. Want als ik u de Heilige Schrift hoor ophalen en verklaren, zo word ik er wakker door. Maar als ik dan weer denk aan al onze hooggeleerde en wijd-beroemde mannen, die hier niets van weten, dan dunkt mij dat ik droom en dat het geen waarheid kan zijn. Want hoe zou dit anders voor hen zo bedekt zijn geweest? Maar om mij verder uit de droom te helpen, zo bid ik u, laat mij ook eens horen, wat u boven uit de profeten hebt aangeroerd.

Bewijs van de bekering der Joden uit de Profeten

Verlicht Christen. Lieve broeder, zou ik u ophalen alles wat de profeten eendrachtig hiervan gedenken, dat zou al te wijdlopig vallen; alleen zal ik u in het kort vertonen enkele van de duidelijkste profetieën, die ik boven aangewezen heb, volgens uw verzoek en vooreerst uit Jesaja. Ziet dan Jesaja 11: 12, 13, etc.

11. *Want het zal geschieden te dien dage, dat de Heere ten anderen male Zijn hand aanleggen zal om weder te verwerven het overblijfsel Zijns volks 't welk overgebleven zal zijn van Assyrië, en van Egypte, en van Pathros, en van Morenland, en van Elam, en van Sinear, en van Hamath, en van de Eilanden der Zee.*

12. *En Hij zal een banier oprichten onder de heidenen, en Hij zal de verdrevenen Israëls verzamelen, en de verstrooiden uit Juda vergaderen van de vier einden des aardrijks, etc.*

Zie, daar ziet u dat er bij de Heere een dag bestemd is, in welke Hij andermaal Zijn hand wil uitstrekken om weer te verwerven het overblijfsel van dat volk dat Hij weleer uit Egypte uitgevoerd heeft. Dat is, in welke Hij wederom verzamelen wil, niet alleen die 10 stammen, welke door de Koning Salmanasser in Assyrië weggevoerd zijn en nu bijna 2500 jaren in de wereld verborgen zijn gehouden; maar in welke hij ook die twee andere stammen, Juda en Benjamin, die eigenlijk *Joden* genoemd worden, die door de Romeinen in alle hoeken van de wereld verstrooid zijn, weer zal vergaderen; opdat hij ten anderen male dat ganse huis Israëls wederbrengt in dat Land dat Hij haar vaderen tot een eeuwige erfenis gezworen heeft te geven. Gelijk Hij ze eenmaal voor dezen, allen uit Egypte uitvoerende, in datzelve gebracht heeft gehad. En opdat men weten zou, dat zij op die dag niet alleen naar het lichaam weer bijeen zullen komen maar dat zij ook naar het gemoed van alle partijschap en bittere nijdigheid afgebracht en tot één hart en tot één zin gezamenlijk bekeerd zullen worden, zo hoort wat de profeet daar dadelijk bijvoegt:

13. *En de nijd van Efraïm zal wegwijken, en de tegenpartijders van Juda zullen uitgeroeid worden: Efraïm zal Juda niet benijden, en Juda zal Efraïm niet benauwen.*

14. *Maar zij zullen de Filistijnen op de schouders vliegen tegen het Westen, en zij zullen tezamen die van 't Oosten beroven; aan Edom, en Moab zullen zij haar handen slaan, en de kinderen Ammons zullen hem gehoorzaam zijn.*

Door Efraïm verstaat men de tien stammen Israëls, die ten tijde van Rehabeam van het huis van David afweken; en door Juda, dat huis van David en het geslacht van Benjamin. *Gene*, zegt de profeet, *zullen deze niet meer benijden*, gelijk weleer is geschied, toen zij om niet tot Jeruzalem te komen en daar te aanbidden en te offeren, in Bethel voor zichzelf een altaar bouwden. 1 Kon. 12. *En deze zullen gene niet meer benauwen*, gelijk weleer Rehabeam met zijn sterke overheersing deed. 1 Kon. 12: 14 Waardoor die grote en tot op heden durende scheur veroorzaakt werd. Maar ten tijde van de oprichting van deze banier, als deze verdrevenen Israëls en deze in de vier einden van het aardrijk verstrooiden uit Juda, weer

bijeen zullen komen; dan zal deze nijdigheid, partijschap en overheersing wegwijken, en zullen beide tot een enig volk en tot een enig koninkrijk worden. En zij zullen dan gezamenlijk de Filistijnen op de schouders vliegen, die van het Oosten beroven, aan die van Edom en Moab haar handen slaan, en de kinderen Ammons tot haar gehoorzaamheid brengen.

Broeder. Dat er noch zo een tijd voorhanden moet zijn, lijkt hieruit klaar te blijken, en dat dit dan terecht een rechtschapen bekering en wederbrenging van de Joden heten mag, zal niemand loochenen. Maar twee dingen heb ik hierop te vragen.

1. Hoe u dat inschikken kunt, dat als dit overblijfsel Israëls weer in haar land gekomen en onder elkaar weer verenigd zullen zijn, zij dan de andere volkeren van de wereld op de schouders vliegen, beroven en onder zich brengen zullen, zoals hier gezegd wordt?

2. Op welke wijze deze wederbrenging niet alleen van de Joden, maar ook van de tien stammen, die nu in de 2500 jaren, als weg zijn geweest, zodat men niet weet waar ze zijn?

Verlicht Christen.

(1) Wat betreft uw eerste vraag, om dit goed in te schikken, moet u weten, dat deze tijd van herstel van Israël, een tijd van gericht zal wezen over alle volkeren die Israël zullen verdrukt hebben, zoals zulks doorgaans in de profeten uitgedrukt wordt, als in Jesaja 10: 12. Waar de profeet uitdrukkelijk zegt, dat als de *Heere een eind gemaakt zal hebben van al Zijn werk*, van de kastijding, *op de berg Sion en te Jeruzalem*, dat Hij alsdan *te huis zoeken zal de vrucht der grootheid des harten des Konings van Assyrië, en de pracht van de hoogheid zijner ogen*. Idem in Joël 3: 1: *Ziet, in die dagen en te dier tijd, als Ik de gevangenis van Juda en Jeruzalem zal wenden, dan zal Ik alle heidenen vergaderen en zal ze afvoeren in het dal van Josafat: en Ik zal met hen aldaar rechten vanwege Mijn volk en Mijn erfdeel, Israël, dat zij onder de heidenen hebben verstrooid en Mijn land gedeeld*, etc.

Nu, dit zal die tijd wezen, in welke de Heere een eind zal gemaakt hebben met het werk van Zijn kastijding over Sion en Jeruzalem. Dit zullen die dagen zijn, in welke de *Heere de gevangenis van Juda en Jeruzalem* zal gewend hebben. Daarom moet het u zo vreemd niet dunken, dat alsdan de Heere om de wraak van Sion te doen, die volkeren alle, die ooit Zijn volk verdrukt en Zijn land ingenomen hadden, ook eens te huis zoeken zal, en haar vergelden hetgeen zij anderen aangedaan hebben. Ja, zegt niet de apostel, sprekende tot de ware Israëlieten die in Christus geloofd hadden en blijkbaar zowel als het andere overblijfsel van de Israëlieten van de volkeren van de wereld verdrukt werden, *dat het recht is bij God verdrukking te vergelden degenen die u verdrukken; en u die verdrukt wordt, verkwikking met ons, in de openbaring van de Heere Jezus van de hemel*, etc. 2 Thess. 1: 6, 7 welke openbaring van de Heere Jezus van de hemel wel *die banier* mocht zijn waar vers 12 van gedacht werd, en *dat teken van de Mensenzoon*, daar Matth. 24: 30 van gedacht wordt. Welk teken als dat onder heidenen opgericht zal zijn, *dat alsdan de geslachten der aarde wenen zullen, ziende de Zoon des mensen, komende in de wolken des hemels met grote kracht en heerlijkheid; en Hij Zijn engelen uitzenden zal, om Zijn uitverkorenen uit de vier winden bijeen te vergaderen*. Wat wonder dan, dat als nu deze uitverkorenen aldus bijeen vergaderd zullen zijn in het heilig land, dat haar tot een eeuwig bezit gegeven zal worden, zij alsdan macht zullen bekomen over al die volkeren die haar weleer verdrukt zullen hebben; zoals deze volkeren zodanig zijn die hier genoemd worden.

Want door de *Filistijnen tegen het westen* zijn te verstaan die vleselijke christen-volkeren, die de aller-bitterste en openbare vijanden van de Joden zijn, als die het meeste recht menen te hebben, *het bloed van Christus aan haar te wreken*, zoals Joël daarvan spreekt, en deze daarom Filistijnen noemt, hfd. 3: 4. Door die *van het oosten* verstaat men al die rijke koninkrijken die onder de Turken en de Perzen horen, tot aan Indië toe. Door *Edom* verstaat

men al die volken die van Ezau afkomstig zijn, die een type van de Romeinen zijn. En door *Moab en Ammon*, de kinderen van Lot, alle besneden volkeren, die nog in het vlees het teken van het verbond dragen. Welke allen Juda zeer verdrukt en beangstigd hebben. En daarom zo haast als God Zijn werk aan Sion zal verricht hebben, alsdan zal Hij gevangen doen voeren, allen die haar gevangen hebben gehad en zal ze allen doen dienen aan Zijn volk Israël. En wie van alle volken haar niet onderdanig zal zijn, zal de Heere uitroeien uit het land.

(2) Nu wat aangaat uw tweede vraag, op welke wijze deze wederbrenging ook van de Tien Stammen van Israël zal teweeg gebracht worden, daarvan zal u de profeet zelf in de volgende verzen 15 en 16 klaar bescheid doen, als hij zegt:

15. *Ook zal de Heere de inham der zee van Egypte verbannen, en Hij zal Zijn hand bewegen tegen de rivier door de sterkte Zijns winds; en Hij zal dezelve slaan in de zeven stromen, en Hij zal maken, dat men met schoenen daardoor zal gaan.*

16. *En daar zal een gebaande weg zijn voor het overblijfsel Zijns volks, dat overgebleven zal zijn van Assur, gelijk als Israël geschiedde, toen het uit Egypteland optoog.* Vergelijk hierbij Jesaja 27: 12 en 13.

12. *En het zal te dien dage geschieden, dat de Heere dorsen zal van de stroom der rivier af tot aan de rivier van Egypte; doch gijlieden zult opgelezen worden één bij één, o gij kinderen Israëls.*

13. *En het zal geschieden te dien dage, dat er met een grote bazuin geblazen zal worden; dan zullen die komen die in het land Assur verloren zijn, en die heengedrevenen in het land Egypte; en zij zullen de Heere aanbidden op de heilige berg te Jeruzalem.*

Zie, daar hebt u de wijze, hoe de Heere nog eens deze Tien Stammen van de kinderen Israëls die te dier tijd van Assur nog overgebleven zullen zijn, en nu als verloren geacht worden, weer in hun land brengen zal. Namelijk, de Heere zal hen doen, zoals Hij weleer aan haar voorvaders gedaan heeft, toen Israël uit Egypte optoog. Wat was dat? Wat deed God toen ten gunste van Israël? Te weten, Hij deed de *zee weg gaan door een sterke wind, en maakte ze droog*, zodat het volk droogvoets daardoor ging. Exod. 14: 21 en 22. Even dat zal Hij ook nu aan dit overblijfsel van Zijn volk doen: *Hij zal de inham der zee van Egypte verbannen, en Hij zal Zijn hand bewegen tegen de rivier door de sterkte Zijns winds; en Hij zal dezelve slaan in de zeven stromen, en Hij zal maken, dat men met schoenen daardoor zal gaan; zo dat er een gebaande weg zal zijn.*

Niet dat deze woorden zo eigenlijk naar de letter te nemen zijn, alsof dit overblijfsel juist voor de inham van de zee van Egypte zou komen om daar droogvoets door te gaan; want wat moet dat? Omdat uit Assyrië, of Assareth waar zij nu zijn, 4 Ezra 13, in het land Kanaän wel te komen is, zonder de inham van Egypte te passeren. Maar de Heere wil uitdrukken op welke wijze Hij dit volk in hun land wederbrengen zal, en hoe Hij alle hindernissen, die dit werk zouden mogen beletten, weg zal nemen; hoe Hij die volkeren die hen onderweg zouden willen stuiten, verbannen en als grote en sterke wateren uitdrogen, en door Zijn grote macht verschrikken zal. Zo gebruikt Hij deze verbloemde manier van spreken, vergelijkende aan de ene kant dat volk dat haar de ingang zou willen beletten, met de inham van de zee van Egypte, en haar macht, met een rivier van sterke wateren. En aan de andere kant, Zijn macht die Hij aan dit volk bewijzen zal, met een sterke wind. Daarom wordt hier niets anders gemeend, dan dat de Heere dit overblijfsel door alle tegenstand en hindernissen van de volkeren en inzonderheid van de Turken, die het beloofde land, en al haar passen bezitten, zal doorvoeren; evenals Hij haar vaders door de zee van Egypte en door de Jordaan heeft doorgevoerd.

En dat dit juist zo genomen moet worden en niet eigenlijk naar de letter, blijkt zonneklaar uit Zach. 10: 11 en Openb. 16: 12 waar de Heilige Geest van deze zelfde zaak met andere benamingen spreekt; hetwelk niet zou kunnen geschieden, zo de letterlijke zin de eigenlijke

zin was. Wat betreft hetgeen wij in 4 Ezra 13 lezen, 'dat dit volk, toen zij in een ver land vertrokken, door de engte van de rivier Eufraat doortogen, de Allerhoogste de aderen van de rivier ophield totdat zij daardoor waren. En als zij hierna wederom zullen komen, dat alsdan de Allerhoogste weer de aderen van de rivier zal ophouden opdat zij daardoor gaan.' Dit alles kan wel in zijn waarde en waarachtig blijven, en dat evenwel de Heilige Geest hier in deze teksten Jes. 11: 15, 16; Zach. 10: 11 en Openb. 16: 12 daar juist niet op ziet, maar op iets dat meerder en belangrijker is, waar de ganse wereld van zal weten te spreken. Daar anders zodanige overgang door de Eufraat wel tevoren mocht geschied zijn, voordat dit overblijfsel uit het land, waar ze nu verborgen zijn, tevoorschijn komen.

Broeder. Voorwaar, deze profeet lijkt niets anders voor te geven, dan wat u zegt. Maar lieve, zegt mij toch, wat voor een zin geven onze overzetters, en inzonderheid Hieronymus, wiens overzetting van de Bijbel zo hoog geacht wordt, en wiens verklaring over de profetische schriften doorgaans, ook van onze nieuwe overzetters, gevolgd wordt?

Verlicht Christen. Wat Hieronymus betreft, die moet bekennen, dat zo men de letter van de schrift zou volgen, er niets anders uit volgen kan, als wat wij hierboven van de wederbrenging van gans Israël gedacht hebben. Maar omdat dit met de verwachting van de Joden overeenkomt, zo noemt hij het Judaïzeren; en stelt ons, in zijn verklaring over Jesaja 11 deze regel: *dat wat de Joden naar het vlees verstaan, wij altijd naar de geest moeten duiden, in zaken van profetische beloften.* En hierin lijken hem ook onze nieuwe overzetters gevolgd te hebben.

Broeder. Die regel kan ik niet goed keuren, en zou mij daar niet aan binden mogen, dat ruikt wat te zeer naar partijschap. Maar laat ons voortgaan, en eerst horen wat u verder naar voren te brengen hebt, voordat wij ons tot de beoordeling van de geestelijke zin, die de profetische beloften van Hieronymus en anderen toegeschreven worden, begeven.

Verlicht Christen. U spreekt zeer wel, mijn lieve broeder; hoor dan ons tweede bewijs uit Jesaja 14:

1. *Want de Heere zal Zich over Jacob ontfermen, en Hij zal Israël nog verkiezen, en Hij zal ze in hun land zetten en de vreemdeling zal zich bij hen vervoegen, en zij zullen den huize Jacobs aanhangen.*
2. *En de volken zullen ze aannemen, en in haar plaats brengen, en het huis Israëls zal ze erfelijk bezitten, in het land des Heeren, tot knechten en tot maagden, en zij zullen gevankelijk houden degenen die hen gevangen hielden; en zij zullen heersen over hun drijvers.*
3. *En het zal geschieden, wanneer Ik u rust gegeven zal hebben van uw smart en van uw beroering, en van de harde dienstbaarheid, waarin men u heeft doen dienen,*
4. *Dan zult gij deze spreuk opnemen tegen de koning van Babel en zegen: Hoe houdt de drijver op, hoe houdt de goudene op?*
5. *De Heere heeft de stok der goddelozen gebroken, de scepter der heersers.*
6. *Die de volkeren plaagde met vervolgenheid met een plaag zonder ophouden, die in toorn over de heidenen heerste, die wordt vervolgd, zonder dat het iemand afweren kan.*
7. *De ganse aarde rust, zij is stil, zij maken groot geschal met gejuich.*

Ziet, is dit niet een klaar bewijs, dat de kinderen van Jacob, die vanwege hun ongeloof zo lang in de ellende gezworven hebben, weer eens ontfermd zullen worden, en dat God de Heere dat huis van Israël, dat nu als verworpen lijkt, weer eens verkiezen zal, en weer in hun land een vaste woning geven? En dat met zulke overtuigende heerlijkheid van God over hen, dat ook de vreemdelingen daardoor bewogen zullen worden, zich tot hen te vervoegen en het huis van

Jacob aan te hangen. Ja, wat meer is, wordt hier niet te kennen gegeven, dat ook de volken hun kinderen derwaarts, uit alle plaatsen waar ze verstrooid waren, aanbrengen zullen (zoals breder Jes. 66: 20 gedacht wordt) en dat alsdan het huis van Israël in het land des Heeren al deze volken erfelijk en altijd tot knechten en maagden zal bezitten? Dat zij alsdan gevangen zullen houden, die hen weleer gevangen hielden, en heersen zullen over die, die weleer hun drijvers en geweldigers waren?

En ten einde in deze profetie niet geduid werd op enige andere tijd als deze die nog voor handen is, wat wilt u klaarder en duidelijker dan dit, dat dit alles verstaan wordt van een dag, wanneer de Heere hen zulk een rust zou geven, dergelijke Israël noch nooit genoten heeft. Namelijk een rust van alle smart, beroering en dienstbaarheid, een rust, waarin billijk geroemd zal mogen worden, dat de stok van de goddelozen gebroken en de scepter van de heersers te schande geworden is. Ja, een rust die zich strekt over de ganse aarde, zodat alles op aarde daarover stil is en groot geschal maakt met gejuich.

Broeder. Dit, zou men zeggen, is het rechte verstand, zo men de letter van de Schrift geloof mag geven. Maar lieve, wat zegt toch Hieronymus hiervan, en welke verklaring hebben onze nieuwe overzetteren hierover?

Verlicht Christen. Zou men de letter van de Schrift geen geloof geven, dat ware te grof gedoold en daarom hoewel Hieronymus alle profetische beloften in een geestelijke zin wil verstaan hebben, evenwel om de letterlijke zin iets toe te geven, zo duidt hij dit alles op de verlossing uit de Babylonische gevangenis ten tijde van Cyrus, de koning in Perzië, en wijst ons op Haggai 1 en Zacharia 1 toen onder het beleid van Zerubbabel en Josia de hogepriester, als ook van Ezra en Nehemia, het altaar, de tempel en de muren van Jeruzalem herbouwd werden; mitsgaders ook op de historie van Holofernes en Judith.

En als hij deze verklaring zo voorgewend heeft, dan zegt hij tegen Eustochium, de maagd, waar hij aan schrijft: *Quod haereo literae & in morem serpentis terram comedo; tuae est voluntatis quae historicam tantum interpretationem audire voluisti.* Dat is, 'dat ik bij de letter blijf en naar de wijze van de slang stof eet, geschied om uwentwille, die alleen een historische verklaring hebt begeerd te horen'. Even alsof de letterlijke zin, een spijs van de slang was. Denkt eens, waar dat heen wil! En evenwel ziet men bij onze nieuwe overzetteren, dat zij hierin Hieronymus niet nalaten te volgen, en deze zo klaar bescheid van de nog aanstaande wederbrenging van de Joden over het hoofd zien.

Broeder. Zegt u dat zo, dan verwondert het mij niet weinig, hoe het mogelijk is, dit alles op de verlossing uit Babel, of op die verlossing ten tijde van Judith verkregen, te kunnen of te durven duiden? Maar laat ons voortgaan tot hetgeen u verder uit Jesaja 35 hebt te zeggen.

Verlicht Christen. Dit 35^e hoofdstuk van de profeet Jesaja slaat gans en geheel op die gelukzalige stand zowel van het land als van de inwoners daarvan, ten tijde van deze wederbrenging.

Van het land wordt gezegd:

1. *De woestijn en de dorre plaatsen zullen hierover vrolijk zijn, en de wildernis zal zich verheugen en zal bloeien als een roos.*
2. *Zij zal lustig bloeien en zich verheugen, ja met verheuging en juichen: de heerlijkheid van de Libanon is haar gegeven, het sieraad van Karmel en Saron.*

Van de inwoners van het land en daartegen wordt gezegd:

2. *Zij zullen zien de heerlijkheid des Heeren, het sieraad onzes Gods.*
3. *Versterkt de slappe handen, en stelt de stuikelende knieën vast.*

4. *Zegt de onbedachtzame van hart: weest sterk, en vreest niet, ziet ulieder God zal ter wrake komen, met de vergelding Gods, Hij zal komen, en ulieden verlossen.*

En opdat men weten en verstaan zou, dat deze wederbrenging en herstel niet gepast zou mogen worden op iets dat tot op deze dag toe het land of het volk Israëls ooit wedervaren is, zegt de profeet:

5. *Alsdan zullen de blinde ogen opengedaan worden, en der doven oren zullen geopend worden.*

6. *Alsdan zal de kreupele springen als een hert, en de tong des stommen zal juichen, want in de woestijn zullen wateren uitbarsten en beken in de wildernis.*

7. *En het dorre land zal tot staande wateren worden, en het dorstige land tot springaders der wateren, in de woningen der draken, waar zij gelegen hebben, zal gras en riet en biezen zijn.*

8. *En aldaar zal een verheven baan en een weg zijn, welke de heilige weg zal genaamd worden. De onreine zal daar niet door gaan, maar hij zal voor deze zijn: die deze weg bewandelt, zelfs de dwazen zullen niet dwalen.*

9. *Daar zal geen leeuw zijn, noch verscheurend gedierte zal daarop komen, noch aldaar gevonden worden; maar de verlostten zullen daarop wandelen.*

10. *En de vrijgekochten des Heeren zullen wederkeren, en tot Sion komen met gejuich, en eeuwige blijdschap zal op haar hoofd wezen: vrolijkheid en blijdschap zullen zij verkrijgen, maar droefheid en zuchting zullen wegvlieden.*

Wat dunkt u, kan dit ook op de wederbrenging uit Babel toegepast worden, of op iets dat ooit aan Israël wedervaren is? Als zij door de Heere vrijgekocht zijnde wedergekeerd en tot Sion gekomen zijn?

Broeder. Ik zou zeggen: nee. Maar wat zegt Hieronymus hiervan en hoe legt hij dit uit?

Verlicht Christen. Ik zal het u zeggen. Hieronymus, als ook onze nieuwe overzetters willen dit hele hoofdstuk verstaan van de eerste komst van Christus, toen hij te zijner tijd in het vlees verschenen is, om de verloren mens en zijn volk, die als een woestijn waren, van zonden te verlossen en die verlost hebbende met alle vreugde te vervullen, en tot het geestelijke Sion en het hemelse Jeruzalem op te voeren. En hoewel Hieronymus wel wist en te kennen geeft, dat te zijner tijd, niet alleen de Joden, maar ook ettelijke van zijn mede-christenen dit alles op de tweede komst van Christus toepassen, evenwel wil hij daar niets van horen. Ne more Judaico auream quaeramus Sion & gemmatam Hierusalem, quae juxta Prophetiam Dan. 9 in aeternis cineres dissolata est. Dat is te zeggen: 'Opdat wij niet op zijn Joods een gouden Sion en een Jeruzalem van kostelijke gesteenten zoeken, als welke, naar de profetie van Dan. 9 tot een eeuwige ashoop is geworden.'

Ja, wat meer is, dit ons verstand van een uiterlijke wederbrenging en herstel van Jeruzalem, bij de tweede komst van Christus te verwachten, dat duidt hij aldaar zo grof, alsof zulks uit een louter vleselijke begeerte naar het bloed van slachtoffers, naar de overheersing van de volkeren en naar de schoonheid van de vrouwen ontstaan was.

Broeder. Ach, daar lijkt hij immers altijd geen gelijk in te hebben, dit alle zo geestelijk te willen duiden, en de letterlijke zin, niet alleen gans te verwerpen maar ook met zulke vuile aversie verdacht te maken; en het uitwendig Jeruzalem tot een eeuwige ashoop te verdoemen. Maar laat ons nu ook eens tot de andere profeten gaan, en eens zien, wat zij hierover zeggen. Want als haar voorgeven niet altijd geestelijk geduid kan worden maar noodzakelijk naar het lichaam en naar de letter verstaan moet worden, zal daaruit blijken dat hetgeen wij uit Jesaja gehoord hebben, ook niet anders verstaan moet worden.

Verlicht Christen. Welaan, hoort dan wat Jeremia voorgeeft hoofdstuk 30 waar hij de woorden verhaalt die God hem tot een eeuwige gedachtenis in een boek had doen schrijven, betreffende een zekere gevangenis van zijn volk, beide Israël en Juda, vanwaar hij ze wederbrengen zou in het land van haar voorvaderen. En opdat men niet zou denken, dat hier van de gevangenis van Babel gedacht wordt, of van enige andere buiten deze aller-verschikkelijkste en zo langdurende gevangenis, waar zo weinig hoop en uitkomst van schijnt te wezen, zo noemt hij de dag van deze gevangenis, zo groot dat zijns gelijke niet geweest is, vers 7 en dat het een tijd van benauwdheid zal zijn voor Jacob, niet voor Juda alleen. En evenwel, hoe weinig waarschijnlijk het is, en hoe ver iemand het verwerpen mocht, dat hij nog daaruit verlost zal worden. Want:

8. *Het zal te dien dage geschieden, spreekt de Heere der Heirscharen, dat Ik zijn juk van uw hals verbreken en uw banden verscheuren zal; en vreemden zullen zich niet meer van hem (dat is Jacob) doen dienen.*

9. *Maar zij zullen dienen de Heere hun God, en hun koning David die Ik hen verwekken zal.*

10. *Gij dan, vreest niet, o mijn knecht Jacob, spreekt de Heere, en ontzet u niet, Israël, want ziet Ik zal u uit verre landen verlossen, en uw zaad uit het land hunner gevangenis. En Jacob zal wederkeren, en stil en gerust zijn, en daar zal niemand zijn die hem verschrikt.*

11. *Want Ik ben met u, spreekt de Heere, om u te verlossen want Ik zal een voleinding maken met al de heidenen, waarheen Ik u verstrooid heb, maar met u zal Ik geen voleinding maken maar Ik zal u kastijden met mate, en u niet gans onschuldig houden.*

Wanneer is ooit het juk van de vreemde volkeren van de hals van Jacob verbroken geweest en haar banden verscheurd, dat zij sinds geen vreemden meer gediend hebben maar alleen de Heere hun God en David hun koning? Wanneer is ooit Jacob zo uit verre landen, waar ze in gevangen waren, wedergekeerd, dat hij sinds gerust geweest is, niets hebbende te vrezen? Wanneer is ook een kastijding over Jacob gekomen, die een voleinding leek? En waaruit verlost zijnde, de Heere een voleinding gemaakt heeft met al de heidenen waarheen zij verstrooid waren, zoals hier gedacht wordt?

Daarom kan deze profetie niet anders geduid worden, dan op de wederbrenging en verlossing van die gevangenis waar Jacob nu zo lange jaren in gelegen heeft, welker juk eens gebroken en welker banden eens gescheurd zijnde, hij de Heere zijn God, en David zijn koning alleen dienen zal; wanneer hij nu van de vier einden van de wereld weder vergaderd zijnde met zijn zaad zeker en gerust zal leven, zonder enige vreze of verschrikking altijd; niettegenstaande deze kastijding voor de ogen van de wereld, ook veler hoog-beroemde christenen een voleinding van de ganse natie lijkt te zijn. En dat te meer, alzo de profeet in de volgende verzen deze gevangenis met een dodelijke breuk vergelijkt, waar geen helen aan lijkt te zijn. En evenwel genezen en volkomen hersteld zal worden, omdat hij zegt:

12. *Want zo zegt de Heere, uw breuk is dodelijk, uw plaag is smartelijk.*

13. *Er is niemand die uw zaak oordeelt aangaande het gezwel: gij hebt geen heelpleisters.*

14. *Al uw liefhebbers hebben u vergeten, zij vragen niet naar u want Ik heb u geslagen met een vijandsplaag, met de kastijding eens wreden, om de grootheid uwer ongerechtigheid, omdat uw zonden machtig veel zijn.*

15. *Wat krijgt u over uw breuk, dat uw smart dodelijk is? Om de grootheid uwer ongerechtigheid, omdat uw zonden machtig vele zijn, heb Ik u deze dingen gedaan.*

16. *Daarom, allen die u opeten, zullen opgegeten worden, en al uw wederpartijders, zij allen zullen gaan in gevangenis, en die u beroven, zullen ter beroving zijn, en allen die u plunderen zal ik ter plundering overgeven.*

17. *Want Ik zal u de gezondheid doen rijzen, en u van uw plagen genezen, spreekt de Heere, omdat zij u noemen de verdrevene. Het is Sion, zeggen zij, niemand vraagt naar haar.*

Broeder. Ach, houd het mij ten besten, dat ik in uw voorstel invaar; als ik deze woorden hoor van een dodelijke breuk, van een smart of schade waar geen helen aan is; en als ik hoor van lieden, die daar zeggen zullen tot de verdrevene: *Het is Sion, niemand vraagt naar haar*, dan komt mij dat voor alsof de Heere in dezen eigenlijk op ons en onze geleerden zag, die deze breuk van de Joden ongeneeslijk achten, en niet geloven kunnen, dat deze verdrevene uit Sion ooit wedergebracht sullen worden.

Verlicht Christen. Dat is u wel ten besten te houden, want dat dient grotelijks ter zake, dat u dat opgemerkt hebt. Nu bid ik, dat u ook eens vlijtig merken wilt, wat dit voor een gezondheid is die de Heere over Sion zal doen rijzen, en waarin die genezing bestaat, die de Heere hier aan Sion, de verdrevene, belooft. Of dat alleen bestaat in een inwendige gestalte van het gemoed bij enkelen uit Sion of in een uitwendige en zichtbare herstel van de ganse natie van het huis van Jacob. Ziet, zo spreekt de Heere:

18. *Ik zal de gevangenis van de tenten Jacobs wenden en mij over haar woningen ontfermen, en de stad zal herbouwd worden op haar hoop en het paleis zal liggen naar zijn wijze.* Namelijk zoals tevoren.

19. *En van hen zal dankzegging uitgaan en een stem der spelenden en Ik zal ze vermeerderen en niet verminderen en Ik zal ze verheerlijken en zij zullen niet gering worden.*

20. *En zijn zonen zullen zijn als eertijds, en zijn gemeente zal voor Mijn aangezicht bevestigd worden, etc.*

Broeder. Wie zou dit geestelijk kunnen duiden? Of wie zou zichzelf vergenoegen kunnen, deze ontferming, deze dankzegging, deze vreugde en heerlijkheid, hier gedacht, op die kommervolle verlossing uit Babel toe te passen; alsof toen deze vermeerdering geschiedde, tot uitsluiting van enige vermindering, deze verheerlijking tot uitsluiting van alle geringwording en alsof sinds haar zonen ooit geworden zijn als eertijds, en haar gemeente voor het aangezicht des Heeren rechtschappen bevestigd was geweest; daar in tegendeel, sinds hun wederkeer uit Babel, alles in vermindering gekomen is, niet in vermeerdering, tot een geringer, niet tot een heerlijker gestalte, zowel ten opzichte van haar zonen, de koningen, priesters en profeten, die bij lange na niet zijn geweest als tevoren; uitgenomen dat sinds haar wederbrenging uit Babel zij de Koning der heerlijkheid, Christus en Zijn apostelen gehad hebben, maar Welke zij verworpen en Welke zij het meest verzonddigd en te schande gemaakt hebben.

Verlicht Christen. U spreekt zeer goed, mijn lieve broeder, en evenwel is dit de enige uitvlucht die Hieronymus, en na hem de meeste van al onze uitleggers van de profetieën hebben, dat zij deze wederbrenging naar de letter, op Babel en naar de Geest op de geestelijke verlossing door Christus teweeg gebracht, willen geduid hebben. Het past, of het past niet daarop wat zij daarop met enige schijn kunnen duiden, daarover lopen zij als over een baan van hete kolen, en roeren het zo weinig aan als ze kunnen, of gans niet altijd.

Broeder. Dit moet ik bekennen, ik begin hoe langer hoe meer op te merken maar laten wij voortgaan tot uw tweede plaats uit Jeremia hfd. 31: 36 en 37.

Verlicht Christen. Daar spreekt de Heere der heirscharen, Die de zon tot een licht geeft des daags, en de ordeningen van de maan en van de sterren tot een licht des nachts, aldus:

36. *Indien deze ordeningen van voor Mijn aangezicht zullen wijken, zo zal ook het zaad Israëls ophouden, dat het geen volk zij voor Mijn aangezicht, al de dagen.*

37. *Zo zegt de Heere, indien de hemelen daarboven gemeten, en de fundamenten der aarde*

beneden, doorgrond kunnen worden, zo zal Ik ook het ganse zaad Israëls verwerpen om alles wat zij gedaan hebben.

38. *Ziet de dagen komen, spreekt de Heere, dat deze stad de Heere zal herbouwd worden, etc.* Ziet, die deze bekering van de Joden en het herstel van het rijk in Israël tegenspreken, die houden vol dat de Heere dit volk, wegens haar zonden tegen Christus en de zijnen begaan, verworpen heeft, om geen volk meer te zijn en dat het tevergeefs is, dat zij weer een rijk op aarde en de herbouw van haar stad Jeruzalem verwachten.

Daarentegen verklaart de Heere hier zo hoog en plechtig dat hoewel Israël zwaar en grotelijks tegen de Heere zou zondigen, en daarom voor een tijd als verstoten werden, evenwel haar zaad niet zou ophouden, *een volk te zijn voor Zijn aangezicht al de dagen*, dat is, zolang als de ordeningen van de zon, maan en sterren zullen bestaan. En niet alleen dat, maar Hij zegt ook van deze stad, welke om de zonden van haar inwoners tot een steenhoop zou worden, *dat zij de Heere weder herbouwd zou worden*, en dat precies op die plaats die hier beschreven wordt vers 38 en 39 en dat met zulk een bouwwerken, *dat daar niet weder uitgerukt noch afgebroken zal worden in der eeuwigheid*, vers 40. Lieve, hoe kan men dit op die herbouw duiden, die na de wederkering uit Babel geschied is, omdat deze nog durende verwoesting van Jeruzalem sinds die tijd geschied is.

Broeder. Dat kan ik voor mijzelf niet, en ik merk ook dat onze nieuwe overzetters dit in hun aantekeningen zoetjes voorbijgaan. Maar wat aangaat *het ganse zaad Israëls*, zou men niet kunnen zeggen, dat dit behouden wordt in die, die uit Israël in Christus geloofd hebben, hoewel de meeste hoop en het ganse lichaam van de ongelovige Joden verworpen wordt en verworpen blijft tot het einde van de wereld toe?

Verlicht Christen. Het is waar, onze nieuwe overzetters gaan dit zoetjes voorbij, en lijken geen genoegen te hebben in die geestelijke zin die Hieronymus van deze stad tracht te geven. Als te zeer gedwongen en ongerijmd en daarom hebben ze liever gehad dit te verzwijgen, dan deze zaak hier naar voren te brengen. Maar, wat dat zaad Israëls aangaat, dat kan hier niet anders genomen worden, als voor het ganse volk, bestaande in Juda en Israël, of in de volle Twaalf Stammen Israëls, niet één van de stammen uitgezonderd. Zie het begin van deze profetie hfd. 30: 3 en 4. Van daar af tot op het einde van hfd. 31 zult u vinden, dat gedurig gesproken wordt van Juda en Israël en hoe God haar gevangenis wenden en hen allen wederbrengen zal in het land van haar voorvaders om het erfelijk te bezitten. Niet dat allen en een ieder in de geslachten de beloften zullen ontvangen maar zovelen uit ieder daarvan, als zich daartoe bereid zullen vinden, zullen noch eens daar komen, dat zij het land erfelijk bezitten, en voor een heilig volk van de ganse wereld erkend zullen worden.

Hetwelk tot nog toe nog niet vervuld is, ook niet in de gelovige Joden, die zowel als de andere buiten het land van haar voorvaders, als ballingen en vreemdelingen zwerven moeten. En hoewel zij zich getroosten met Christus buiten de stadspoorten te gaan en Zijn kruis te dragen, zolang het God gelieven zal, en totdat haar medebroeders mede bereid zullen zijn, zo weten zij toch wel, en verheugen zich daarin, dat de Heere nog eens al het goede, dat Hij haar voorvaders gezworen heeft, hen en hun ganse zaad te zullen doen, volkomen over hen brengen zal. Want zo weinig als de ordeningen van de zon, de maan en de sterren, die God eenmaal in de hemel gesteld heeft, van voor het aangezicht van de Heere zullen ophouden, zo weinig zal ook ophouden dat volk, dat Hij eenmaal op aarde tot Zijn volk verkoren heeft, dat *het geen volk meer zou zijn*.

‘En zo weinig als iemand door zijn vernuft de hemelen daarboven afmeten, en de fundamenten van de aarde beneden doorgronden kan, zo weinig zal ook iemand afmeten en doorgronden kunnen, hetgeen Ik aan Israël (ja aan dat ganse zaad Israëls) niettegenstaande al

haar gruwelen tegen Mij en tegen de heiligen in Israël begaan, noch doen zal. Want gelijk de hemelen bij de mens onmetelijk zijn, zo is ook Mijn getrouwheid aan Israël niet af te meten; en zoals de fundamenten van de aarde, wegens haar diepten niet af te pijlen zijn, zo is ook de afgrond van de zonden, die Ik van Israël wegneem en als met een bezem uitvegen zal, niet te doorgronden.⁷

En dit acht Ik ook een oorzaak te zijn, dat wie haar vernuft te veel vertrouwen, en niet eenvoudig de woorden van God geloof geven, in het algemeen deze bekering en herstel van de Joden tegenspreken. Namelijk zij kunnen nog in God die getrouwheid niet overdenken waardoor Hij een volk van zo diepe en verharde ongerechtigheden nog eenmaal daartoe zou brengen, dat het een heilig volk, ja een roem op aarde wordt.

Broeder. Het is waar, de zaak is onbegrijpelijk, zo men dat met menselijk vernuft peilen wil. Maar zal men de Schrift geloof geven, dan lijkt die zulks klaar genoeg te betuigen en mijn hart begint zich daaraan te verkwikken. Daarom bid ik u verder te gaan.

Verlicht Christen. De naaste plaats die ik u hierboven aangewezen heb, staat in Jeremia 32: 37 en 38 waar de Heere, sprekende van de stad Jeruzalem die in de handen van de koning van Babel overgegeven zou worden, aldus zegt:

37. Ziet, Ik zal ze vergaderen uit al de landen, waarheen Ik ze zal verdreven hebben, in Mijn toorn en in Mijn grimmigheid en in grote verbolgenheid en Ik zal ze tot deze plaats wederbrengen en zal ze zeker doen wonen.

38. Ja, zij zullen Mij tot een volk zijn, en Ik zal hen tot een God zijn.

39. En zal hen enerlei hart en enerlei weg geven om Mij te vrezen alle dagen, hen ten goede, mitsgaders haar kinderen na hen.

40. En Ik zal een eeuwig verbond met hen maken, etc.

Ziet hier wordt beloofd een wederbrenging van de inwoners van Jeruzalem uit alle landen waar ze nog in verstrooid zijn, om aldaar zeker, vrij en ongemolesteerd van alle vijanden te wonen. En om van die tijd af een volk van God te zijn, verenigd onder elkaar tot één hart en tot één zin, wandelende op een enerlei weg, etc. Hetwelk tot op deze dag aan Jeruzalem nog niet vervuld is. Wel is die grimmigheid en verbolgenheid van God over haar gegaan, maar dat zij tot een zekere woning zouden worden en een volk van God van enerlei hart en weg in de vreze Gods, dat staat noch te vervullen, en is hetgeen wij nu nog zijn verwachtende.

Broeder. Dit lijkt wel op de herstelling van Jeruzalem ten tijde van Ezra te slaan, te meer alzo vers 36 van de koning van Babel gedacht wordt; indien die ander omstandigheden van deze tekst, op die herstelling niet gepast kunnen worden.

Verlicht Christen. U spreekt zeer wel, want ook Hieronymus (die anderszins zeer genegen is, dergelijke profetieën van de herstelling van Jeruzalem daarop te passen) moet bekennen, dat die hier niet geldt, vanwege de grote onzekerheid, waar die stad sinds gedurig in geweest is, en die grote verdeeldheid en ongerustheid tot op deze dag. Maar zoekt dit alles geestelijk te duiden, alsof hier van geen uitwendige stad gesproken werd.

Ten andere, dient u te weten, dat door de koning van Babel, in de profetische geschriften niet alleen verstaan wordt Nebukadnézar en zijn nazaten van de tweede monarchie, maar ook alle volgende monarchen van deze wereld, zoals de Griekse en Romeinse regenten, koningen en keizers, waardoor God de grimmigheid van Zijn toorn over de Joden uitgevoerd en Jeruzalem verstrooid en verwoest heeft. Zodat deze verlossing en wederbrenging van de inwoners, hier gedacht, niet eerder vervuld zal zijn, de Joden worden dan eerst uit alle landen, waar ze in verstrooid zijn, weder vergaderd, en een vrije, zekere en vreedzame woning bekomen en met

elkaar van enerlei hart en zin worden in de vreze Gods.

Broeder. Wat u daar van de koning van Babel zegt, dunkt mij niet vreemd gezegd, alzo ons uit de Schriften van het Nieuwe Testament tot op de tijden van de bekering en de wederkomst van de Joden, van een Babel gedacht werd, een grote stad welke *zitten zal als een koningin*, niet denkende dat zij ooit weduwschap of rouw zien zal. Want is er een Babel, dan is er ook een koning van Babel, die tot noch toe de Joden in slavernij en verdrukking houdt.

Verlicht Christen. U spreekt heel wel, en daarop slaat ook treffelijk Jeremia 50: 3 waar hij vooreerst van een tijd spreekt, *in welken de kinderen Israëls komen zullen, zij en de kinderen van Juda tezamen, wandelende en wenende en naar Sion vragende* vers 4 daarbij uitdrukkende de bekering van het ganse huis van Jacob. Daarna komt de Heere en beklagt Zijn volk, hoe zij als verloren schapen zo lang ginds en weder gezworven hebben, en van hun eigen herders zijn verleid geweest. En eindelijk komt hij op vers 17, 18 en 19 en spreekt aldus:

17. Israël is een verbijsterd lam, dat de leeuwen verjaagd hebben. De eerste die hem heeft opgegeten, was de koning van Assur, en deze de laatste, Nebucadnezar de koning van Babel, heeft hem de beenderen verbrijzeld.

18. Daarom zo zegt de Heere der heirscharen, de God Israëls: ziet Ik zal bezoeking doen over de koning van Babel en over zijn land, gelijk als Ik bezoeking gedaan heb over de koning van Assur.

19. En Ik zal Israël weder tot zijn woning brengen, en hij zal weiden op de Karmel en op de Basan en zijn ziel zal op het gebergte Efraïms en Gileads verzadigd worden.

20. In die dagen zal Israëls ongerechtigheid gezocht worden, maar zij zal daar niet zijn en de zonden van Juda, maar zullen niet gevonden worden want Ik zal ze degene vergeven, die Ik zal doen overblijven.

Merkt op, wie is deze laatste koning, die uiteindelijk de beenderen van Juda verbroken heeft, (hier Nebukadnézar, de koning van Babel genoemd, daarom omdat die het eerste begin daarvan gemaakt heeft) als de Roomse monarchie onder welke deze dode en verbrijzelde beenderen nog liggen tot op deze dag? En omdat deze wederbrenging van Israël en die zegenrijke bezitting van Karmel en Basan, etc. ja die gelukzalige stand in welke de zonden van Juda ten enenmale verdelgd en vergeven zullen zijn, hiernaast aan de bezoeking over de koning van Babel gedacht wordt. Is dat geen zeker teken en bewijs, dat met deze koning van Babel deze tegenwoordige wereldse regering waar Juda alsnog onder verstrooid ligt, bedoeld wordt?

Broeder. Ik zou zeggen, ja, en dat daarom in onze Apocalyps, ook voor de allerlaatste tijden, van Babel gedacht wordt, daar God Zijn volk uit zal laten roepen, eer Hij de bezoeking die Hij over haar gedacht heeft, uitvoert. Maar laat ons overgaan tot hetgeen u uit Ezechiël aangewezen hebt.

Verlicht Christen. Welaan, lieve broeder, uit Ezechiël heb ik twee plaatsen aangeroerd, de ene betreffende de bekering en de andere betreffende de wederbrenging van het ganse huis van Israël. Hoewel beide plaatsen ook beide in zich bevatten. De eerste plaats is uit Ezech. 6: 8 en 9 waar de Heere verklaard hebbende, hoe Hij de steden van Israël zou laten verwoesten en hun altaren afbreken en hun dode lichamen voor haar drekgoden zou laten werpen, komt Hij en zegt:

8. Ik zal dan nog een overblijfsel laten, als gij enigen zult hebben die het zwaard ontkomen onder de heidenen, wanneer gij in de landen zult verstrooid worden.

9. *Dan zullen uw ontkomenen Mijner gedenken onder de heidenen, waar zij gevankelijk zullen geworden zijn, omdat Ik verbroken ben door haar hoerachtig hart dat van Mij afgeweken is, en haar ogen die haar drekgoden nahoereren, zodat zij een walging aan zichzelf zullen hebben, over de boosheden die zij in al haar gruwelen gedaan hebben.*

Ziet, hier belooft de Heere, aan een zeker overblijfsel van de gevangenen en onder de heidenen verstrooide Joden dat Hij haar voor ogen zal stellen, hoe zij Hem dat hart doorstoken hebben, en dat zal beide haar hoerachtig hart en ogen zo verbreken en beschaamd maken, dat zij van al haar begane gruwelen een walging zullen hebben. Nu, wat de Heere belooft, dat zal Hij ook doen te zijner tijd en daarom hebben wij noch zulk een tijd te verwachten.

Broeder. Onze nieuwe overzeters hebben dit 9^e vers wat anders vertaald als u. Zij zeggen: *omdat Ik verbroken ben door haar hoerachtig hart dat van Mij afgeweken is, en door haar ogen, etc.* Maar u zegt: *omdat Ik verbroken zijnde, haar hoerachtig hart, dat van Mij afgeweken is, verbreken zal, en haar ogen.* Welke reden hebt u daarvoor?

Verlicht Christen. De oorspronkelijke tekst heeft een woord (*nischbarthi*) waar het mysterie in ligt, als uit kracht van de constructie met *eth-litbam* zijnde actief; maar in de aard van het woord is het passief, zodat het in zich insluit beide een lijden en werken, een verbroken worden en een verbreken.

Broeder. U ziet wellicht op hetgeen aan Christus is geschied, hoe de Joden Zijn hart doorstoken hebben.

Verlicht Christen. Ja gewis, daar zie ik op; en ik vertrouw dat dat hier met dit dubbelzinnig nischbarthi bedoeld wordt, want wat zou daar krachtiger kunnen bedacht worden, om ook de hardnekkigste in zichzelf te doen slaan, en haar stoutmoedig hart en ogen te breken, als met haar te laten zien, hoe zij Christus en in Hem het hart van God Zelf, doorstoken hebben? Heeft men dat niet genoegzaam in Paulus gezien, hoe zijn woedende en razende hart tegen Christus en Zijn heiligen, zo haast hem getoond werd uit de hemel, Wie hij vervolgde, dadelijk gebroken en omgewend werd? Hand. 9: 22. En heeft God zulks aan Paulus gedaan, hem uit de hemel vertonende, Wie hij doorstak als hij de heiligen vervolgde, opdat hij één mens alleen bekeren zou? Hoeveel te meer zal Hij dat eens doen aan het ganse overblijfsel van het volk van Israëel, haar tonende Wie zij doorstoken hebben, als zij Jezus van Nazareth hebben gekruist, opdat Hij die ganse natie eens bekere, en door haar bekering Zijn naam door de ganse wereld en onder alle heidenen bekend make en verheerlijke.

Broeder. Gewis, dat God geliefde dat te doen, dat ware een krachtig middel om die ganse natie op één dag te bekeren, en haar zichzelf te doen verfoeien, en een walging te hebben over al die boosheden die zij in haar gruwelen gedaan hebben, zoals de profeet zegt: maar de natie nu bekeerd zijnde, hoe bewijst u uit dezelfde profeet, dat zij weer in het Kanaän ingevoerd en haar vervallen en verdeelde rijk in Israëel weer hersteld zal worden?

Verlicht Christen. Dat bewijs ik uit het 37^e hfd. van deze profeet, alwaar de woorden aldus luiden:

21. *Zo zegt de Heere, zie Ik zal de kinderen Israëls halen, uit het midden der heidenen, waarheen zij getogen zijn en zal ze vergaderen van rondom en hen brengen in hun land.*

22. *En Ik zal ze maken tot een enig volk in den lande, op de bergen Israëls en zij zullen tezamen een enige Koning hebben en zij zullen niet meer tot twee volken zijn, noch voortaan*

meer in twee koninkrijken verdeeld zijn.

23. *En zij zullen zich niet meer ontreinigen met hun drekgoden en met hun verfoeiselen, en met al hun overtredingen en Ik zal ze verlossen uit al hun woonplaatsen, waarin zij gezondigd hebben en zal ze reinigen, zo zullen zij Mij tot een volk zijn, en Ik zal hen tot een God zijn.*

24. *En Mijn knecht David zal koning over hen zijn, en zij zullen allen tezamen één herder hebben en zij zullen in Mijn rechten wandelen en Mijn inzettingen bewaren en die doen, etc.*

Ziet, wat wilt u klaarder en duidelijker? Hoe zou de Heere het ons eigenlijk hebben kunnen beduiden, als zo? En hoe zou men kunnen denken, dat deze woorden een andere zin zouden kunnen hebben, als dat nog eenmaal de kinderen Israëls die nu onder de heidenen hier en daar verstrooid zijn, weer eens bijeen vergaderd en in hun land gebracht zullen worden? En dat Koninkrijk dat sinds de tijden van Jerobeam in twee koninkrijken verdeeld is geweest, weer eens tot een enig koninkrijk zal worden, over welke Christus, de rechte Zoon van David, de enigste Koning en Herder zal zijn? Onder Wiens regering Israël alsdan een heilig volk zal zijn, dat zich niet meer verontreinigen zal, zoals tot nu toe geschied is, en andere goden dienen. Maar dat in de rechten van God getrouw wandelen en Zijn inzettingen bewaren zal?

Broeder. Wat mij aangaat, ik zou dit niet anders weten te duiden, en zou mij verwonderen, hoe iemand dit anders kan nemen en wilde wel weten wat Hieronymus en onze nieuwe overzetters hiervan maken.

Verlicht Christen. Ik zal het u straks te kennen geven, als ik u noch eerst de plaats Hosea 3: 5 zal hebben voorgedragen, die mede krachtig op deze zin slaat. De woorden van de profeet zijn deze:

4. *Dat de kinderen Israël vele dagen zullen blijven zitten zonder koning, en zonder vorst en zonder offer en zonder opgericht beeld en zonder Efod en Terafim.*

5. *Daarna zullen zich de kinderen Israëls bekeren en zoeken de Heere hun God en David hun koning, en zij zullen vrezende komen tot de Heere en tot Zijn goedheid in het laatste der dagen.*

Zie, deze vele dagen, in welke de kinderen Israëls geweest zijn zonder koning en zonder vorst, etc. bekent zelfs Hieronymus, dat deze niet genomen mogen worden voor die 70 jaren van de Babylonische gevangenis. Daarom zegt hij: Quod causa tum grandis offensae alia inveniri non possit, ut tanto tempore relictrint, Maximè cum Idola non colant, praeter interfectionem Salvatoris. Dat is te zeggen, ‘Omdat geen andere oorzaak bedacht kan worden van zo hoge misdaad, om daarom zulke lange tijd verlaten te worden, inzonderheid gezien zij geen beeld aanbidden, of het moet wezen dat zij de Zaligmaker gekruist hebben.’

En behalve dat zijn er noch andere redenen, waarom deze *vele dagen* niet verstaan kunnen worden van die 70 jaren van de Babylonische gevangenis. Want in die tijd kon men niet zeggen dat de kinderen Israëls zonder koning en zonder vorst uit het huis van David en zonder priester waren, alsoo Jehojakim nog lange jaren in de gevangenis leefde, en in het 37^e jaar van zijn wegvoering door de koning van Babel verhoogd werd, die zijn stoel zette boven de stoel van de koningen. 2 Kon. 25: 28. En nog lang daarna in Israël vorsten uit het huis van David geweest zijn; alsook priesters, want in Babel waren Jeremia en Ezechiël, beiden priesters Jer. 1: 1, Ezechiël 1: 3. En sinds de Babylonische gevangenis, ten tijde van Antiochus die wijdberoemde Mattathia en Judas de Makkabeeër, beiden priesters; tot op de tijden van Christus waarin immers priesters en hogepriesters en offeranden waren.

Deze *vele dagen* zullen en moeten dan verstaan en geduid worden van die tijd af, dat Jeruzalem om der zonde wil aan Christus hun Zaligmaker begaan, verwoest is geworden, tot op heden toe. En daarna zullen (naar de voleinding van deze dagen, en zoals op het einde van vers 5 staat: *in het laatste der dagen* (becharith hajjiamin) in novissiom dierum - en zoals de

Griekse overzetting *ep echate toi emeroon*, dat is, *kort voor het einde van de wereld*, op het laatste der dagen - *de kinderen Israëls*, dat is, dat ganse huis van Jacob, dat tot nog toe ongelovig en van Christus vervreemd is gebleven, *zich bekeren en de Heere hun God zoeken en David hun koning*.

Zo is dat nu nog te verwachten, want tot op deze dag toe zitten zij nog zonder koning, zonder vorst, zonder priester en zonder offer, etc. En zullen nog eens in het laatste der dagen de kinderen Israëls al vrezende en bevende tot de Heere komen en tot Zijn goedheid, als onwaardig aan deze getrouwheid en goedheid van de Heere. Wat een wonder dat zij het dan doen zullen, *als zij zullen zien Wie zij doorstoken hebben*, en hoe onwaardig zij zulke hoge Goedheid bejegend hebben; evenals Paulus beefde en in zichzelf verslagen was, toen hij zag Wie hij vervolgd had.

Broeder. Ik zou de zaak ook niet anders kunnen verstaan. Maar lieve! Wat zegt toch Hieronymus hierover, en hoe duiden onze hedendaagse geleerden dit?

Verlicht Christen. Wat Hieronymus aangaat, ik weet niet wat ik van hem zeggen zal: hier lijkt hij uitermate verward. Hij wil deze vele dagen niet geduid hebben op die 70-jarige Babylonische gevangenis maar op de tijd, sinds zich de Joden aan Christus vergrepen hebben, als zijnde van die tijd af zonder koning en zonder vorst uit het huis van David geweest. Als hij komt bij het woord *daarna*, vers 5, en als hij zal verklaren wat er na die vele dagen, en wat in het laatste der dagen zal geschieden, daarvan verhaalt hij dan niets als wat ook tevoren, in die vele dagen gebeurd is. Namelijk, dat sommigen uit Israël zich bekeerd en door het geloof de Heere en hun Koning Christus gezocht hebben.

Dit bemerkten onze nieuwe overzetters, als ook Diodatus, in de Bijbel te Genève gedrukt. Zij vallen ons in zoverre bij, dat zij bekennen dat hier van een bekering van de Joden gesproken wordt. Maar wat voor een bekering, daarin blijven zij wat achter de berg, als mede *bevende en vrezende tot de Heere en tot Zijn onuitsprekelijke goedheid te komen*, uit ontzag, vrees ik, van de algemene verstokte en partijdige Christenheid, die kwalijk iets goeds van de Joden horen wil.

Broeder. Ach, wat een jammer is dat! Mij dunkt dat zij, in plaats van Gods goedheid te vergroten en veel goeds van Hem te hopen, niemand hadden horen te ontzien. Nu, is dit één van de wonderlijkste en heerlijkste werken die God ooit schiep, als Hij eens deze dode en dorre beenderen van het huis van Jacob weer levend zal maken en voor de ogen van de ganse wereld, die verdreven 10 stammen van Israël weer naar voren brengen zal, als ook die verstrooiden uit Juda. En als Hij uit beide weer een koninkrijk zal maken, daar even die Christus, die Zone Davids, Die zij weleer uit Jeruzalem gestoten en op de Berg Golgotha gekruist hebben, die enigste Koning zal zijn, om eeuwig over hen en door hen over de ganse wereld te heersen. En daarom hoorden zij dit niet te verbergen, maar veel meer van de daken af te verkondigen. Te meer, nu wij op de laatste tijden gekomen zijn, in welke deze dingen geschieden zullen moeten, ten einde, als nu Christus Zichzelf de Joden bekend zal maken in Zijn tweede komst, zij niet varen, zoals de Joden bij Zijn eerste komst.

Verlicht Christen. U spreekt zeer wel, mijn lieve broeder. Het verheugt mij te horen, dat u reeds de zaak zo goed begrepen hebt. Evenwel, om meerdere verzekerdheid, moet ik nog ophalen hetgeen Amos, Obadja, Micha, Zefánja en Zacharia mede tot dit onderwerp bijbrengen.

Ten eerste Amos 9:

11. *Te dien dage zal Ik de vervallen hut van David weder oprichten en Ik zal hun reten*

vertuinen, en wat aan hun is afgebroken wederoprichten, en zal ze bouwen als in de dagen vanouds.

12. Opdat zij erfelijk bezitten het overblijfsel van Edom en alle heidenen die naar Mijn Naam genoemd worden, spreekt de Heere Die dit doet.

13. Ziet de dagen komen, spreekt de Heere, dat de ploeger de maaier, en de druiventreder de zaadzaaier genaken zal en de bergen zullen van zoete wijn druipen en alle heuvelen zullen smelten.

14. En Ik zal de gevangenis Mijns volks Israël wenden en zij zullen de verwoeste steden herbouwen en bewonen, en wijngaarden planten en derzelve wijn drinken, en zij zullen hoven maken en derzelve vrucht eten.

15. En Ik zal ze in hun land planten en zij zullen niet meer worden uitgerukt uit hun land, dat Ik haarlieden gegeven heb, zegt de Heere uw God.

Ziet, hier wordt immers gesproken van een dag in welke *de vervallen hut van David* of dat koninkrijk van David, welke ten tijde van Rehabeam vervallen en verscheurd is geworden en tot op deze dag nog nooit weer hersteld is, noch eenmaal hersteld en gelijk als in de dagen vanouds, in zijn eerste geheelheid en in een vreedzame en gezegende houding gebracht zal worden. Welke houding aldus beschreven wordt, zo in hun overheersing over de heidenen en bezitting van alle volken die de Naam van de Heere leren aanroepen, als in de wederbrenging van allerlei uitwendige zegen van de wijnstok, van de akkers en van de zekere en onverbreekelijke woning en welvaart. En omdat dan zulks tot op deze dag noch nooit vervuld is, zo blijft onweersprekelijk die vervulling van deze profetie nog te verwachten.

Broeder. Gewis dat zou men zeggen, want hoe is nog ooit die vervallen tent van David weer opgericht, hoe zijn hun reten of scheuren weer vertuind, en wat van hun afgebroken is, hoe is dat ooit weer herbouwd als in de dagen vanouds? Wanneer heeft men die gestalte in Israël weer gezien, dat de ploeger de maaier en dat de druiventreder de zaadzaaier hebben genaakt, en dat de bergen van wijn gedropen hebben en de heuvelen als smeltende zijn geweest van overvloed? Wanneer heeft de Heere de gevangenis van Zijn volk Israël op zulke wijze gewend, dat sinds hun woeste steden als Samaria en hun dochters, zowel als Jeruzalem en de hare, weer herbouwd en bewoond zijn geworden, zodat hun inwoners aldaar zulke vastheid hebben gekregen als nooit weer uit hun land uitgerukt te kunnen worden, terwijl wij zien, dat op heden al die steden als noch onherbouwd en woest liggen? Het verwondert mij welke kanttekening iemand hierop maken kan.

Verlicht Christen. Wat betreft Hieronymus, die probeert dit alles op een geestelijke manier te duiden, waarin hem ook onze nieuwe overzetters en anderen lijken te willen volgen, en dat onder het deksel, alsof Jacobus in Hand. 15: 16 en 17 (waar hij deze plaats aanhaalt) deze op een geestelijke verlossing geduid had. Want op die woorden *Te dien dage zal Ik de vervallen hut van David* etc. Amos 9: 11 stellen de nieuwe overzetters in hun aantekening, alsof de Heere gezegd had: *Naar de voorzegde verstrooiing* etc. *zal Ik Davids koninkrijk weer oprichten*, veranderende dat in een geestelijk en een ander koninkrijk onder de Messias. Zij voegen dan daarbij: zie Hand. 15: 16 en 17. Waaruit klaar blijkt, dat deze en dergelijke profetieën geestelijk te verstaan zijn.

Broeder. Er zou wat voor te zeggen zijn, wanneer Hieronymus en anderen daar zo op ingingen, dat Jacobus in dat Concilie van de apostelen, deze profetie van Amos in een geestelijke zin had uitgelegd en daarmee getoond, hoe andere van dergelijke profetieën, niet naar de letter maar geestelijk verstaan moeten worden.

Verlicht Christen. Dat zegt u goed, lieve broeder; wanneer dat zo was, dan stonden wij zeer los met alle bovenverhaalde profetieën naar de zin van de letter te nemen, en zouden noodzakelijk met Hieronymus en anderen, die de algemene bekering en herstelling van de Joden verwerpen, in het lezen van de profeten alles of geestelijk moeten duiden, of ongeroerd voorbij moeten gaan, zoals zij doen. Maar als u deze plaats Hand. 15: 16 en 17 terdege inziet, zult u zich verwonderen moeten, hoe iemand op zulke losse grond een zodanig besluit en gebouw heeft kunnen maken.

De vraag was of ook die, die uit de heidenen gelovig geworden waren, besneden moesten worden en de wet van Mozes moesten onderhouden? Daarover werd te Jeruzalem een Concilie of Synodale vergadering van de apostelen en ouderlingen van de Christelijke Gemeente gehouden. En als Petrus het zijne hiertoe gezegd had, stond Jacobus op en zullende bevestigen hetgeen Petrus gezegd had van de roeping van de heidenen, brengt tot dat einde deze plaats naar voren, uit Amos 9: 11 en 12, zeggende: *Hiermede stemmen overeen de woorden der profeten, gelijk geschreven is: Na dezen zal Ik wederkeren en weder-opbouwen de Tabernakel van David, die vervallen is en hetgeen daarvan verbroken is, weder opbouwen en Ik zal dezelve wederoprichten. Opdat de overblijvende mensen de Heere zoeken, en al de heidenen, over welke Mijn Naam aangeropen is, spreekt de Heere Die dit alles doet. God zijn al Zijn werken van eeuwigheid bekend. Daarom oordeel ik dat men degenen die uit de heidenen zich tot God bekeren, niet beroere.*

Hij ordineert daarover wat men daarom aan hun schrijven zal. Ingevolge deze plaats van Jacobus niet bijgebracht wordt om te bewijzen dat nu de vervallen hut van David al opgericht is en zijn reten al vertuind zijn. En wat verbroken was weer herbouwd is, als in de dagen vanouds; ook niet, om te zeggen, dat God het koninkrijk van David nu onder Christus in een geestelijk en eeuwig koninkrijk zou veranderd hebben; geenszins, maar alleen om de woorden van Petrus, betreffende de roeping van de heidenen te bevestigen. Alzo God de Heere, Welke al Zijn werken, van het begin tot het einde toe, van eeuwigheid bekend zijn, door Zijn profeten al lang tevoren voorzegt had, dat ook Zijn Naam aangeropen zou worden door de heidenen. En voor zover hun roeping toen in zwang begon te komen, zo begon ook van die tijd af deze profetie vervuld te worden. Doch maar ten dele; zou zij gans en geheel vervuld worden, dan moest ook *het overblijfsel van Edom*, dat is de volheid der heidenen ingekomen zijn. Als dat zal geschied zijn, alsdan zegt Paulus, zal *gans Israël zalig worden.*

Zie, daar is hun bekering. En gans Israël bekeerd zijnde, dan en niet eerder, zal de vervallen hut van David opgericht worden, niet op een andere wijze als weleer, maar zoals in de dagen vanouds, en hun reten zullen weer vertuind worden, etc. Zie, dat is de wederbrenging en herstelling waar wij van spreken en getuigen. En oordeelt nu of hieruit blijkt, dat deze en dergelijke profetieën geestelijk te verstaan zijn.

Broeder. Voorwaar wat mij betreft, ik moet mij verwonderen, hoe de mensen zichzelf hun eigen gemoed hiermee hebben kunnen vergenoegen; met deze plaats niet alleen zo te duiden, maar daarenboven voor zichzelf nog zo een regel hieruit te smeden, om al dergelijke profetieën mede geestelijk te duiden.

Verlicht Christen. Het is inderdaad verwonderenswaard, en ook waard hartelijk beweend en Gode geklaagd te worden, dat deze heerlijke beloften, waardoor de mens zo krachtig zou opgewekt kunnen worden, zo verduisterd en als onder een korenmaat verstopt worden.

Maar laat ons verdergaan naar Obadja 18 en 19 en zien of ook dit naar de regel van deze mannen geestelijk te verstaan is.

Obadja 18, 19, 20 en 21:

18. *En Jacobs huis zal een vuur zijn en Jozefs huis een vlam, en Ezaus huis tot een stoppel en*

zij zullen tegen hen ontbranden, en zullen ze verteren, zodat Ezaus huis geen overgeblevenen zal hebben; want de Heere heeft het gesproken.

19. *En die van het zuiden zullen Ezaus gebergte, en die van de laagte zullen de Filistijnen erfelijk bezitten, ja zij zullen het veld van Efraïm en het veld van Samaria erfelijk bezitten, en Benjamin Gilead.*

20. *En de gevankelijk weggevoerden dezès heirs der kinderen Israëls, hetgeen der Kanaänieten was, tot Zarfath toe, en de gevankelijk weggevoerden van Jeruzalem hetgeen in Sefarad is, zij zullen de steden van het Zuiden erfelijk bezitten.*

21. *En daar zullen Heilanden (Mosoïim) op de berg Sions opkomen, om Ezaus gebergte te richten en het koninkrijk zal des Heeren zijn.*

Deze profetie van de profeet Obadja vertoont ons in korte woorden het ganse beloop van de kerk, hoe die wereldds en vleselijk gezinde daar, welke bij Ezau vergeleken worden, zich verheffen zouden tegen hun broeders, de ware geestelijk gezinde, onder het woord Jacob begrepen. En inzonderheid, hoe die vleselijke christenen en Turken, die anderszins professie maken van God te dienen, ziende het ongeval van de Joden, daar geen medelijden over gehad zullen hebben, maar daarentegen zich daarover verblijd zullen hebben. Maar hoe uiteindelijk de Heere deze nakomelingen van Ezau uit hun hoogten uitstoten zal, en hun vergelden zal hetgeen zij aan Juda zullen gedaan hebben. In die zin dat de Heere tot troost van deze verdrukte Joden, hen zegt vers 16, dat zoals zij gedronken zullen hebben op de berg Zijner heiligheid, *dat zo ook al de heidenen gedurig drinken zullen en hun geschieden zal gelijk zij gedaan hebben.* Maar wat de berg Sion aangaat, dat *daar ontkoming zal zijn, en een heiligheid*, en wat meer is, hij zegt *dat het huis van Jacob*, (namelijk de twaalf Stammen van Israël) *hun erfgoederen*, of hetgeen hun door de Heere beloofd is geworden en daar zij evenwel zo lang van verstoken is geweest, *erfelijk zullen bezitten.*

En tot nader bescheid, zegt hij, dat het huis van Ezau voor het huis van Jacob als stoppelen zullen zijn voor het vuur, en zo gans verteerd en verbrand worden, dat er niemand van overblijven zal, vers 18. Namelijk, niemand dergenen die de kinderen van Juda ten dage van hun ongeval verdrukt en benauwd zullen hebben.

En ten andere, wijst hij ook bijzonder aan, hoe de kinderen Israëls het aardrijk erfelijk bezitten zullen, en hoe op de berg Sion, mannen zullen zijn, (alhier Heilanden genaamd), die het gebergte van Ezau richten zullen, en dat in de Naam en uit kracht en bevel van de Heere, het koninkrijk des Heeren zal zijn. Wie zou dit anders kunnen duiden, dan op *een uitwendig en zichtbaar rijk, dat daar opgericht moet worden*, waar weleer de Filistijnen en de kinderen van Ezau hebben gewoond en over Jacob moedwil bedreven hebben.

Broeder. Wat mij betreft, ik kan het niet anders vatten, te meer zo die verdeling van het land zo duidelijk beschreven wordt. Wat die van het zuiden en wat die van het westen zouden bezitten en wat Benjamin; en wat die Tien Stammen of die gevankelijk weggevoerden van dit heir van de kinderen Israëls en wat die gevankelijk weggevoerden van Jeruzalem bezeten zullen hebben, vers 20.

Verlicht Christen. Hoor nu wat de profeet Micha hier aan toevoegt, hfd. 2: 12 en 13.

12. *Voorzeker zal Ik u o Jakob, gans verzamelen. Voorzeker zal ik Israëls overblijfsel vergaderen. Ik zal het tezamen zetten als schapen van Bozra, als een kudde in het midden van hun kooi zullen ze van mensen deunen.*

13. *De doorbreker zal voor hun aangezicht optrekken, zij zullen doorbreken en door de poort gaan, en door dezelve uittrekken, en hun koning zal voor hun aangezicht heen gaan, en de Heere in hun spits.*

En Zefánja 3: 18, 19 en 20:

18. *De bedroefden om der bijeenkomst wil, zal Ik verzamelen, zij zijn uit u, schimping is een last op haar.*

19. *Ziet, Ik zal te dier tijd al uw verdrukkers verdoen, en Ik zal de hinkenden behouden, en de uitgestotenen verzamelen, en Ik zal ze stellen tot een lof, en tot een naam, in het ganse land waar zij beschaamd zijn geweest, wederom:*

20. *Te dier tijd zal Ik ulieden herwaarts brengen, ten tijde namelijk, als Ik u verzamelen zal. Zekerlijk Ik zal ulieden zetten tot een naam en tot een lof onder alle volkeren der aarde, als Ik uw gevangenis voor uw ogen wenden zal, zegt de Heere.*

En Zacharia zegt 1: 15, 16 en 17:

15. *Ik ben met zeer grote toorn vertoornd tegen die geruste heidenen want Ik was een weinig toornig maar zij hebben ten kwade geholpen.*

16. *Daarom zegt de Heere alzo, Ik ben tot Jeruzalem wedergekeerd met ontfermingen, Mijn huis zal daarin gebouwd worden, spreekt de Heere der heirscharen, en het richtsnoer zal over Jeruzalem uitgestrekt worden.*

17. *Roept nog zeggende: alzo zegt de Heere der heirscharen, Mijn steden zullen nog uitgespreid worden, vanwege het goede want de Heere zal Sion nog troosten en Hij zal Jeruzalem nog verkiezen.*

Zach. 2: 11 en 12:

11. *En vele heidenen zullen te dien dage de Heere toegevoegd worden, en zij zullen Mij tot een volk wezen en gij zult weten, dat de Heere der heirscharen mij tot u gezonden heeft.*

12. *Dan zal de Heere Juda erven voor Zijn erfdeel, in het heilige land, en Hij zal Jeruzalem nog verkiezen.*

Zach. 8: 12, 13:

12. *Want het zaad zal voorspoedig zijn, de wijnstok zal zijn vrucht geven, en de aarde zal hun inkomen geven, en de hemelen zullen dauw geven, en Ik zal het overblijfsel dezès volks dit alles doen erven.*

13. *En het zal geschieden gelijk als gij, o huis Juda, en gij o huis Israëls, geweest zijt een vloek onder heidenen, alzo zal Ik ulieden behoeden en gij zult een zegening wezen, etc.*

14. *Gelijk als Ik gedacht heb ulieden kwaad te doen, toen Mij uw vaders grotelijks vertoornden, alzo denk ik wederom in deze dagen goed te doen aan Jeruzalem, en aan het huis van Juda, etc.*

Zach. 14: 9, 10 en 11.

9. *En de Heere zal tot koning over de ganse aarde zijn, te dien dage zal de Heere één zijn, en zijn naam één.*

10. *Dit ganse land zal rondom als een vlak veld gemaakt worden, van Geba tot Rimmon toe, zuidwaarts van Jeruzalem, en zij zal verhoogd en bewoond worden in hun plaats, van de poort van Benjamin af tot aan de plaats van de eerste poort, tot aan de hoekpoort toe, en van de toren Hananeël tot aan des konings wijnbakken toe.*

11. *En zij zullen daarin wonen, en daar zal geen verbanning meer zijn; want Jeruzalem zal zeker wonen, etc.*

16. *Al de overgeblevenen van alle heidenen, die tegen Jeruzalem zullen gekomen zijn, die zullen van jaar tot jaar optrekken, om aan te bidden de Koning, de Heere der heirscharen, en om te vieren het feest der loofhutten.*

17. *En wie van de geslachten der aarde niet zal optrekken naar Jeruzalem om de Koning de Heere der heirscharen te aanbidden, zo zal er over haarlieden geen regen wezen.*

Wat denkt u, is dat alles geestelijk te verstaan, gelijk dat duiden willen en moeten, die geen algemene bekering en wederbrenging van de Joden in hun vaderland willen toestaan? Of kan

dat mogelijk wel gepast worden op die verlossing uit Babel?

Zo niet, maar dat nog zo een tijd voorhanden moet zijn, in welke dit alles nog aan het huis van Jacob moet vervuld worden. Zo ziet u dan welke zekerheid ik heb, dat die natie van de Joden, die wegens het ongeloof van hun grootste deel, zolang in de ellende gezworven heeft, nog eens bekeerd zal worden, en bekeerd zijnde, weer in het land van hun voorvaders vergaderd zal worden, om aldaar veel goeds van de Heere te genieten, ook meer als ooit hun vaders genoten hebben.

Broeder. Wat mij betreft, wat u tot nu toe uit Mozes, uit de Psalmist en uit de profeten hebt bijgebracht, ik zie niet hoe het mogelijk is het òf geestelijke te duiden òf op enige voorgaande verlossing te passen maar ik ben genoegzaam overtuigd, dat de vervulling hiervan door een algemene bekering en herstel van de Joden nog te verwachten staat. Evenwel om dies wille dat hetgeen boven verhaald is, uit het Oude Testament is genomen, waar onze nieuwe overzetters, en anderen die onze zaak tegen zijn, zeggen dat God van de rechte geestelijke en christelijke godsdienst sprekend, dat doet door een manier van spreken in het Oude Testament gebruikelijk, wilde ik wel eens horen, of ook in het Nieuwe Testament zulks met klare en duidelijke woorden te bewijzen is.

De bekering van de Joden in het Nieuwe Testament

Verlicht Christen. Zeer wel, om dan ook deze uitvlucht aan die, die zich daarmee zoeken te behelpen, weg te nemen, hoort vooreerst wat de apostel Paulus ons leert in het 11^e hoofdstuk van de Romeinen waar hij spreekt van de verharding van de Joden maar hij wil dat niet dat wij dat zo nemen, alsof zij daarom ten enenmale en voor altijd door God verstoten waren.

11. *Hebben zij gestruikeld, zegt hij, opdat zij vallen zouden? Dat zij verre: maar door hun val is de zaligheid de heidenen geworden, om hun tot jaloersheid te verwekken.*

12. *En indien hun val de rijkdom is der wereld, en hun vermindering de rijkdom der heidenen, hoeveel te meer hun volheid?*

15. *Indien hun verwerping de verzoening is der wereld, wat zal de aanneming wezen anders als het leven uit de doden?*

Zie, daar spreekt hij immers van een struikeling van de Joden, en een wederopwekking tot jaloersheid om niet in de val te blijven. Van een vermindering en van *een volheid*, van een verwerping en *een wederaanneming* van hetgeen verworpen was. Daarmede te kennen gevende, dat hij wel wat anders tegemoet zag en voor de Joden verwachtte, als tegenwoordig gemeend wordt. Ja, hij bewijst duidelijk, dat eenmaal de ganse Joodse natie, welke hij met een olijfboom vergelijkt, geheiligd en behouden zal worden. En hoewel enige van die takken afgehouden zijn, dat evenwel de Wortel, welke is Christus, steeds blijft, en dat God machtig is, deze voor een tijd afgehouden takken weer in hun natuurlijke olijfboom in te enten. En opdat niemand denken zou, dat hoewel God machtig ware zulks te doen, Hij evenwel om hun ongeloof en hardnekkigheid wil, het niet doen zou, zo komt de apostel en verklaart ons deze verborgenheid zo duidelijk, dat het een wonder is, dat iemand die Paulus geloof geeft, daaraan kan twijfelen. Want, zegt hij in Rom. 11: 25:

25. *Ik wil niet, broeders, dat u deze verborgenheid onbekend zij (opdat gij niet wijs zijt bij uzelfen) dat de verharding voor een deel over Israël gekomen is, totdat de volheid der heidenen zal ingegaan zijn.*

26. *En alzo (namelijk: als die volheid zal ingegaan zijn) zo zal geheel Israël zalig worden, gelijk geschreven staat: De Verlosser zal uit Sion komen, en zal de goddeloosheden afwenden van Jacob, etc.*

Wat dunkt u, lieve broeder, zijn dit geen klare en duidelijke woorden uit het Nieuwe

Testament, en naar de aard van het Nieuwe Testament gesproken? En als men deze woorden geloof mag geven, is hier geen zekerheid genoeg, om te geloven dat dát deel van de Joden, dat tot nog tot ongelovig en halsstarrig is gebleven, nog eens bekeerd zal worden en tot de kennis en de gehoorzaamheid van Jezus Christus komen?

Broeder. Ik zou zeggen, ja: dat hier met klare en duidelijke woorden, niet naar de aard van het Oude Testament beeldender wijze, maar naar de aard van het Nieuwe Testament op onverbeelde en eenvoudige wijze gesproken wordt. Evenwel moet het zijn, dat onze Schriftgeleerde mannen, die de Joden zo onbarmhartig en hard bejegenen, als onder alle sekten geschied, een andere verklaring hierop hebben.

Verlicht Christen. Zij mogen dit verklaren hoe zij willen, deze woorden van de apostel kunnen met waarheid in geen andere zin genomen worden, zoals verder blijken zal, zo u ook over het bewijs dat de apostel uit de profeet naar voren brengt, onpartijdig nadenkt.

- Ten eerste, tot bewijs dat eenmaal *gans Israël zalig zal worden*, zo brengt hij uit Jesaja 59 naar voren dat daar geschreven staat: *Dat de Verlosser uit Sion komen zal, en de goddeloosheden afwenden zal van Jacob*, vers 20. Welke plaats zo u deze naziet, zult u bevinden dat daar van een algemene verlossing (naar welke de Geest des Heeren de overhand zal hebben in de wereld) gesproken wordt. En dat die Persoon, die Verlosser Die deze verlossing teweeg zal brengen, (luidt het zeggen van de profeet) tot Sion komen zal. Hetwelk de apostel uit de 70 overzettert vertalende, noemt: 'Uit Sion', hetwelk beide waar is. Naar de zin van de profeet is nu de Verlosser tot Sion al eens gekomen en heeft de banier tegen de vijand al opgericht. Maar naar de zin van de apostel, zo zal Hij nog eens weerkomen om het overblijfsel van Israël te verlossen, en dan zal Hij uit Sion komen en alle goddeloosheden afwenden van Jacob."
- Ten andere, als de apostel nog uit dezelfde profeet Jes. 59: 21 daarbij voegt: *En dit is hun een verbond met mij, als Ik hun zonden zal wegnemen*, geeft hij daar niet genoeg mee te kennen, dat Hij deze verlossing uitstrekt over een volk dat te voren in zonden besloten lag? En dit zal geschieden, niet vanwege hun verbond, maar vanwege Zijn verbond met hun voorvaderen gemaakt; niet vanwege hun trouw die steeds in gebreke is gebleven, maar vanwege Zijn getrouwheid die onveranderlijk is?
- Ten derde, als de apostel in vers 28 zegt: *zij* (te weten die verharde en alsnog ongelovige Joden) *zijn wel vijanden aangaande het Evangelie, om uwentwil, maar aangaande de verkiezing zijn zij beminden, om der vaderen wil. Want de genadegiften en de roeping Gods zijn onberouwelijk*. Geeft hij daarmee niet te kennen, dat evenals die Joden die nu, omwille van het Evangelie, onze vijanden heten, dat zij ook, om der verkiezingwil en om der vaderen wil, (welke God genade en barmhartigheid tot in het duizendste lid beloofd heeft) beminden zijn? En als hij zegt, *dat de genadegiften en de roeping Gods onberouwelijk zijn* (dit mede tot een reden invoerende, waarom gans Israël eens zalig zal worden) wil hij daarmee dan niet te kennen geven, dat hoewel een zo groot gedeelte van Israël zo lang verhard en ongehoorzaam blijft, het daarom Hem niet berouwen zal, hun ooit boven alle volkeren verkoren, en tot Zijn heiligdom en eigendom geroepen te hebben?
- Ten vierde, om te tonen hoe dit in zijn werk zal gaan, zo komt de apostel op vers 31 en zegt: vers 31. *Want gelijkerwijs gijlieden eertijds Gode ongehoorzaam geweest zijt, maar nu barmhartigheid gekregen hebt, door deze ongehoorzaamheid. Alzo zijn ook dezen nu ongehoorzaam geweest, opdat ook zij door uw barmhartigheid zouden barmhartigheid verkrijgen*. Alsof hij zei: laat u dat zo vreemd niet voorkomen, dat zij die nu ongehoorzaam zijn, eens gehoorzaam zullen worden. Denk maar aan uzelf, wat

u was, eer u die barmhartigheid en genade van God, waardoor u gehoorzaam geworden bent, verschenen was. En u zult niet alleen moeten bekennen, dat diezelfde barmhartigheid hun ook zowel als u van ongehoorzamen tot gehoorzamen zal kunnen maken, maar u zult ook erkennen moeten, dat dezelfde barmhartigheid die u wedervaren is, u daartoe verleend is, opdat zij ook uiteindelijk, door uw barmhartigheid, barmhartigheid zouden verkrijgen. En daarom is wel te vrezen, dat zij die nog maar weinig van deze barmhartigheid en genade van God weten, maar die zich zo hard en onbarmhartig vertonen aan die arme Joden, hoe geleerd en ervaren zij in de schrift zouden mogen wezen.

- Ten slotte en ten vijfde, als de apostel noch tot een sluitreden van hetgeen hij van de Joden gezegd had, daarbij voegt, vers 32: *Want God heeft ze allen (zowel Joden als heidenen) onder de ongehoorzaamheid besloten, opdat Hij ze allen zou barmhartig zijn.* Wat wil hij daar anders mee zeggen, dan dat wij die nu gehoorzaam zijn, niet roemen moeten in onze gehoorzaamheid, maar allen in de barmhartigheid van God. En dat wij niet verachten noch vertreden moeten die nu ongehoorzaam zijn, omdat diezelfde barmhartigheid, die ons is wedervaren, ook te zijner tijd hen vergund zal worden. Omdat God alles onder de ongehoorzaamheid besloten heeft, eerst ons, die heidenen waren, zonder God en vervreemd van alle ware gehoorzaamheid, en nu ook hen, het overblijfsel van Israël, die daar alleen het volk van God meenden te zijn en ons heidenen ooit ten hoogste verachtte en verfoeide. Opdat niemand enige roem zou hebben in zichzelf, maar dat God alleen en Zijn barmhartigheid en genade alle roem, prijs en eer gegeven zou worden, zowel van de Joden als de heidenen.

Daarom zo besluit ik dan uit al heel dit betoog van de apostel, dat hetgeen hij van gans Israël zegt, *eens zalig te zullen worden*, geen andere betekenis kan hebben, als dat nog eens het overblijfsel van de Joden, dat tot nog toe ongehoorzaam en ongelovig is gebleven, gehoorzaam en gelovig zal worden. En dat, als de *volheid der heidenen zal ingegaan zijn*, of (zoals de Heere Jezus Zelf spreekt) *zo haast de tijden der heidenen vervuld zullen zijn*. Lukas 21: 24 want tot die tijd toe, en niet langer, moet Jeruzalem vertreden worden, en vertreden blijven.

Broeder. Ik moet bekennen, dat alleen al deze tekst mij overvloedig overtuigt, dat er nog eens een algemene bekering van de ganse natie te verwachten staat. Maar wat zeggen onze nieuwe overzetter's hierover?

Verlicht Christen. Het lijkt of deze verborgenheid of dit mysterie hun nog wat verdekt is geweest, want hoewel zij in hun aantekening over Deuteronomium 4 bekennen moeten, (als ook Deut. 30: 1 en 2 en Hoséa 3: 5) van een zekere bekering van de Joden gedacht wordt, echter in hun verklaring over deze plaats Rom. 11: 26 geven zij te kennen, ' dat zij zulks niet verstaan van de ganse natie, maar voor *een zeer grote menigte* alleen, en gelijk als de ganse Joodse natie'.

Waarin zij ongetwijfeld de bedoeling van de apostel merkbaar verkreuken en verkrenken. Hij zegt niet: een groot deel van Israël, maar *gans Israël*. In tegenstelling tot een deel (hetzij groot of klein) zal eenmaal *gans Israël zalig worden*, zo zal er een tijd moeten komen, in welke geen deel van Israël meer ongelovig en ongehoorzaam blijft, ja, niet een enige Jood, die alsdan in de wereld nog overgebleven zal zijn, als God de gevangenis van Juda gewend en Zich over het overblijfsel van Jacob ontfermd zal hebben, of hem zal barmhartigheid geschieden. Niet een enige van de verstrooide schapen zal er gemist worden, als eenmaal de Herder van Israël Zijn kudde weer vergaderen zal. Jer. 23: 4.

Idem de profeet Jesaja zegt, dat de Heere de kinderen Israëls, *één voor één* oplezen zal, cap.

27: 12. Ezechiël zegt, dat de Heere aan hen zal geheiligd worden voor de ogen van vele heiligen, als Hij dat ganse huis van Israël weer uit alle volken, in hun eigen land vergaderd zal hebben, zodat hun *niemand meer overgelaten is*, Ezech. 39: 27 en 28.

Ja, hoort wat Micha zegt: *Voorzeker zal Ik u, o Jacob, gans verzamelen, voorzeker zal Ik Israëls overblijfsel vergaderen. Ik zal het tezamen zetten, als schapen van Bozra*, etc. Micha 2: 12. Opdat men dit niet duiden zou op de wederbrenging uit Babel, ziet wat de profeet in het volgende 13^e vers daarbij voegt. Namelijk, dat als deze verzameling van het huis van Jacob zal geschied zijn, dat alsdan hun Koning voor hun aangezicht heen zal gaan, en de Heere in hun spits. Lieve! Hoe is het mogelijk dit op de wederbrenging uit Babel ten tijde van Ezra geschied, te kunnen duiden? Want toen werden alleen de twee stammen van Juda en Benjamin, en niet dat ganse huis van Jacob, wedergebracht, en sinds die wederbrenging is hun Koning niet voor hen heengegaan. Want sinds zij zonder koning gezeten zijn, zullen zij zonder koning blijven totdat zij Christus kennen en aannemen zullen.

Broeder. Het is jammer, dat onze nieuwe overzetters deze zo duidelijke profetie van de bekering en de wederbrenging van gans Israël zo verkreukt en verkrenkt hebben, en daarom ons die verborgenheid welke de apostel wil dat wij weten zouden en welke hij zo duidelijk betuigt en bekrachtigt, met deze hun verkreuking en verkrenking zo gans verduisteren en bewimpelen.

Verlicht Christen. Wel is het erg jammer en grotelijks te beklagen, dat deze hooggeleerde mannen, die anderszins aan de ganse christenheid met hun arbeid een grote dienst gedaan hebben, ons in dit stuk van de bekering en wederbrenging van gans Israël, (zo hier als doorgaans in hun aantekening over de profeten) zulke ondienst gedaan hebben; ons verduisterende, hetgeen zo duidelijk en menigvuldig in de profeten betuigd wordt; en voor onze ogen bedekkende en verbergende hetgeen de apostel wil dat wij weten zouden, zeggende: *Ik wil niet, Broeders, dat u deze verborgenheid onbekend zij, (opdat gij niet wijs zijt bij uzelfen) dat de verharding voor een deel over Israël gekomen is, totdat de volheid der heidenen zal ingegaan zijn. En alzo zal geheel Israël zalig worden.* etc. Waardoor dan hetgeen de apostel verhoeden wilde (namelijk, dat wij niet te wijs bij onszelf zouden zijn) zo gans in de uitwendige en algemene christenheid doorgebroken is, dat een ieder van deze afgezonderde sekte zich inbeeldt, dat zij alleen het volk van God zijn, en de Joden wegens hun ongelooft zo ten enenmale verworpen zijn, dat daar geen zalf meer aan te strijken is.

Broeder. Het is waar, dit zie ik nu, dat het een zeer schadelijke stelling is, en dat daardoor de barmhartigheid die wij over hun behoorden te hebben, ja die liefde, die om hun heilige voorvaders wil wij hun schuldig zijn, ook om Christus en Zijner apostelen wil, in een afkerigheid en wreedheid veranderd wordt, zodat men de Joden nauwelijks met goede ogen kan aanzien, laat staan, dat men ze met allerlei liefdediensten zou bejegenen, en een goede reuk van Jezus Christus onder hun brengen, opdat gelijk de apostel hier spreekt, Rom. 11: 31 *door onze barmhartigheid zij ook eens barmhartigheid mochten verkrijgen.*

Verlicht Christen. Gewis is dit een schadelijke stelling, waardoor niet alleen veel troostrijke waarheid, ons door de profeten voorgedragen, verdekt wordt. Maar waardoor ook die ernst, die liefde en weldadigheid, die wij de Joden, omwille van hun vaderen, ja omwille van Christus en Zijn apostelen, schuldig zijn, dapper gestuit wordt. En alle wreedheid met branden en blaken aan de arme Joden geoefend, machtig gestijfd werd. En het is te meer te verwonderen, hoe onze nieuw overzetters hierin niet behoedzamer geweest zijn. Nademaal Beza, Piscator, Pareus, Erasmus Rotterodamus, Diodatus in zijn Bijbel te Geneve gedrukt, als

ook Junius & Tremellius in hun Bijbelse Verklaring, mitsgaders de Engelse overzetters, deze plaats van de apostel niet anders verstaan dan van een *algemene bekering* van de Joden.

Broeder. Mij dunkt dat ik een blijdschap in mij bevind, daaraan te gedenken, dat God de Heere, om de lieve oudvaders te welgevallen, en door Israël Zijn grondeloze barmhartigheid en Zijn wonderbare goedheid en macht, voor de ogen van de ganse wereld bekend te maken, zulks nog eens doen zal. En wenste wel, wat meer daarover te horen, zelfs uit het Nieuwe Testament, waaruit ten overvloede nog verder blijken moge dat dit een ongetwijfelde waarheid is.

Verlicht Christen. Om u hierin nog meer te voldoen en uw blijdschap meer en meer te stijven, zo zal ik u uit de mond van de Waarheid zelf, namelijk uit de mond van Christus, een spreuk bijbrengen, welke Maarten Luther in een oud exemplaar van zijn Postille, voor onweersprekelijk houdt, namelijk waar Jezus zegt in Matth. 23: 38 en 39 en Lucas 13: 34 en 35, sprekende tot de Joden:

Ziet, uw huis wordt u woest gelaten. Want Ik zeg u, (Lukas 13) Voorwaar zeg Ik u, dat gij Mij niet zult zien, totdat de tijd zal gekomen zijn, dat gij zeggen zult: gezegend is Hij Die komt in de naam des Heeren.

Vergelijk dit met Ps. 128: 5: *De Heere zal u zegenen uit Sion, en gij zult het goede van Jeruzalem aanschouwen al de dagen uws levens.*

Zie, hier voorzegt de Heere aan dat Jeruzalem dat sinds de wederbrenging van hun eerste gevangenis uit Babel teruggekomen was, drie dingen.

1. Hun verwoesting: *ziet uw huis wordt u woest gelaten.*

2. Hoe lang hun huis woest zou blijven, namelijk *tot de tijd toe dat zij zeggen zouden: gezegend is Hij Die daar komt in de Naam des Heeren.*

3. Wat de oorzaak van hun verwoesting is en in tegenstelling daarmee, wat de oorzaak zal zijn van hun volheid en eeuwig welvaren, om eens de *zegening uit Sion te genieten, en het goede van Jeruzalem* te aanschouwen al de dagen van hun leven. Namelijk het niet zien, en daarna het weer zien van Christus, nadat zij zullen hebben leren zeggen: *Gezegend is Hij, etc. Want voorwaar Ik zeg u, gij zult Mij niet zien totdat die tijd komt, etc.*

Wat betreft het eerste stuk van deze profetie, dat is al overlang vervuld, dat huis van Jeruzalem, waar weleer God door Zijn krachtige medewerking in gewoond heeft, is nu al vele honderden jaren verwoest geweest.

Het tweede stuk staat nog te vervullen, en is een duidelijk en krachtig bewijs, dat de Joden bekeerd en het Rijk in Israël weer opgericht moet worden. Want deze verwoesting zal niet langer duren, en dit huis zal niet langer woest gelaten worden, dan tot die tijd, dat die van Jeruzalem zeggen zullen: *Gezegend is Hij Die daar komt in de Naam des Heeren.*

En het zal voor het einde van de wereld nog eens geschieden, dat die van Jeruzalem Hem, Die zij doorstoken hebben, zien, en over Hem rouwdragen zullen als over een Eerstgeborene, Zach. 12: 10. Het zal geschieden, dat de ontkomene van het zwaard onder de heidenen nog eens gedenken zullen, aan Die Welke zij door hun hoerachtig hart verbroken hebben, Ezech. 6: 9. En eens zal het deksel van het hart van de Joden weggenomen (2 Cor. 3: 16) en geheel Israël bekeerd worden, Rom. 11: 26. Zo zullen ook ongetwijfeld die van Jeruzalem voor het einde van de wereld nog eens zeggen: *Gezegend is Hij Die daar komt in de Naam des Heeren.* En zeggen zij dat eens, dan zullen zij Hem weer zien, en dientengevolge het *goede van Jeruzalem weer aanschouwen al de dagen huns levens.* Datzelfde huis, dat nu zo lang woest gelegen heeft, zal weder herbouwd worden en de Heere tot een *Heiligheid zijn, om nooit in der eeuwigheid weer uitgerukt of afgebroken te worden,* gelijk we boven uit Jer. 31: 38, 39 en

40 gehoord hebben.

Broeder. Niettegenstaande Luther en vele anderen zowel oude als jonge leraars, deze plaats zo nemen, zo is het evenwel duidelijk dat onze nieuwe overzetters voorgeven, dat hier Matth. 23: 39 op de jongste dag gezien wordt, wanneer Christus ten oordeel zal komen en dat alsdan alle mensen zullen moeten bekennen *dat Hij de Gezegende des Heeren is*. Of, zoals ze over Lukas 13: 35 voorgeven, dat zodanige Acclamatie kort daarna enigszins vervuld zou zijn geweest, toen de schare Christus ziende komen op de afgang van de Olijfberg, met luider stem riep: *Hosanna, gezegend is de Koning Die daar komt in de Naam des Heeren*, Lucas 19: 38. Wat zegt u daartoe?

Verlicht Christen. Ik zeg dat geen van deze beide uitvluchten kan bestaan, noch met de eigenschap van de woorden van onze Heere Jezus Christus, noch met de zaak zelf.

Niet het eerste, want,

1. In het jongste gericht zullen niet alleen die van Jeruzalem, tot welke deze woorden in het bijzonder gesproken worden, Christus zien, maar ook alle andere volkeren van de aarde.

2. Als in het jongste gericht de Joden Hem de eerste keer zullen zien, Welke zij doorstoken hebben, zullen zij niet met vreugdegeschrei tot Hem kunnen roepen, zoals hier staat: *Gezegend is Hij Die daar komt*. Maar Hem ziende, zullen zij veel meer met beven en schrikken zeggen, zoals daar staat, Openbaring 6: *Bergen valt op ons, heuvelen bedekt ons voor het aangezicht Desgenen Die op de troon zit*, etc. Want hoe zouden die, die in het ongeloof bevonden worden, dan kunnen zeggen: *Gezegend is Hij Die daar komt*, etc. Omdat de apostel zegt: *Hij zal met vlammend vuur komen, wraak doende over degenen die God niet kennen en het Evangelie onzes Heeren ongehoorzaam zijn*. 2 Thess. 1: 8. 3.

Als men de woorden van de profetie nader inzielt, zo blijkt dat deze Acclamatie niet zal volgen op het zien, (zoals de verklaring dergenen die dit op de jongste dag geduid willen hebben, medebrengt) maar het zien zal volgen op de acclamatie: *Gij zult Mij van nu aan niet zien, totdat gij zeggen zult: gezegend is Hij*, etc. Daar staat niet: 'gij zult Mij zien en dan zult u moeten bekennen dat Ik het ben'. Geenszins, maar *Gij zult mij niet zien, totdat gij*, naar Mij verlangende en Mij liefhebbende, zeggen zult: *Gezegend is Hij Die daar komt*, etc. En aldus is het een troostrijke profetie, daar het anderszins niet meer zou zijn, als een troosteloos onbarmhartig dreigement, ontoepasselijk op de onveranderlijke hartgrondige liefde van Jezus Christus tot deze natie.

Ook kan de tweede uitvlucht, dergenen die deze profetie willen aangezien hebben als kort daarna Lukas 19: 38 al vervuld, niet bestaan. Want,

Ten eerste is dit duidelijk dat tussen de tijd dat Christus deze woorden sprak en de Acclamatie die na Zijn weggaan eerst geschiedt zou, een verwoesting tussenbeide moest komen. Het huis dergenen die Hij toesprak moest eerst woest gelaten worden; en dat nog tot een zekere tijd toe. Daarentegen is de Acclamatie uit Lukas 19 maar weinige dagen daarna, zo niet eerder, geschied, eer nog de Heere Jezus voor hun ogen weggenomen werd, en eer het huis hier gedacht, eens woest gemaakt was. Ik laat staan, dat zij al een zekere tijd woest gelaten kon geweest zijn.

Ten andere, zo was die Acclamatie uit Lukas 19 een uitnemend vreugdegeschrei als over een Koning welke zij voor ogen zagen, niet anders wetende of hij zou dadelijk zijn rijk oprichten vers 11. Daarentegen is deze Acclamatie een stem van verlangende zielen, betreffende één welke zij nog niet zien maar gaarne zagen en daar van harte naar verlangden.

Ten derde, zo geschiedde deze Acclamatie Lukas 19 van enkele weinigen alleen, en werd door de oudsten van het volk bestraft. Maar deze, waar Christus van spreekt, die zal

geschieden van het ganse overblijfsel van het langvertreden Jeruzalem, zowel van de oudste als van de gewone man. Allen zullen eendrachtig zeggen: *Gezegend is Hij Die daar komt*, etc. Voordat zij Hem weer als een Verlosser van de ganse natie zullen zien.

Broeder. Die twee bovenvermelde uitvluchten moet ik bekennen, kunnen niet bestaan. Nu, alle zodanige uitvlucht aan één zijde gesteld is, laat ons deze woorden eens eenvoudig nemen zoals ze liggen en zoals ze eigenlijk uit het voorgaande vloeien, opdat wij zien mogen wat ze eigenlijk betekenen.

Verlicht Christen. U spreekt zeer wel. Deze woorden van Matth. 23: 38 en 39 en Lukas 13: 34 en 35 eenvoudig genomen zijnde zoals ze liggen, wie ziet niet, dat de Heere Jezus hier, uit groot mededogen over Jeruzalem, hen voorzegt welke verschrikkelijk zware tijden over hun zouden komen; hoe hun huis, dat is hun stad of *synagoge woest zou gelaten worden*, zonder dat noch God, noch enig profeet van Godswege noch Hijzelf, - die hun zo minnelijk, als een hen hun kiekens, had gezocht te vergaderen, - daar meer in te vinden zouden zijn; evenwel opdat zij weten zouden, dat deze verwoesting en verlatenheid niet zodanig zouden zijn, dat er in eeuwigheid geen uitkomst van te verwachten was, komt Hij uit grote getrouwheid en mededogen over hen en verklaart hun hoe lang Hij Zichzelf van hun zal moeten verbergen, en hen in hun verwoesting, verstrooidheid en ellende zal laten steken. Namelijk, totdat die tijd zal gekomen zijn, dat zij zullen zeggen: *Gezegend is Hij Die daar komt in de Naam des Heeren*. En dat bevestigt de Heere Lukas 13 met dat hoogste woord, dat Hij in zaken van de grootste aangelegenheid placht te gebruiken, zeggende: *Voorwaar zeg Ik u, dat gij Mij niet zult zien, totdat de tijd zal gekomen zijn, dat gij zeggen zult*, etc.

Alsof Hij zei: 'Ziet, daarop rust uw wel- of kwalijk-vaart, uw verwoesting of herstelling, zo lang u Mij niet ziet, zo lang Ik, Die u nu verwerpt, niet weer onder u kom, zo moet u beide in uw zonde en ellende blijven. En wat Mij aangaat, Mij zult u niet zien, totdat de zaak met u zo omgewend is, dat u die nu zegt: *weg met Hem, wij begeren Hem niet*, nog eens zult zeggen: *Gezegend is Hij Die daar komt in de Naam des Heeren*. Zo lang het daartoe niet komt, zal uw huis woest moeten blijven, en u, u zult van het ene land naar het andere moeten zwerven, en alle plagen in het boek van Mozes beschreven, zullen de ene na de andere over u moeten komen. En u zult voor de ogen van alle volkeren dat worden wat Ik geweest ben, namelijk een uitvaagsel, spot en vloek voor de volkeren. Zoals u Mij de Romeinse krijgslieden zult overleveren, zo zal ook Mijn Vader u de Romeinse krijgsheren overleveren. En zoals zij Mij getrakteerd hebben, zo zullen zij u en uw kinderen ook trakteren, totdat u eindelijk zo gedwee en verslagen van hart zult worden, dat u in uw benauwdheid aan Mij gedenken zult, en Ik aan u. U zult gedenken welke smart u Mij aangedaan zult hebben en Ik op Mijn beurt welke smart u en uw kinderen, zo lange jaren vanwege Mij zult uitgestaan hebben. U zult wensen, één van de dagen van de Zoon des Mensen te zien, welke uw voorvaders zovelen gezien maar veracht hebben, u zult de kruimels begeren op te lezen die uw voorvaders met voeten vertreden hebben. En Ik, Ik zal begeren u meer goed te doen, dan ooit aan uw voorvaders is geschied. Deut. 30: 5. En Ik zal u niet dit of dat, maar Mijzelf gans en geheel tot een eeuwig verbond aan u geven. Jer. 51: 5. U zult aan uzelf een walging hebben, over al de boosheden die u in al uw gruwelen zult gedaan hebben, Ezech. 6: 9. En Ik zal begerig zijn, om u de getrouwe liefde van Mijn hemelse Vader bekend te maken, en hoe Zijn oog gedurig over u gewaakt heeft, opdat u onder de volken, waar Hij u onder verstrooid had, niet zou omkomen. Jer. 46: 28, Ezech. 34: 30 en 31, Klaagl. 3: 22. U zult wensen dat er maar iemand vanwege Mij kwam, enige engel, profeet of gezant, zeggende: *Gezegend is Hij Die daar komt in de Naam des Heeren*. Maar Ik, Ik zal Zelf komen, Mijzelf zult u weer zien, en uw hart zal zich verblijden, en niemand zal uw blijdschap van u weg kunnen nemen. Joh. 16: 22.'

Zie, of hieraan geen zekerheid te vernemen is, dat nog eenmaal gans Israël tot de Heere bekeerd en door de Heere hersteld zal worden.

Broeder. Wat mij betreft, hoe meer ik hier van hoor, hoe meer mijn hart overtuigd wordt, en mijn ziel zich moet verblijden, in het nadenken over deze getrouwheid en goedertierenheid van de Heere, welke Hij deze natie, die Hij eens bemind heeft, gedurig voortzet. Daarom, als u nog iets meer dergelijks uit het Nieuwe Testament hebt wat hier op slaat, bid ik u dat ook mee te delen.

Verlicht Christen. Wel aan, sla eens na hetgeen de Heere Jezus tot de Joden zegt, Lukas 21: 24. *Zij (namelijk de Joden) zullen vallen door de scherpte des zwaards en gevangelijk weggevoerd worden onder alle volken, en Jeruzalem zal van de heidenen vertreden worden, totdat de tijden der heidenen vervuld zullen zijn.*

Hier hebben wij twee stukken op te merken.

Ten eerste, hoe die Joodse natie, deels door de scherpte van het zwaard vallen zou, en deels onder alle volkeren weggevoerd, en Jeruzalem van de heidenen vertreden zou worden.

Ten andere, hoe lang deze vertreding van Jeruzalem en dienvolgens de gevangenis van de Joodse natie duren zou.

- (1) Wat betreft het eerste stuk: dit is, als boven verhaald, reeds lang vervuld. Onder de zoon van keizer Vespasianus zijn alleen al in de elfmaal honderdduizend Joden door de scherpte van het zwaard gevallen, en in de honderdduizend werden gevangelijk weggevoerd. En daarna, ongeveer in het honderdste jaar na de Hemelvaart van Christus, heeft de keizer Aelius Adrianus de stad Jeruzalem ten enenmale verwoest en aan andere volkeren te bewonen gegeven, hun naar zijn eigen naam Aeliam noemende. Daarna, omtrent het jaar na Christus' geboorte 1009 zijn de Saracenen in het Joodse land gevallen, aldaar een gruwelijke verwoesting aanrichtende. Totdat uiteindelijk in het jaar 1300 na Christus door de inbreuk en overheersende macht van de Turken de verstrooiing van de Joodse natie hun volle uitbreiding kreeg, zodat zij sinds die tijd door alle landen, natiën en talen verstrooid zijn en daarom moet ook ongetwijfeld hun verlossing en wederbrenging die op de verstrooiing moet volgen, haast voorhanden zijn.
- (2) Want, om ook te spreken van het tweede stuk, zo is er een tijd bepaald, hoe lang deze vertreding van Jeruzalem duren zal: namelijk *totdat de tijden der heidenen vervuld zullen zijn*, of zoals wij boven uit Paulus gehoord hebben, *totdat de volheid der heidenen ingekomen is*, Rom. 11: 25. Want zo lang zal Jeruzalem vertreden worden, en niet langer. En wat meer is, de Engel, sprekende tot Johannes Openbaring 11: 1 noemt ons de tijd, hoe lang de Heilige stad vertreden moet worden door de heidenen, namelijk 42 maanden. Waaruit dan duidelijk blijkt, dat er een tijd is, in welke Jeruzalem niet meer vertreden en verwoest zal liggen maar eenmaal nog heerlijker als ooit herbouwd en hersteld zal worden. En dat dit zo is, dat na deze vertreding Jeruzalem weer eens herbouwd en hersteld zal worden blijkt uit vele reeds boven aangehaalde profetische geschriften, als in het bijzonder uit Jes. 27: 12 en 13. Jes. 33: 20, 21 en 22. Jeremia 30: 18, 19 en 20. Jeremia 31: 38, 39 en 40.

Maar buiten al deze plaatsen, hoor toch wat de Heere in Zacharia 8 van deze wederoprichting van het vervallen en vertreden Jeruzalem gedenkt: *Ik heb geijverd*, zegt Hij, *over Sion met een grote ijver, ja met grote grimmigheid heb Ik over hen geijverd, hen* namelijk overgeevende tot zo een langdurige en troosteloze, jammerlijke vertreding, alsof Ik Jeruzalem voor eeuwig en altoos vergeten had. Maar nee, nee, zegt de Heere, *Ik zal wederkeren tot Sion, en Ik zal in het midden van Jeruzalem wonen. En Jeruzalem zal*

geheten worden een stad der waarheid en de berg van de Heere der heirscharen, een berg der heiligheid. Daar zullen nog op de straten van Jeruzalem oude mannen en oude vrouwen zitten, en ieder zal zijn stok in zijn hand hebben, vanwege de volheid der dagen. En de straten dier steden zullen vervuld worden met knechtjes en meisjes, spelende op hun straten, Zach. 8: 2, 3.

En omdat deze zaak de mens zo vreemd voorkomt, zoals het heden ten dage voor de oren van alle mensen, ook voor die van algemene christenen, dat het niet meer als een ijdele mare lijkt, onderschept en voorkomt de Heere de mens in vers 6, zeggende: *Omdat het wonderlijk is in de ogen des overblijfsels dezes volks in deze dagen, zou het daarom ook in Mijn ogen wonderlijk zijn?* spreekt de Heere. Ziet, zo spreekt de Heere, *Ik zal Mijn volk verlossen uit het land van de opgang en uit het land van de nedergang der zon. En Ik zal ze herwaarts brengen, dat zij in het midden van Jeruzalem wonen zullen en zij zullen Mij tot een volk zijn en Ik zal hun tot een God zijn. Zach. 8: 7 en 8.*

Bedenk nu eens, mijn lieve broeder, of onze nieuwe overzetters ook gelijk hebben gehad, al die schone en duidelijke profetische voorzeggingen, betreffende de herstelling van Jeruzalem, met zulke verklaringen en uitleggingen, als boven verhaald, te verduisteren, of ongemerkt voorbij te lopen, evenals of daar niets van zou worden, en dat de verwoesting van Jeruzalem voor eeuwig en altoos zou duren. Daar nochtans de Heere Jezus Zelf, sprekende van de verwoesting en vertreding van Jeruzalem, aan dezelve een zekere tijd stelt, namelijk *hoe lang*.

Broeder. Wie zou hun gelijk kunnen geven dat zij zulke troostrijke en duidelijke waarheden, zo jammerlijk verduisterd hebben? Maar zeg mij eens, hoe verklaren zij deze plaats Lukas 21: 25?

Verlicht Christen. Ik zal het u zeggen. In hun aantekening over deze plaats, gedenken ze geheel niet aan Jeruzalem, noch van de vertreding daarvan, doen geen aanwijzing altijd op enige profetische voorzegging daaromtrent, maar alleen op dat woord *Totdat de tijden der heidenen vervuld zullen zijn*, daar zeggende op de kant: ‘Namelijk, bestemd tot de roeping der heidenen. Rom. 11: 25 na welker vervulling die dingen geschieden zullen die hierna volgen, of bestemd tot straf en wraak over de heidenen, wanneer de mate van hun zonden zal vervuld zijn.’

Broeder. Hier lijken ze tweeërlei verklaring of uitlegging te doen: de ene betekenende, alsof Jeruzalem vertreden zou worden, totdat de tijden, bestemd tot de roeping van de heidenen, vervuld zouden zijn; of totdat de *volheid der heidenen zal ingegaan zijn*, Rom. 11: 25.

De andere verklaring of uitlegging betekenende, alsof Jeruzalem vertreden moest worden, totdat de tijden van de straf en wraak over de heidenen bestemd, gekomen zullen zijn.

Verlicht Christen. Het is waar, hun verklaring en uitlegging is noch tweeërlei, betreffende de tijd hoe lang deze vertreding duren zal. Maar beiden zouden genoegzaam passeren mogen, wanneer daar maar, (tot noodzakelijke opening van deze verborgenheid, welke de apostel niet wil dat ons onbekend zij, Rom. 11: 25) daar bijgestaan had, dat als nu de tijd van de roeping van de heidenen vervuld zal zijn; of, als die tijd, die tot straf dergenen die Jeruzalem vertreden zullen hebben, bestemd, gekomen zal zijn, dat alsdan Jeruzalem weer uit het stof van de aarde opgewekt zal worden, - zoals Jesaja daarvan spreekt hfd. 52: 2 - dat alsdan de Heere Jeruzalem weer verkiezen zal, zoals Zacharia voorzegt hfd. 1: 15 en 2: 12; en zoals ze zolang tot een smaad en vertreding is geweest, zij weer eens tot een lof en roem op aarde zal worden, en een heerlijkheid voor alle volkeren van de ganse wijde wereld.

Wanneer, zeg ik, onze overzetter dit maar daarbij hadden gevoegd, zo zou het andere genoegzaam bestaan kunnen hebben. Want ook die tijd, die door God is bestemd geweest tot vertreding van Jeruzalem, die is ook gegeven tot roeping van de heidenen, om zalig te worden, zo zij hierin trouw waarnemen; of zo niet, tot opvullen van de mate van hun zonden, opdat zoals zij aan Jeruzalem gedaan hebben, aan hun daarna weer dubbel vergolden wordt.

Broeder. Daar zegt u iets zeer goed mee. Wat onze overzetter in hun aantekening op deze plaats Lukas 21: 25 zeggen, lijkt niet ongerijmd en mag genoegzaam bestaan, maar wat zij verzwijgen, niettegenstaande deze duidelijke woorden van onze Heere, dat is hogelijk te beklagen.

Verlicht Christen. Ja, gewis is dat wel hogelijk te beklagen, en voorwaar, (behoudens het respect dat ik hun gaarne toedraag vanwege hun arbeid) kan ik dit niet anders nemen dan voor een teken, dat zoals er weleer een deksel op het hart van de Joden in het algemeen lag, waardoor zij de eerste komst van Jezus Christus niet konden onderscheiden. Dat er evenzo nu ook een deksel op hun hart moet gelegen hebben, waardoor zij belet werden, *Zijn tweede komst uit Sion om de goddeloosheid van Jacob weg te nemen* en een Rijk in Israël op te richten, te onderscheiden en te erkennen, niettegenstaande de schriften van het Oude, alsook het Nieuwe Testament, zo duidelijk en veelvuldig daarvan getuigen.

Broeder. Wat mij betreft, ik dank God, dat dit deksel van mijn ogen begint te wijken, en dat ik kan zien, daar er iets wonderlijks op aarde te verwachten staat, waar weinig mensen op bedacht zijn. Maar, als ik de zaak eigenlijk wil nazien, zo gaat het mij nog als die blinde van Bethsaïda, Markus 8: 24 die wel wat meer zag als tevoren voordat hem de Heere Jezus de ogen aangeraakt had; maar evenwel de dingen nog niet kon zien zoals ze eigenlijk waren, maar zag nog mensen aan voor bomen.

En daarom bid ik u, zoals u mij tot dusver in deze zaak verlicht en de ogen opengedaan hebt. Dat u mij ook verder wil onderrichten betreffende deze verborgenheid van de bekering van de Joden en de wederoprichting van het Rijk in Israël.

En ten eerste zou ik wel ongeveer de tijd willen weten wanneer zulks te verwachten is.

En ten andere, nader onderscheid betreffende de hoedanigheid van dit rijk dat in Israël zal worden opgericht.

Profetie over de tijden der heidenen, 1260 jaar

Verlicht Christen. Wat betreft het eerste, namelijk de tijd, wanneer de Joden bekeerd en daarom het rijk onder hun weer opgericht zal worden, daarvan hebben wij al gehoord wat Paulus daarvan zegt, Rom. 11: 25 en ook de Heere Jezus Zelf Lukas 21: 25 waar Hij zegt, dat Jeruzalem zolang vertreden zal worden *totdat de tijden der heidenen vervuld zullen zijn*. Namelijk die 42 maanden, waar in Openbaring 11: 2 van staat, *dat de heilige stad zo lang door de heidenen vertreden zal worden*. Wie ons nu wist te zeggen, wanneer en op welke tijd precies, niet alleen Jeruzalem maar ook de heilige zichtbare christelijke kerk, die in plaats van de uiterlijke tempel van Jeruzalem, zo een ruime tijd tot een getuigenis aan alle creaturen op aarde gestaan heeft, onder de voeten van de heidenen tot een vertreding is geworden, die zou ons ook precies weten te zeggen en uit te rekenen, wanneer en op welke tijd Jeruzalem ophouden zal vertreden te worden, hun hoofd weer opstekende uit het stof, om weer een zichtbaar huis van God te wezen, waarvan de volkeren zeggen mogen: *Komt laat ons opgaan tot de berg des Heeren, tot het huis des Gods Jacobs, opdat Hij ons lere van Zijn wegen, en dat wij wandelen in Zijn paden. Want uit Sion zal de wet uitgaan, en 's Heeren woord uit Jeruzalem*. Jes. 2: 3.

Broeder. Wat hoor ik? Zou daar zoveel aan gelegen zijn, dat men twist, op welke tijd precies niet alleen Jeruzalem maar ook de heilige zichtbare christelijke kerk door de heidenen overrompeld en vertreden is geworden? Dat daaruit afgeleid zou kunnen worden, wanneer de Joden bekeerd en dan weer tot een heilig zichtbare gemeente of volk van God hersteld zullen worden? Dat wilde ik wel, dat u mij dat beter uitlegt.

Verlicht Christen. Zeer gaarne, mijn lieve broeder. Weet u dat in het 11^e hoofdstuk van de Openbaring van Jezus Christus, waar ons die ganse historie van de kerk op samenvattende wijze vertoond en voor ogen gesteld wordt, dat ons aldaar gesproken wordt van een voorhof, die buiten de tempel zou zijn, en van de tempel, zelfs samen met het altaar en degenen die daarin aanbidden? Deze kon en mocht Johannes met de rietstok die hem gegeven was, afmeten, als zijnde een bestendig, eenparig en recht geproportioneerd stuk werk, en daarom alleszins in hun hoogte, lengte, diepte en breedte wel bemeten. Maar het andere, zoals de voorhof, dat moest hij er buiten laten en niet meten, als nog onbestendig, zelfs ongelijk en ongeproportioneerd, en daarom niet te meten. De reden is deze: omdat de voorhof de heidenen zou overgegeven worden, en dat die de heilige stad 42 maanden zouden vertreden, daarmee te verstaan gevende, dat zo snel als die tijd verstreken zou zijn, dat alsdan de heidenen uit de tempel weer uitgedreven, en de heilige stad weer uit het stof van de aarde verheven zou worden. En daarom, wie maar wist, wanneer en op welke tijd deze 42 maanden begonnen zijn, die zou ook kunnen rekenen wanneer en op welke tijd precies zij eindigen zullen.

Broeder. Hoe verstaat u die 42 maanden? Zijn deze woorden zo eenvoudig naar de letter te nemen, voor driemaal twaalf en dan nog 6 maanden, dat is, voor de tijd van drie en een half jaar?

Verlicht Christen. Wat mij betreft, ik neem dit op een profetische manier gesproken, voor zoveel jaren, als er dagen zijn in 42 maanden, te rekenen iedere dag voor een jaar. Omdat dan 42 maanden, iedere maand gerekend voor 30 dagen (zoals Josephus Scaliger betuigt de gewoonte van de Grieken geweest te zijn) tezamen opmaken 1260 dagen, zo neem ik deze 42 maanden voor 1260 jaren. En zo verstaan het met mij alle uitleggers van dit boek van de

Openbaring, uitgenomen die alleen, die de Antichrist nu nog verwachten.

Broeder. Wat hoor ik, lieve broeder, zijn er mensen die de antichrist nog verwachten? Ik dacht dat ten tijde van de apostel Paulus de verborgenheid van de Antichrist al begon te werken. 2 Thess. 2: 7. Maar dat hij, die toen nog weerhouden werd, sinds lang zich geopenbaard en in de tempel van God, als een God op aarde gezet had. En dat men nu alle dagen verwachtte, dat hij weer uit het midden weggenomen zou worden; en zouden er mensen zijn, die hem nog verwachten?

Verlicht Christen. Ja, zodanige mensen zijn meestal de kerkelijke schrijvers, sinds de tijden van Hieronymus, die volhouden, dat de Antichrist, waar de Schrift van spreekt, eerst kort voor het einde van de wereld zou komen en niet meer als drie jaar en een halve regeren, gedurende welke tijd hij de heilige Christelijke kerk, meer als ooit enige tiran gedaan heeft, zal vertreden en verdrukken. Maar zovelen als er schrijvers zijn, die de paus zelfs voor de Antichrist niet hebben erkend, en voor die man die zich verheffen zou boven alles wat God genoemd wordt op aarde, die allen tezamen (zo ik niet beter weet) stemmen hierin met ons overeen, dat zij deze 42 maanden op een profetische wijze nemen voor zoveel jaren als er dagen zijn in 42 maanden, namelijk 1260.

Broeder. Welke redenen zijn er toch, waarom al de schrijvers van de tijden van Hieronymus af tot op de Reformatie, deze 42 maanden voor dag-maanden en niet voor jaarmaanden nemen, en daarentegen, dat sinds de Reformatie meest alle schrijvers het anders genomen hebben?

Verlicht Christen. Daarvan geef ik tot reden, dat ten tijde van Hieronymus *de mens der zonde* het hoofd al begon op te steken zich met een groot aanzien van heiligheid in de wereld verheffende. Waarom het geen kleine schijn had, alsof nu Christus Zelf Zijn rijk op aarde oprichtte, en daarom kon men toen niet anders als deze 42 maanden op het toekomstige duiden, en niet op iets dat toen al in zwang was. Maar sinds de reformatie, toen de mens der zonde, door langheid van tijden en al te grove uitbreken van zijn ongerechtigheden, heeft begonnen bekend te worden, heeft men licht kunnen merken dat wij al onder de Antichrist zaten, en langer dan 3,5 jaren zo gezeten hadden, en daarom heeft men sinds die tijd deze 42 maanden voor 1260 jaren genomen.

Broeder. Die rede kan ik goed verstaan, want wie zou in de dagen toen de Antichrist in zijn grootste fleur en aanzien was, en toen koningen en keizers voor hem moesten buigen, hebben durven reppen van een Antichrist als zittende al in de Tempel Gods? Maar nu, het zij zo, deze 42 maanden moeten genomen worden voor zoveel jaren als er dagen zijn in 42 maanden, namelijk voor 1260 jaren. Vanwaar zal men deze jaren beginnen te rekenen?

Verlicht Christen. Dit is de zaak, waar het op aankomt. Wie dit zeker wist, die zou ook weten, wanneer de Heilige Stad, die nu zo lang door de heidenen vertreden is geweest, weer naar voren zou komen en tot een roem en lof op aarde hersteld worden. Hierin zijn de meningen van de scribenten zeer verscheiden, maar tot een teken dat die tijd nu zeer nabij moet zijn, zo weet, dat de meeste scribenten, die zich uit de geschiedenis van de kerk, vergeleken met de Heilige Schrift een zekere tijd hebben gesteld vanwaar zij deze 1260 jaren zouden beginnen, nu al gedragen zoals die zwangere vrouwen die hun rekening al voorbij zijn, en nu niet anders weten te doen dan de uren van hun tijd te verwachten.

Broeder. Zeg dat wel, mijn waarde broeder. Dan moet de tijd nader zijn, als men denkt.

Verlicht Christen. Ja, zeker is ze nader als men denkt. Wat mij aangaat, het uiterste dat ik nog te rekenen zou hebben, zou nog maar 6 tot 7 jaren zijn of daaromtrent. Namelijk omtrent het jaar na de geboorte van onze Heere Jezus Christus 1670.

Broeder. Waarop is toch deze uw rekening gefundeerd?

Verlicht Christen. Mijn rekening steunt op verscheidene bedenkingen, die allen ongeveer op een einde van deze tijd slaan. Vooreerst houd ik het daarvoor, dat omtrent het jaar van Christus 410 de christelijke kerk zo ver tot de wereld vervallen is, dat om die tijd de gaven van de Heilige Geest namelijk de buitengewone gaven die tevoren nog hier en daar te bespeuren waren, ophielden. En van die tijd af acht ik dat deze 42 maanden of 1260 jaren te rekenen zijn, en zullen uitlopen omtrent het jaar 1670 nu aanstaande.

Broeder. Welke reden hebt u dat u juist dat jaar 410 na de geboorte van Christus voor die tijd neemt, waarin de buitengewone gaven van de kerk van de heidenen begonnen zijn vertreden te worden?

Verlicht Christen. Dit neem ik uit het 4^e boek van Ezra, Cap. 7 waar gedacht wordt, hoe Jezus met degene die bij Hem zijn en alsdan overgebleven zullen zijn, zich vervrolijken zullen in de 400 jaren, en dat na die 400 jaren Christus en allen die Zijn Geest hebben, zullen sterven en de wereld veranderd worden in hun oude stilzwijgen, etc. vers 28 en 29. Want deze tijd van vervrolijking, waarin Christus met de zijnen die Zijn geest deelachtig waren, zich vervrolijkt hebben, meen ik geweest te zijn die tijd, dat die bovengedachte gaven van de Heilige Geest nog in zwang waren; en het oude stilzwijgen neem ik weer gekomen te zijn, toen deze gaven ophielden, welke was na die 400 jaren, ofwel 410 ongeveer te rekenen.

Broeder. Welke bedenking hebt u nog meer, wat hier op zou mogen slaan?

Verlicht Christen. Mij is eens van een zeer verstandige rabbi van Jeruzalem gezegd, dat evenals Mozes op de berg 40 dagen moest zijn, opdat het ganse mysterie van de Goddelijke bereiding in een persoon volbracht mocht worden, en evenals de kinderen Israëls allen, 40 jaren in de woestijn moesten zwerven, opdat hetzelfde mysterie van de Goddelijke bereiding in een ganse natie volbracht mocht worden, dat nu 40 maal 40 jaren daartoe behoren (te rekenen van die tijd af dat Jeruzalem verstoord is geworden) zal deze verborgenheid of dit mysterie van de goddelijke bereiding onder alle volkeren, natiën en talen volbracht worden. Dit behaagde mij zeer goed, zo de goddelijke verheugenissen altijd een betrekking dragen op elkaar. Nu 40 keer 40 maakt 1600, voeg hierbij die 70 jaren van Christus geboorte tot op de verwoesting van Jeruzalem bij, dat maakt 1670, evenals boven gedacht.

Broeder. Dit beken ik slaat wel op het vorige, en al komt het van een Joodse rabbi, is daarom niet te verwerpen. Maar hebt u geen andere overwegingen uit de Heilige Schriften van Oude en Nieuwe Testament, waaruit vermoedelijk af te leiden is, dat deze tijd van bekering van de Joden en het herstel van het rijk van Israël voorhanden is?

Verlicht Christen. Vrijelijk heb ik nog meer overwegingen, genomen uit de Schriften, zowel van het Oude als het Nieuwe Testament, waaruit zeer vermoedelijk af te leiden is, dat de bekering van de Joden en het herstel van hun rijk zeer nabij en als voor de deur moet zijn. Ziet

wat ik boven uit Daniel 2: 44 alsook uit Jer. 50: 4 en Jes. 16: 24 tot bewijs aan de bedrukte Jood naar voren heb gebracht, dat ongetwijfeld deze tijd nu aanstaande is.

En voeg daarbij hetgeen ik u zelf uit Matt. 23 en Rom. 11: 25 al verhaald heb, van de volheid der heidenen of de tijden die over hun vervuld moeten worden, voordat de vertreding van de Heilige Stad ophoudt, en u zult mij gelijk geven, dat ik daaruit besluit, dat de bekering van de Joden en de herstelling van het rijk in Israël zeer nabij is.

En boven dit alles wordt ons wel duidelijk in de profeet Daniël gezegd, dat van *die tijd af dat het gedurig offer zal weggenomen en de verwoestende gruwel zal gesteld zijn*, daar zullen zijn 1290 dagen, Dan. 12: 11. Nu deze dagen voor jaren genomen zijn, het uiterste dat men berekenen kan, dat het gedurig offer van de Joden overal weggenomen is geweest, en dat de gruwel der verwoesting, of de verwoestende gruwel in de Heilige Plaats is gesteld, is geweest omtrent het jaar van Christus 370, tot welk getal zo wij deze 1290 profetische jaardagen toevoegen, zo is deze rekening al sinds het jaar 1660 uit. Waarom deze vertroosting aan Israël hier gedaan, alle dagen te verwachten staat. Want zo een zwangere vrouw 9 maanden die zij te tellen heeft, hun lichtelijk ettelijke dagen vergist, wat een wonder zo in het optekenen van zoveel jaren, enige 10 tot 12 jaren vergist worden?²

Broeder. Deze plaats, Daniel 12, moet ik bekennen, is zeer opmerkelijk, omdat het ophouden van het dagelijkse offer onder de Joden en die verwoestende gruwel in de kerk, niet veel minder als 1290 jaren moeten geduurd hebben; en daar die tijdrekening bij alle voornaamste en verstandigste schrijvers nu is verstreken, dat hoort ons maar te vlijtiger te doen oppassen, evenals u wel zegt van een zwangere vrouw die hun rekening uit heeft, en alle uren hun arbeid verwacht.

Verlicht Christen. Dat hebt u zeer wel begrepen, mijn lieve broeder, en zo u de tegenwoordige gestalte van de wereld goed inziet, als u die tekenen, die nu enkele jaren herwaarts zowel in de hemel als op de aarde gezien zijn geworden, vlijtig in acht neemt, zult u ook daaruit kunnen opmerken, dat er wat groots voorhanden moet zijn, evenals de weeën van een barendende vrouw.

---

2 De overzetter, kanttekenaars, zijn in deze tekstverklaring van de 1260 jaar dichter bij de werkelijkheid gebleven. Ze schrijven, Openbaring 13:3, noot 9 "opkomst van de antichrist"!

... "Dat het Romeinse keizerrijk een dodelijke wonde heeft verkregen, maar dat het Rijk herleefde in de vorm van kerkelijke machten ten tijde van keizer Justinianus in 550 en onder enige volgende keizers, maar die wonde is ten volle geheeld door Pepijn en Karel de Grote ... enz."

De kanttekening noemt dus de volgende feiten voor het begin van de 1260-jarige periode.

1. 550 na Chr. Onder keizer Julianus I tracht paus Vigilius zijn zeggenschap over de kerken te vergroten.
2. 606 na Chr. (Bedoeld wordt 607.) De bisschop van Rome neemt de titel van algemeen bisschop aan en keizer Focas erkent Rome als hoofd van de kerken in het Westen en in het Oost Romeinse rijk.
3. In 756 ontvangt de paus van Pepijn de beroemde schenking van het grondgebied van de Longobarden. De kerkelijke staat is dan een feit. Hierdoor is de paus zowel wereldlijk als kerkelijk vorst en heeft hij zijn zetel op de 7 bergen van Rome. Hij vertoont zich in de tempel als een God, namelijk de stedehouder van Christus. Volgens de meeste uitleggers begint hier zijn feitelijke regeringsduur.
4. In het jaar 774 bevestigt Karel de Grote de schenking van zijn vader aan de paus en vergroot ook nog eens zijn gebied.

Ziet wat ik tot een oorzaak van die *grote conjunctie van alle planeten in het vurige teken van de Schutter op de 11^e december 1662* onlangs uitgegeven heb,³ alwaar uit de natuur van deze conjunctie en andere meegaande omstandigheden daarvan, mitsgaders ook uit velerlei tekenen op aarde, krachtig bewezen wordt, dat de tweede komst van Jezus Christus tot verdelging van de goddeloosheid en de invoering en oprichting van het rijk van de gerechtigheid op aarde, voorhanden is.

Broeder. Het is waar, als men de tegenwoordige gestalte van de wereld aanziet, de verwardheid van de christenen onder elkaar, en de gerichten van God die al aan alle kanten uitbreken, en ten andere, als men opmerkt, hoe de Joden die weleer als wolven waren onder de schapen om de christenen waar zij konden of mochten, te verslinden, nu als schapen zijn geworden onder wolven, wordende door de christenen gehoord, verdrukt en verslonden. Wie zou niet zeggen, dat als de Heere Zich ooit over het menselijk geslacht zal ontfermen, om Zich weer te vertonen onder de mensenkinderen, Hij zich veel meer over de verdrukte Joden, dan over de verdrukkende christenen zal ontfermen, en dat Hij veeleer Sion uit het stof van de aarde verheffen zal, als dat Hij gedogen zal, dan die opgeblazen en hoogmoedige kinderen van Babel, altijd floreren. Daarom, houd ik mij vergenoegd en voldaan, betreffende de tijd van deze bekering en herstel van de Joden of van het Rijk in Israël.

Maar aangaande **de hoedanigheid van dit Rijk**, daarvan wenste ik wel meer te weten.

Verlicht Christen. Om hiervan naar waarheid te spreken, zo dienden wij wel met Petrus, Jacobus en Johannes op de berg Tabor geweest te zijn, alwaar hen een staaltje van dat rijk vertoond werd. Markus 9: 1, Matth. 16: 28 en Lukas 9: 27 of ten minsten dienden wij in het getal dergenen aangenomen te worden, tot welke de Heere Jezus zei: *U is het gegeven te verstaan de verborgenheid van het Koninkrijk Gods*, Markus 3: 11. Och, mocht ons zo één dit Boekske eens opdoen en met ons spreken van het Rijk Gods, zoals wij lezen dat de Heere Jezus met Zijn discipelen deed die 40 dagen lang, dat Hij na Zijn openbaring met hen verkeerde. Hoe zou ons hart brandende worden in een onuitblusselijke begeerte ons daarnaar te schikken, zoals wij dat in Zijn discipelen hebben gezien, die Hem toen gehoord hebben, Hand. 1: 3.

Broeder. Het is waar om naar waarheid daarvan te spreken, daar hoorde wel enige eigen ervaring en bijzondere openbaring van God toe. En dat zou ongetwijfeld bij alle God-lievende mensen grote kracht hebben, om de mens van deze wereld af te trekken, en tot een begeerte naar de toekomstige op te wekken. Evenwel zo u iets hierin verlicht bent en van de krachten van de toekomstige eeuw iets gesmaakt hebt, of uit de profetische Schriften door Gods genade enige bijzonderheid daarvan vernomen hebt, ik bid u, wil het mij meedelen, vertrouwend dat het niet tevergeefs zal zijn, want ik voel een grote begeerte daartoe.

Verlicht Christen. Welaan, op het goede vertrouwen dat ik tot God heb, dat al kom ik te kort aan de waardigheid van deze hoogste verborgenheid, Hij mij dat, om uwentwil en omdat ik uw goede begeerte in dit geval, ten goede zal houden.

Zo weet dan, dat als nu de Joden eens bekeerd zullen zijn, het deksel dat zolang op hun hart

---

³ Geschreven door P. Serarius, uitgegeven door B. en J. Appelaar, 1662

gelegen heeft, weggenomen zal worden, zodat zij de Heere, Die hun voorvaders verworpen hadden, met onbedekt aangezicht ziende, in Zijn beeld veranderd zullen worden, van klaarheid tot klaarheid als van de Geest des Heeren. 2 Cor. 3: 16, 17 en 18. En alsdan eerst zal over hun vervuld worden hetgeen de profeet Jesaja van Godswege tot Jacob en Israël zegt, hfd. 44: *Alzo spreekt de HEERE, uw Maker en uw Formeerder van de buik af, Die u helpt: vrees niet o Jacob Mijn knecht, en u Jeschurun, die Ik uitverkoren heb. Want Ik zal water gieten op de dorstigen en stromen op het droge.* En opdat men weten zou, van wat voor wateren en stromen dit verstaan wil worden, voegt hij daarbij: *Ik zal Mijn Geest op uw zaad gieten; en Mijn zegen op uw nakomelingen, en zij zullen uitspruiten tussen in het gras, als de wilgen aan de waterbeken. Deze zal zeggen: ik ben des Heeren, en die zal zich noemen met de naam van Jacob, en gene zal met zijn hand schrijven: ik ben des Heeren, en zich noemen naar de naam van Israël,* vers 2, 3, 4 en 5.

Ook zal dan vervuld worden hetgeen Ezechiël zegt van de uitstorting van de Geest over het ganse huis van Israël, Ezechiël 39: 29. En hetgeen Joël van deze laatste dagen voorzegt, dat *de Heere alsdan Zijn Geest zou uitstorten over alle vlees, zodat uw zonen (sprekende tot de Joden) en dochteren profeteren zullen, en uw ouden dromen dromen, en uw jongelingen gezichten zien, ja ook over de dienstknechten en dienstmaagden, zal Ik in die dagen Mijn Geest uitgieten,* etc. Joël 2: 28 en 29.

Broeder. Is dit niet ten tijde van de apostelen al geheel vervuld, toen op het Pinksterfeest de Heilige Geest over hun uitgegoten werd, zoals in Hand. 2 beschreven, en die plaats van Joël uitdrukkelijk daarop toegepast wordt?

Verlicht Christen. Ja, een staaltje daarvan is in die tijden al vertoond, tot meerder bevestiging dat dit nog eens ten principale zal moeten geschieden en daarom wordt ook die uitstorting van de Geest over de apostelen vergeleken bij die eerste vruchten van een gezegende akker, of bij die eerstelingen die God geheiligd zijnde, daardoor de ganse massa geheiligd zouden worden. Rom. 8: 23 en 11: 16. En dat zulks nog eens ten principale en volkomener zal moeten vervuld worden, als nu het overblijfsel van Israël, dat ganse volk en huis van Jacob, eens bekeerd zal worden, blijkt uit vele omstandigheden van deze bovenvermelde teksten, Jes. 44, Ezech. 39 en Joël 2 die dan eerst ten volle gekend zullen worden.

Dan zal niet alleen Jacob maar ook Jeschurun (waar Mozes in zijn lied van gedacht, dat hij *vet zijnde, achteruit geslagen was,* Deut. 32: 15) onder de uitverkorenen gerekend worden. Ook zal de Geest dan niet alleen op hun uitgestort worden, maar ook op hun zaad, zodat ook hun nakomelingen zullen uitspruiten als de wilgen aan de waterbeken. Dan zal er een onderscheid bespeurd worden, dat alsnog onbekend is, waarna de ene zal zeggen: *Ik ben des Heeren,* de ander zal zich noemen *naar de naam van Jacob,* de derde naar *de naam van Israël.* Wederom die uitstorting van de Geest, waar Ezechiël en Joël van spreken, die ziet ten principale op hetgeen de Heere doen zal, als Hij zich over het ganse huis van Israël ontfermen zal en als Hij de gevangenis van Juda wenden zal.

Daarentegen die uitstorting van de Geest ten tijde van de apostelen is geschied, voor en al eer deze gevangenis van Juda eens gewend en dat ganse huis van Israel eens ontfermd is.

Broeder. Uw redenen zijn duidelijk en bondig, en daarom neem ik dat volkomen aan, dat als de Joden bekeerd zullen zijn, er een meerder, krachtiger en overvloediger uitstorting van de Geest zal zijn over dat ganse huis van Israël, als nog nooit te Jeruzalem geschied is. En wellicht mag dit ook bedoeld worden met die gelijkenis van de verloren zoon, waar zulke vreugde over bedreven werd, dat dergelijke nooit tevoren gepleegd was geweest.

Verlicht Christen. Ja, dat mag u wel zeggen, en zoals in die gelijkenis de oudste zoon het niet kon begrijpen, dat de vader van deze zoon, die zijn goed met hoeren doorgebracht had, zulk werk maakte, kunnen ook nu velen anderszins vrome christenen kwalijk begrijpen, dat er zulk een vreugde, zulk een uitstorting van de Geest, te verwachten zou zijn, als eenmaal de Joden, die het hare zo schandelijk doorgebracht en zo lange jaren met de varkens het Woord van het Evangelie vertreden en versmaad en hun buik ondertussen met draf vervuld hebben, uiteindelijk uit loutere nood nog eens tot berouw zullen komen, en zouden wel met die oudste broeder tot de Heere zeggen: *Ziet, ik dien u nu zoveel jaren, en heb nooit uw gebod overtreden, en u hebt mij nooit een bokje gegeven*, etc. Maar zoals de vader in de gelijkenis, zo zal ook de Heere tot deze christenen zeggen: *Mijn kind, gij zijt altijd bij mij, en al het mijne is uwe. Men behoorde dan vrolijk en blijde te zijn, want deze uw broeder was dood, en is weder levend geworden, en hij was verloren en is gevonden*. En wel terecht mogen de Joden gezegd worden, tot op die tijd dood geweest te zijn, als beroofd van dat leven dat alleen in Christus is, en verloren als uitgestoten en verdreven in alle hoeken van de wereld, nergens geen vaste zitplaats of eigendom hebbende.

En daarom *het tweede* dat ik u aanmerken zal in de omstandigheden of **hoedanigheden van dit rijk**, is dit, dat als het deksel van het ongeloof van hun harten weggenomen zal zijn, en hun dorre en droge zielen met die waterstromen van de Geest overstroomd zullen zijn, *als gevolg waarvan hun ouden dromen dromen, en hun jongelingen gezichten zullen zien*, etc. dat dan de Heere weder vergaderen zal uit alle landen, waar zij nu in verstrooid zijn, en hun wederbrengen zal in dat land Kanaän, waar de Heere aan Abraham van gezworen heeft, dat Hij het aan hem en zijn zaad geven zou *tot een eeuwige bezitting*. Gen. 17: 8.

Broeder. Dat ware een zaak, moet ik bekennen, die door de ganse wijde wereld klinken zou en hetwelk alle inwoners van de aardbodem tot een machtige overtuiging zou dienen, wanneer men zag, dat zoals God dat volk eenmaal door een machtige hand en uitgestrekte arm uit Egypte uitgevoerd en in dat land ingebracht heeft, Hij ze nu eens met een dergelijke uitgestrekte arm uit alle hoeken van de aarde, waar ze heen verstrooid zijn, weer verzamelde en een andere keer weer bracht in datzelfde land, om dat nu eeuwig en erfelijk te bezitten.

Verlicht Christen. Ja, gewis zal dit een zaak zijn die luid klinken zal, en waar de ganse wereld van overtuigd zal worden, een zaak die zo verre die verlossing uit Egypte zal overtreffen, dat van die tijd af, dat deze wederbrenging zal geschied zijn, men niet meer zeggen zal: *Zo waarachtig als de Heere leeft, Die de kinderen Israëls uit Egypteland heeft opgevoerd*. Maar, als men zal willen zweren bij enige uitstekend wonderwerk van God, zo zal men zeggen: *Zo waarachtig als de Heere leeft, Die de kinderen Israëls heeft opgevoerd uit de landen van het Noorden, en uit al de landen waarheen Hij ze gedreven had*, etc. Jer. 16: 14. Als zijnde een werk dat bij verre de verlossing uit Egypte, ik laat staan die wederbrenging van de twee geslachten uit Babel, zal overtreffen.

Broeder. Maar hoe? Zullen dan eens al de **12 geslachten** van de kinderen Israëls gelijk ze weleer in Egypte geweest zijn, en vandaar overgebracht zijnde, een geruime tijd in het land van de belofte gewoond hebben, weer eens aldaar vergaderd worden, om datzelfde land weer erfelijk te bezitten, zoals weleer hun voorvaders het bezeten hebben?

Verlicht Christen. Ja, waarom niet?

Broeder. Die 10 geslachten die ten tijde van Jerobeam van het huis van David afvielen, en een geruime tijd op zichzelf woonden, die zijn immers voor 2.000 jaren, ten tijde van koning Hoséa, in Assyrië weggevoerd, vanwaar zij tot op deze dag nooit wedergekomen zijn. Ook weet men niet, waar zij gebleven zijn, of wat van hun geworden is.

En wat betreft het huis van David, of die twee geslachten van Juda en Benjamin, hoewel die sinds hun eerste wegvoering in Babel, 70 jaren daarna eens teruggekomen zijn, zo is het dat zij uiteindelijk ook door de Romeinen eens weggevoerd en verstrooid zijnde door de ganse wereld, tot op deze dag, en arm reddeloos volk blijven, noch koning, noch priester, noch profeet, noch raadsman, noch krijgsman meer hebbende; en wat blijk is er, dat dit volk op aarde weer tezamen komt?

Verlicht Christen. Het is duidelijk of niet duidelijk, de Heilige Schrift is er vol van, en wat zij zegt dat geschieden zal, dat moeten wij geloven, al zagen wij daar geen blijk van. Want het geloof gaat niet over de dingen die men ziet, maar over de dingen die men niet ziet, en die men God wegens Zijn waarheid en getrouwheid, volkomen toevertrouwt. Ziet dit is eigenlijk de deugd van het geloof in alle tijden geweest, dat men zich verlaten heeft op hetgeen dat men hoopte en God toevertrouwde, al zag men het niet, of al kon men het met zijn verstand niet bereiken. Dit bewijst de apostel in den brede (in het 11e hoofdstuk van de Hebréeën) uit het voorbeeld van alle ouden die getuigenis bekomen hebben aan God geloofd te hebben, zoals Abel, Henoeh, Noach, Abraham, Izak, Jacob, etc. Omdat zij geloofd hebben in dingen, die toen veel minder duidelijk waren en waar het verstand van de mensen veel minder begrip van kon hebben, dan het nu is, dat ooit die 10 geslachten van Israël weer voor de dag zouden komen, en dat die verstrooide en reddeloze Joden, weer eens vergaderd en vol van geest en kracht zouden worden, om, zowel uit deze langdurige dienstbaarheid, waar ze nu in 1.600 jaren in geweest zijn, gered, en in hun beloofde land gebracht te worden, als weleer uit die 400-jarige dienstbaarheid van Egypte.

Broeder. Dat is waar, als men het wel overdenkt, hebben die ouden geloofd in dingen waar veel minder duidelijkheid van was, en dat het vernuft nog veel minder kon begrijpen, als dit, dat God weer eens verzamelt een volk dat hier en daar in de wereld verstrooid is en dat Hij weer verenigt een lichaam dat voor een tijd verdeeld is geweest; en van nature evenwel uit één bloed en van één oorsprong is, enerlei verbond, enerlei beloften en één en dezelfde God hebbende.

Zeer groot ongelooft

Verlicht Christen. U spreekt zeer goed mijn lieve broeder, en dat onder ons Christenen dit geloof zo zwaar ingang kan krijgen, is een teken van grotere blindheid, als men zou kunnen denken. Ja, wat meer is, als de Heere met dit werk eens naar voren zal komen, en de verstrooiden in Israël en de verdrevene in Juda weer verzamelen zal, dan zal men moeten bekennen, dat die blindheid en verstoktheid die de Joden overkomen is, geringer en meer te excuseren geweest is als de onze. Want dat zij Christus in Zijn eerste komst, toen Hij in de gestalte van een dienstknecht, ootmoedig en nederig kwam, om de verzoening van onze zonden te doen, en door veel lijden in Zijn rijk in te gaan, niet erkend hebben, dat is zo vreemd niet, nog geen teken van zo grote blindheid en verstoktheid, als dat wij nu Christus in Zijn tweede komst, om alles in Israël te herstellen, zo weinig erkennen willen.

Broeder. Daar spreekt u een hard woord. Hoe zou u die blindheid en verstoktheid van de Joden geringer en meer te excuseren houden, als van degene die nu deze wederbrenging van

de Joden niet zien noch geloven? Dit luidt evenals of er zoveel aan gelegen was, dit te ontkennen als wanneer men in die tijd Christus ontkend had.

Verlicht Christen. Dat zij verre, dat aan het ene zoveel gelegen is, als aan het andere. Want velen, door de algemene blindheid die de christenen in dit stuk van de wederbrenging van de Joden, wedervaren is, zouden anderszins in hun leven en wandel zich zo kunnen aanstellen, dat zij daarom van die zaligheid en verlossing die in Christus is, niet verstoken zouden worden, zoals wel die, die ten tijde van de eerste komst van Christus, Christus niet wilden aannemen, maar Hem verstieten.

Maar wat ik gezegd heb, dat de blindheid en de verstoktheid van de Joden, geringer en meer te excuseren geweest is, dan de onze heden ten dage is, is ten opzichte van hetgeen de Joden van Christus nederige en lijdende stand hadden behoren te geloven, is in de Heilige Schrift zo duidelijk en menigvuldig niet uitgedrukt, als deze herstelling en wederbrenging van Israël, aldaar uitgedrukt wordt. En zoals van de blinde gezegd wordt, die geen brandende kaars kan zien, als die, die geen duistere afbeeldingen of voorschriften kan onderscheiden, en zoals die verstoktheid en dat ongeloof groter gezegd wordt te zijn, als men niet gelooft wat meermaals en duidelijker voorzegt en beduid is, zo ook en in die zin, zeg ik, dat de blindheid van de Christenen en de verstoktheid heden ten dage groter is als weleer bij de Joden. Doordat deze Joden zo duidelijke en menigvuldige getuigenissen van Christus nederige en lijdende conditie niet hadden, als wij hebben van deze wederbrenging en wederoprichting van Israël.

Terugkeer naar het land van Israël door de 12 geslachten

Broeder. Nu, laat ons dan eens horen deze zo menigvuldige en duidelijke getuigenissen, dat nog eens gans Israël, namelijk die 12 geslachten van de kinderen Israëls, die nu zo lang verdreven en verstrooid zijn geweest door de ganse wereld, weer in dat land Kanaän zullen vergaderd en gepland worden, als voor dezen.

Verlicht Christen. Ten eerste al wat wij boven uit Mozes, uit de Psalmen en uit de profeten tot bewijs van de bekering van de Joden naar voren gebracht hebben dient ook duidelijk tot dit onderwerp. Zoals Lev. 26: 44, etc. Daar belooft de Heere aan het volk van Israël, als zij in het land van hun vijanden zullen zijn, dat Hij ze niet verwerpen, noch van hen walgen zal, om een einde aan hen te maken, Zijn verbond met hen vernietigende. Maar dat Hij hen ten beste vanwege het verbond met hun voorouderen gemaakt, gedenken zal.

Zie verder Deuteronomium 4: 30: Wanneer gij in angst zult zijn, en u al deze dingen zullen treffen in het laatste der dagen, dan zult gij wederkeren tot de HEERE, uw God en Zijn stem gehoorzaam zijn. Want de HEERE uw God is een barmhartig God, Hij zal u niet verlaten, noch u verderven, en Hij zal het verbond met uw vaders, dat Hij hen gezworen heeft, niet vergeten.

Deut. 30: 3. De Heere uw God zal uw gevangenis wenden, en Zich uwer ontfermen, en Hij zal u weder vergaderen uit alle volkeren, waarheen u de Heere uw God verstrooid had.

4. Al waren uw verdrevenen aan het einde des hemels, vandaar zal u de HEERE uw God vergaderen, en vandaar zal Hij u nemen.

5. En Hij zal u brengen in het land, dat uw vaders erfelijk bezeten hebben, en gij zult dat erfelijk bezitten, en Hij zal u wel doen en Hij zal u vermenigvuldigen boven uw vaders.

De laatste woorden van het lied van Mozes Deut. 32. eindigen aldus: *Juicht gij heidenen met Zijn volk, want Hij zal het bloed Zijner knechten wreken, en Hij zal de wraak op Zijn tegenpartijen doen wederkeren, en Zijn land en Zijn volk verzoenen.*

Zie ook naar hetgeen wij boven uit Psalm 14: 7 en 126: 1 alsook uit Psalm 79: 9, 10 en 11, idem 80, idem 102: 16, 17, idem 106: 47 naar voren gebracht hebben, betreffende de wederbrenging van de gevangenis van Sion of Israël; en inzonderheid zie die ganse 80^e Psalm, die louter en geheel op deze wederbrenging slaat, waar wel drie- of viermaal herhaald wordt: *Breng ons weder, breng ons weder, etc.*

En opdat niemand denke, dat dit ijdele wens en gebeden zijn, waar juist geen verhoring op volgt, zo leest de 85^e Psalm. Daar zult u een formulier van dankzegging vinden, door de Heilige Geest vooruit gespeld en gedicht om dan door gans Israël gezongen te worden, luidende als boven vers 2: *Gij zijt Uwen lande gunstig geweest, HEERE, de gevangenis Jacobs hebt Gij gewend, etc.*

Zie ook hetgeen wij boven uit Jes. 11, 14: 33 en 35 alsook uit Jer. 30: 31, 36, 37 en 38, 50: 17, 18, Ezech. 6: 8, 9 en 10, 37: 21, 22, Hoséa 3: 4, 5, Micha 2: 12, Zefánja 3: 18, 19, Amos 9: 11, Obadja 18, 19 en Zach. 1: 15, 16 en 2: 10, 11 en 8: 12, 13 en 14: 9, 10 en 11 naar voren gebracht en wijdlopig vertoond hebben, op deze nog aanstaande bekering en wederbrenging van de Joden te slaan.

Ten andere zo zal ik hier nog twee Schriftplaatsen voorstellen, waar billijk alle tegensprekers en die deze zaak zo wonderlijk voorkomt zich voor hoorden te schamen.

De eerste neem ik uit Ezechiël 37: 12. Waar de Heere het huis van Jacob vergelijkende bij een deel dode en dorre beenderen die daar liggen op de straten van deze wereld, waar geen hoop meer van leek, dat zij ooit weer leven zouden. Ja, waar zij zelfs spraken: *Onze beenderen zijn verdord, en onze verwachting is verloren, wij zijn afgesneden;* aan de profeet laat weten dat hij deze verstrooide beenderen weer bijeen vergaderen en levendig maken wil, hem belastende tot het volk te zeggen: *zo zegt de Heere HEERE, zie Ik zal uw graven openen en zal ulieden uit uw graven doen opkomen, o Mijn volk, en Ik zal u inbrengen in het land Israëls.*

13. *En gij zult weten dat ik de HEERE ben, als Ik uw graven zal hebben geopend en als Ik u uit uw graven zal hebben doen opkomen, o Mijn volk.*

14. *En Ik zal Mijn Geest in u geven, en gij zult leven, en Ik zal u in uw land zetten.*

Wat wilt u klaarder als dat, tot bewijs, dat eenmaal de Heere dit volk, namelijk, dat ganse huis van Jacob, weer eens vergaderen en in hun land brengen zal?

Genomen de zaak, komt het ons zo vreemd voor, alsof een deel dode en dorre beenderen weer tezamen zou komen en leven, hoe zou God dit ongeloof krachtiger kunnen bejegenen, als met deze gelijkenis en volmondige duidelijke verklaring?

Voorts hebt u ook in ditzelfde hoofdstuk die gelijkenis van de twee houten, waar op het ene *Juda* geschreven was, op het andere *Jozef*. Deze twee houten representerende het ganse huis Israëls; en *hoe deze twee houten maar een enig hout in de hand van de Heere zouden worden*, opdat toch niemand wegens die verdeeldheid van de stammen van Israël te ongeloviger zou blijven.

Broeder. Voorwaar deze spreuk en profetie zijn zeer duidelijk, dat moet ik u toegeven. En dit hoort ons ongeloof beschaamd te maken om verder ook maar iets tegen deze wederbrenging van de Joden in te brengen.

Maar ik wilde ook wel uw tweede Schriftplaats eens horen, waar billijk alle tegensprekers en die deze zaak zo wonderlijk voorkomt, zich voor hoorden te schamen.

Verlicht Christen. Deze neem ik uit Zacharia 8, waar de Heere verklaard hebbende hoe Hij over Sion met een grote ijver geijverd had, ja met grote grimmigheid, uiteindelijk dit zegt: *Ik*

ben wedergekeerd tot Sion, en Ik zal in het midden van Jeruzalem wonen en Jeruzalem zal geheten worden: Een stad der waarheid en de Berg des HEEREN der heirscharen, een Berg der heiligheid. En verhaald hebbende hoe nog oude mannen en oude vrouwen zitten zouden op de straten van Jeruzalem, een ieder met zijn stok in de handen, wegens de veelheid der dagen, en hoe de straten van die stad nog vervuld zouden worden met knechtjes en meisjes spelende op hun straten, komt hij in vers 6 en zegt:

6. Alzo zegt de HEERE der heirscharen, omdat het wonderlijk is in de ogen des overblijfsels dezes volks in deze dagen, zou het daarom ook in Mijn ogen wonderlijk zijn?

7. Ziet, Ik zal Mijn volk verlossen uit het land des opgangs en uit het land des nedergangs der zon.

8. En Ik zal ze herwaarts brengen, dat zij in het midden van Jeruzalem wonen, en zij zullen Mij tot een volk zijn, etc.

Zie, hoe zou de HEERE duidelijker kunnen voorkómen, niet alleen alle misverstand, maar ook alle ongelovigheid van mensen, welke deze zaak al te wonderlijk denken, - dat ooit, sinds deze verstrooiing van het volk van Israël naar alle hoeken van de wereld, zij weer eens tezamen gebracht zouden worden, en wederom als tevoren in Jeruzalem zouden wonen, - als met zo te spreken hier geschiedt?

Broeder. Uw redenen zijn goed en bondig, en zouden mij beschaamd maken, daartegen te spreken maar wat zeggen toch Hieronymus en onze Nieuwe Overzetters hiervan?

Verlicht Christen. Zowel Hieronymus als de Nieuwe Overzetters duiden dit alles op hetgeen aan Jeruzalem geschied is, sinds de zeventigjarige gevangenis in Babel, zeggen dat daar die zegen van veelheid van dagen aan Zerubbabel, Ezra, Jozua en Nehémia vervuld is. Maar willen dat deze tijdelijke zegen en beloften in het bijzonder toegepast moeten worden op de geestelijke weldaden van het rijk van Christus, want, zeggen zij, de kinderen Gods zullen eeuwig in vreugde in het hemelse Jeruzalem leven.

Broeder. Ik zie niet hoe deze verklaring enig onpartijdig mens zou kunnen vergenoegen en daarom lijkt het mij toe, meer een uitvlucht te zijn, dan iets anders. Maar, zeg mij, zal ook deze wederbrenging van Israël zodanig zijn, en zo universeel, dat allen die dan uit Juda en Israel overgebleven zullen zijn, daaronder begrepen worden?

Verlicht Christen. Ik zeg: ja, dat als die tijd zal gekomen zijn, dat God Zijn volk weer in hun land invoert, dat er alsdan niet een enig man van Israël daarbuiten zal blijven en dat bewijs ik uit Jesaja 27: 12, Jer. 23: 4, Ezech. 39: 28 en Micha 2: 12.

Broeder. Hoe bewijst u dat uit Jesaja 27: 12 en 13?

Verlicht Christen. Aldaar staat aldus:

12. En het zal te dien dage geschieden, dat de HEERE dorsen zal, van de stroom der rivier af, tot aan de rivier van Egypte, doch gijlieden zult opgelezen worden één bij één, o gij kinderen Israëls.

13. En het zal te dien dage geschieden, dat er met een grote bazuin geblazen zal worden, dan zullen die komen die in het land Assur VERLOREN zijn en die HEENGEDREVENEN in het land van Egypte, etc.

Zie, daar wordt immers duidelijk gezegd, dat als God de heidenen, waar Zijn volk onder verstrooid is, dorsen zal, dat Hij alsdan de kinderen Israëls oplezen zal één voor één, evenals één die met de wan zijn dorsvloer zuivert, niet één graantje wil verloren laten gaan.

Broeder. Wat is uw bewijs uit Jeremia 23: 4?

Verlicht Christen. Daar spreekt de Heere, de Herder Israëls aldus:

4. Ik zal het overblijfsel Mijner schapen Zelf vergaderen, uit alle landen, waar Ik ze heen verdreven heb, en Ik zal ze wederbrengen tot hun kooien, etc. En geen van hun zal er gemist worden of ontbreken. Waar er geen gemist wordt, daar is er ook niet één achtergebleven.

Broeder. Wat hebt u over dit onderwerp te zeggen uit Ezech. 39: 28?

Verlicht Christen. Daar zegt de Heere, niet één te zullen laten overblijven, als Hij Zijn volk weder vergaderen zal uit het land van hun vijanden.

Broeder. Wat hebt u te zeggen uit Micha 2: 12?

Verlicht Christen. Daar spreekt de Heere aldus: *Voorzeker zal Ik u, o Jacob, gans verzamelen, voorzeker zal Ik Israëls overblijfsel vergaderen, Ik zal het tezamen zetten als schapen te Bozra, etc.*

Zo er een enige van Jacobs kinderen achterbleef, zo zou de Heere zo zeker niet kunnen zeggen dat Hij gans Jacob verzameld had, en zo er een enige schaapje uit Israël gemist werd, zo zou de Heere zo zeker niet zeggen, dat Hij het overblijfsel van Israël vergaderd, en tezamen gezet had, zoals een herder zijn schapen doet. In het bijzonder een goede en getrouwe Herder zoals de HEERE is, Die van honderd schapen, negenennegentig in de woestijn zou laten, om een enige die verachterd of verloren was, op te zoeken. Omdat de Heere dit zo vast en zeker belooft, dat Hij Jacob gans verzamelen wil, en als een getrouwe herder zijn schapen, dat Hij ook zo het overblijfsel van Israël vergaderen en tezamen brengen wil, zo is daar niet in het minste aan te twijfelen, hoe wonderbaarlijk het ook in onze ogen mocht lijken.

Broeder. Maar mocht er één zeggen, zouden alle Joden die door de ganse wereld verstrooid zijn, en daarenboven ook de Tien geslachten, waarvan men zegt, dat zij een groot en machtig volk zijn, weer eens in het beloofde land, dat is in Palestina komen, het land zou hun te eng zijn, en zulk een grote menigte noch houden noch voeden kunnen.

Verlicht Christen. Hierop antwoordt:

(1) Ik ten eerste met de profeet Jesaja (waar hij ook van dit overblijfsel spreekt, dat nog eens wederkeren zal): *Hoewel uw volk, o Israël, ware gelijk het zand der zee, zo zal toch het overblijfsel daarvan wederkeren.* Alsof Hij zei, en laat u dat niet krenken of twijfelmoedig maken, dat in die dagen het getal van de overgeblevenen in Jacob of Israël zo machtig groot zal zijn, alsof het land hun niet bergen zou kunnen. *Want al was Israël in het getal van mensen als het zand der zee, zo zal toch alsdan al het overblijfsel wederkeren,* of, zoals de apostel zegt, Rom. 9: 27 *behouden worden,* daarmede te kennen gevende, dat deze dingen tezamen zullen gaan, namelijk *behouden te worden en weder te keren.*

(2) Ten andere, zo zeg ik, dat diezelfde God, die deze dorre en dode beenderen van het huis Israëls weer levendig zal maken en bijeen zal vergaderen, dat die ook wel ruimte zal maken in het land waar Hij wil dat ze wonen zullen.

En dat Hij zulks doen wil, dat leert ons de profeet Jesaja in hoofdstuk 54 waar hij tot de eenzame en voor een tijd verlaten vrouw van het huis Israëls, die lange jaren zonder man en

zonder kinderen hier en daar in de buitenlanden gezworven heeft, aldus spreekt:

2. *Maakt de plaats uwer tent wijd, en dat men de gordijnen uwer woning uitbreide, en verhindert het niet, (of houdt ze niet terug) maakt uw koorden lang en steekt uw pinnen vast in.*

3. *Want gij zult uitbreken ter rechter- en ter linkerhand en uw zaad zal de heidenen erven, en zij zullen de verwoeste steden doen bewonen.*

4. *Vreest niet, want gij zult niet beschaamd worden en wordt niet schaamrood want gij zult niet te schande worden maar gij zult de schaamte uwer jonkheid vergeten en de smaad uwer weduwschap zult gij niet meer gedenken. Want uw Maker is uw Man, HEERE der heirscharen is Zijn naam en de Heilige Israëls is uw Verlosser. Hij zal de God des gansen aardbodems genoemd worden.*

Hoort wat de God van de hele aardbodem hier beveelt en hoe, tot voorbouwing en voorkoming van alle ongeloof alsof er voor zulk een menigte volk geen plaats genoeg in Palestina zou zijn. Hij hier duidelijk zegt dat Hij de plaats van hun tent wijder zal maken en hun woning uit zal breiden en ter rechter en ter linkerzijde uitbreken, opdat er plaats en ruimte genoeg is voor het ganse overblijfsel van Zijn volk.

(3) Ten derde, als het waar is, wat Gelasius Cyclicenus in zijn Historie, betreffende de acta van het concilie van Nicea, cap. 30 verhaalt, dat er een artikel gemaakt geweest zou zijn, luidende, 'dat God de Heere voorziende dat de mens zou zondigen, de wereld te enger en kleiner gemaakt heeft, maar dat bij de wederkomst en verschijning van Jezus Christus tot Zijn Rijk, wij nieuwe hemelen en een nieuwe aarde verwachten', etc.

Als dat waar is, zeg ik, zoals ik het graag daarvoor houd, wat een wonder, dat God, ziende nu dat de zonde en ongerechtigheid uitgeroeid zal worden en de gerechtigheid hiervoor in de plaats zal komen, Hij nu de wereld en meteen ook het ganse Palestina, verder uitstrekken en uitbreiden zal? Die de kracht van vijf gerstebroden heeft kunnen uitstrekken tot verzadiging van 5.000 mannen, behalve de vrouwen en kinderen, is het een wonder, zo Hij dat land van Palestina zo wijd zal kunnen uitstrekken dat het ganse overblijfsel van de kinderen Israëls, al waren zij als het zand der zee in menigte, ruimte genoeg tot woning daaraan zal hebben? En zo dat wonderlijk was in onze ogen, zou dat daarom ook wonderlijk zijn in de ogen van God, zoals wij boven uit Zacharia 8 gehoord hebben?

(4) Ten vierde, wie dit niet voldoende vindt, die leze Ezechiël 45 alsook hfd. 48 waar van een afdeling en beschrijving van het beloofde land gesproken wordt, nog te geschieden op aarde, wat heel wat anders is als ten tijde van Jozua geschiedde en op het geestelijk en hemels wezen zou toegepast kunnen worden. Daar zal hij vinden, dat het ganse land ingedeeld wordt in 13 percelen, allen van gelijk lengte en breedte, namelijk van 25.000 meetrieten in het vierkant: de lengte van ieder perceel strekt zich van oost tot west. Het hele land, van het noorden naar het zuiden belopende 325.000 meetrieten in de lengte en 25.000 in de breedte. Bedenkt wat een menigte van volk daarin zou kunnen huizen en wonen.

(5) Ten slotte en ten vijfde, zo het waar is, wat de rabbijnen van de tempel in Jeruzalem zeggen, dat hoe groot de menigte van volk die daar ooit ingekomen is ook was, de plaats nooit te eng is geweest, zodat iemand daarover te klagen zou hebben gehad. Waarom zullen wij niet geloven dat God de HEERE een gelijke zorg zal dragen voor dat land dat Hij de kinderen van Abraham belooft heeft te zullen geven? Hij, Die alle volkeren op aarde hun woningen bescheiden heeft, en een ieder ruimte genoeg vergund heeft, zou Hij zulks niet veel meer aan Zijn volk doen, dat Hij uit alle volkeren, Zichzelf tot een heilig en koninklijk priesterdom verkoren heeft?

Broeder. Uw woorden zijn bondig en waarachtig, hoe meer ik hiervan hoor, hoe meer mijn hart zich in God verblijdt. Maar nu moet ik nog verder vragen, als nu God dat overblijfsel van Israël weer in het land van hun voorvaderen gebracht zal hebben, wat zal er dan worden van de andere volkeren van deze wereld?

Verlicht Christen. Hierop antwoord ik met onderscheid.

1. Er zullen er zijn onder de volkeren, die gedurende de verstrooiing van Israël, God zullen hebben leren kennen, en naar het Evangelie van Zijn Zoon oprecht gediend zullen hebben. Deze zullen alsdan onder het volk van God gebouwd worden, zoals Jeremia in cap. 12: 16 en 17 spreekt en zullen van alle kanten met hun have en goederen zich komen voegen tot het volk van Israël, zoals in Jes. 49: 18. Idem cap. 61: 3, 4, etc. Zach. 2: 11. Idem 6; 15. *Ja, tien mannen uit allerlei tongen van de heidenen zullen de slip grijpen van een Joodse man, zeggende: Wij zullen met ulieden gaan, want wij hebben gehoord dat God met ulieden is.* Zach. 8: 23.
2. Wederom, er zullen anderen zijn onder de volkeren, welke zich niet ontzien zullen hebben dat volk van Israël in hun verdrukking nog verder te verdrukken, in het bijzonder die vleselijke christenen die in plaats van ontferming het geprobeerd hebben om dat volk Israël met alle bitterheid te bejegenen, als willende aan hen die zonde, die zij tegen hun Messias begaan hebben, van Godswege wreken. Zie hiervan Deut. 30: 7. Idem 32: 43, Jes. 34 geheel, Jeremia 50: 6 en 7, Joël 3: 2 en 3 etc. Idem Jes. 47: 6 en 7 etc. Op deze allen zullen de gerichten van God en de wraak van Zijn volk komen, tot hun vernieling, zoals te zien is in Jes. 49: 26, Zach. 2: 8, idem 16 en door geheel Obadja, waar de vleselijke christenen onder de naam van *Edom en Ezau* de gerichten van God verkondigd worden.
3. Ook zullen er zijn onder de volkeren die zich zo schuldig niet gemaakt zullen hebben aan Israël, en zich niet tegen hun gekant zullen hebben. Deze zullen het volk van God tot een bezit en erfenis gegeven en geschonken worden. Gelijk geschreven staat in Ps. 2: 8: *Eist van Mij en Ik zal de heidenen tot uw erfdeel geven en de einden der aarde tot Uw bezitting.* Idem Ps. 22: 28: *Alle geslachten der heidenen zullen voor Uw aangezicht aanbidden.* Idem: *Alle heidenen die Gij gemaakt hebt zullen komen en voor U aanbidden, en Uw Naam roemen,* Ps. 86: 9.

Broeder. Zo deelt u dan de andere volkeren van de wereld in, in drie delen, waarvan het eerste met Israël één volk wordt, als door Christus in Abraham gerekend; het tweede dat zich tegen Israël stelt, als vervreemd van het geloof van Abraham en het tegenstrevende; het derde, dat aan Israël tot een bezit gegeven wordt.

Verlicht Christen. Dat hebt u zeer goed begrepen: die eerste volkeren worden ons afgebeeld in de Heilige Schrift door *Efraïm en Manasse*, die beiden waarachtige kinderen van Jozef zijn, die hem geboren zijn in zijn ballingschap en buiten het huis van Jacob en evenwel door Jacob voor zijn kinderen aangenomen werden.

Die tweede soort zijn die luiden die in de profetische Schriften met de namen van *Assur, Babel, tegenpartijders en vijanden van het volk, ook met het beest, de hoer, de koningen van de aarde, genoemd worden.*

Die derde soort zijn *de overgebleven heidenen* die al deze gerichten van God aan de vijanden en die barmhartigheden aan Israël gezien hebbende, *God heerlijkheid geven zullen,* Openb. 11: 13 en Psalm 86: 9.

Broeder. Hiervan ware nu wel veel te vragen, zowel vanwege Israël zelf, als zijnde die twee

houten waar Ezechiël, hfd. 37 van gedenkt, *in de hand van de Heere tot een enig hout geworden*, dat is, die twee koninkrijken van Juda en Efraïm tot een enig koninkrijk, waar David koning over is. Ja, tot een rijk van God op aarde, waar nu alle zegeningen in Mozes gedacht, over te verwachten zullen zijn. Welke manier van regering onder hun zijn zal en welke manier van Godsdienst, etc. als vanwege de uitgeroeide volkeren, die als vijanden van God van de aarde verdelgd zullen worden, of die voor eeuwig en altijd verloren zullen blijven en uitgeroeid, om nooit in der eeuwigheid weer tevoorschijn te komen, etc.

En vanwege die overgeblevenen op aarde, wat onderscheidt er zijn zal tussen hen en het Israël Gods, omdat zij ook aan God geloven en Christus onderdanig zullen zijn, wat hun doen en hantering zal zijn, welke godsdienst zij plegen zullen, etc.

Deze en dergelijke stukken zou ik wel graag vragen, maar ik heb al zoveel van u verstaan, dat mijn ziel een zonderling verlangen begint te krijgen naar de zaak ten principale, in het bijzonder omdat de tijd zo nabij is, dat de bekering en wederbrenging van Israël nu alle dagen te verwachten staat. Ik zou wel zeggen met David, Psalm 106: 4 en 5: *Heere, gedenk mijner naar het welbehagen dat Gij tot Uw volk draagt, bezoek mij met Uw heil. Opdat ik aanschouwe het goede uwer uitverkorenen, opdat ik mij verblijde met de blijdschap Uws volks, opdat ik mij beroeme met Uw erfdeel.*

Verlicht Christen. Ach! mijn hartsbroeder, daar begint u mij eerst te verkwikken. Dit is waar ik al zolang naar verlang, en zó smartelijk naar gezocht heb. Namelijk dat ik onder mijn broeders één vinden mocht, zoals ik onder de Joden één gevonden heb, die deze zaak met mij ter harte mocht nemen, om gezamenlijk het aangezicht van de Heere te zoeken, en met de Hoeders, (of Nazareners) op de berg Efraïm te roepen tot de Heere: *O HEERE behoud Uw volk, het overblijfsel Israëls!* Jer. 31: 6 en 7. Het is mij zeer lief dat uw hart zich vergenoegd houdt aan hetgeen u al verstaan hebt, betreffende de bekering van de Joden en de wederbrenging van het ganse huis van Israël in het land van hun voorvaderen, mitsgaders de herstelling van het rijk onder Christus, de waarachtige Zoon van David, en van het Nieuwe Jeruzalem op aarde. En dat door hetgeen u al gehoord hebt, uw hart zo ontstoken en opgewekt is tot zodanige verzuchting, bede en smeking.

Broeder. Gezegend zij God, de Vader van alle barmhartigheid, de Fontein van alle goed, dat Hij op deze dag mij u heeft doen aantreffen, waardoor die schellen van mijn ogen zijn weggenomen, die mij tot nu toe belet hebben, al dit grote goed dat de Heere met dat volk en met ons allen, ja met de gehele wereld voorheeft, te mogen zien. En daarenboven, dat u mij zo duidelijk hebt kunnen onderrichten en overtuigen. Zodanig een groot goed nu is zo nabij, geopenbaard te zullen worden. En zou mij dat niet verblijden en ter harte gaan? Ik hoop dat ik met waarheid zeggen mag, zoals in Psalm 137 staat: *Indien ik u vergete o Jeruzalem, zo vergete mijn rechterhand zichzelf. Mijn tong kleve aan mijn gehemelte, zo ik aan u niet gedenkt, zo ik Jeruzalem niet verheffe boven het hoogste mijner blijdschap,* vers 5 en 6.

Verlicht Christen. Ja, wel mag ik zeggen: gezegend zij God, Die mij u heeft doen ontmoeten op deze dag, en u dat hart zo geopend heeft, om enigszins te verstaan, die grote dingen, die van Sion en Jeruzalem in de Schrift gedacht worden. Ik mag nu met David wel zeggen, Psalm 122:

1. *Ik verblijd mij in degenen die tot mij zeggen: wij zullen in het huis des HEEREN gaan.*
2. *Onze voeten zijn staande in uw poorten, o Jeruzalem.*
3. *Jeruzalem is gebouwd als een stad, die wel tezamen gevoegd is.*
4. *Waarheen de stammen opgaan, de stammen des HEEREN tot een getuigenis Israëls, om de Naam des HEEREN te danken.*

5. *Want daar zijn de stoelen des gerichtts gezet, de stoelen van het huis van David.*
6. *Bid om de vrede van Jeruzalem; wel moeten ze varen die u beminnen.*
7. *Vrede zij in uw vesting, welvaart in uw paleizen.*
8. *Om mijner broederen en mijner vrienden wil, zal ik nu spreken: vrede zij in u.*
9. *Om des huis des Heeren onzes Gods wil, zal ik het goede voor u zoeken.*

Broeder. Die Psalm dunkt mij, slaat ook goed op deze zaak, en lijkt ook een uitdrukking te zijn van een oprecht en Gode aangenaam gemoed, ten opzichte van deze hope Israëls, hoe de mens zich daarin hoorde te verblijden, en daar gedurig met verzuchtingen, wensen en smekingen aan te gedenken.

Verlicht Christen. Het is waar, en zo doen ook de vier volgende Graad-Psalmen, die slaan allen duidelijk op deze bekering en wederbrenging van de Joden, en de oprichting van het rijk in Israël.

De 123^e Psalm drukt een verlangend gemoed uit, dat als met uitgerekte hals daarnaar uitziet, en daarop wacht, zeggende:

1. *Ik hef mijn ogen op tot U Die in de hemel zit.*
2. *Ziet gelijk de ogen der knechten zijn op de hand harer heren, gelijk de ogen der dienstmaagd zijn op de hand harer vrouw, zo zijn onze ogen op de HEERE onze God, totdat Hij ons genadig zij.*
3. *Zijt ons genadig, o HEERE, zijt ons genadig, want wij zijn der verachting zeer vol.*
4. *Onze ziel is zeer vol des spots der weelderigen, der verachting der hovaardigen.*

De 124^e Psalm drukt een dankbaar gemoed tot God uit, ten opzichte van die ellende waar wij in zouden omgekomen zijn, als de Heere ons niet te hulp was gekomen; waaruit dan een gewis vertrouwen is ontstaan:

1. *Ten ware de Heere Die bij ons geweest is, zegge nu Israël,*
2. *Ten ware de Heere Die bij ons geweest is als de mensen tegen ons opstonden;*
3. *Toen zouden zij ons levendig verslonden hebben, als hun toorn tegen ons ontstak.*
4. *Toen zouden ons de wateren overlopen hebben, een stroom zou over onze ziel gegaan zijn.*
5. *Toen zouden de stoute wateren over onze ziel gegaan zijn.*
6. *De HEERE zij geloofd, die ons in hun tanden niet heeft overgegeven tot een roof.*
7. *Onze ziel is ontkomen als een vogel uit de strik des vogelvangs. De strik is gebroken en wij zijn ontkomen.*
8. *Onze hulp is in de Naam des Heeren, Die hemel en aarde gemaakt heeft.*

De 125^e Psalm drukt de onfeilbaarheid van de hoop uit voor een gemoed dat God waarlijk vertrouwt, zeggende:

1. *Die op de HEERE vertrouwen zijn als de berg Sion, die niet wankelt, maar blijft in eeuwigheid.*
2. *Rondom Jeruzalem zijn bergen, alzo is de HEERE rondom Zijn volk, van nu aan tot in eeuwigheid.*
3. *Want de scepter der goddeloosheid zal niet rusten op het lot der rechtvaardigen, opdat de rechtvaardige zijn handen niet uitsteke tot onrecht.*
4. *HEERE, doe de goeden wel, en degenen die oprecht zijn in hun harten.*
5. *Maar die zich neigen tot hun kromme wegen, die zal de HEERE weg doen gaan met de werkers der ongerechtigheid. Vrede zal over Israël zijn.*

De 126^e Psalm drukt een gemoed uit in de hoop van de toekomstige dingen zo verlicht, alsof

zij de verlossing van Sion al zag, hoe die toe zal gaan, en wat een vreugde daaruit geboren zal worden. En daaruit biddende en vertroostende degenen die nu nog in tranen zaaien, zeggende:

1. *Als de HEERE de gevangenis van Sion wenden zal, zullen wij zijn als dromende.*
2. *Alsdan zal onze mond vol lachen en onze tong vol roem zijn, alsdan zullen de heidenen zeggen: de HEERE heeft grote dingen aan deze gedaan.*
3. *De HEERE heeft grote dingen bij ons gedaan, dies zijn wij verblijd.*
4. *O HEERE, wend onze gevangenis gelijk waterstromen in het zuiden.*
5. *Die met tranen zaaien zullen met gejuich maaien, etc.*

Ziet, deze vijf achtereenvolgende Psalmen van David, heb ik te liever alhier naar voren gebracht, omdat zij niet alleen slaan op ons onderwerp, maar ons ook duidelijk uitdrukken, die gestalte van gemoed die ons nu bij dit geval wel zou betamen om verhoord te worden.

Broeder. Ik bedank u zeer hartelijk mijn waarde broeder en hoop, dat ik nu waarlijk met u zeggen mag: *Ik verblijd mij in degenen die tot mij zeggen: wij zullen in het huis des HEEREN gaan.* Ik wil voortaan om mijner broeders wil, om mijner vrienden wil, bij de HEERE met smeken en bidden om de vrede voor Jeruzalem en Israël aanhouden. Ook wil ik mijn ogen opheffen tot de Heere Die in de hemel zit, en op Hem zien als een knecht op de hand zijns heren, en als een maagd op de hand harer vrouw, totdat Hij ons genadig zij. Ik wil Zijn goedheid dank brengen en Zijn getrouwheid toeschrijven, dat ons onze vijanden nog niet verslonden hebben en daaruit wil ik trachten dat vertrouwen tot God te scheppen, dat Hij gewis niet toelaten zal, dat de *Scepter der ongerechtigheid op het lot der rechtvaardigen altoos rust.* Maar dat gewis die tijd eens komen zal dat onze gevangenis voorbij zal gaan als een droom en dat niet alleen wij vol vreugde zullen zijn, onze mond vol lachen en onze tong vol gejuich, maar dat ook de heidenen zelfs die het zien zullen, met vollen mond zullen moeten bekennen, zeggende: *De Heere heeft aan ons deze grote dingen gedaan.* Alles met deze slotregel besluitende: *O HEERE, wend onze gevangenis, gelijk waterstromen in het zuiden.*

Verlicht Christen. Welaan, ga voort in deze sterkte, en blijf daarbij en de Heere zal gewis met u wezen en u uit de hoge hemel verhoren. Zie de stem van de wachter waar de profeet Jesaja van zegt, begint aan alle kanten zich te verheffen, zeggende: *De Heere heeft Zijn knecht Jacob verlost,* hfd. 48: 20. *Want zij zullen oog aan oog zien, als de HEERE Sion wederbrengen zal,* hfd. 52: 8. En, och! mochten u en ik onder die wachters gerekend worden, die niet alleen deze blijde tijding aan Sion en de ganse wereld zullen uitroepen, maar die ook oog aan oog deze verlossing zien zullen!

Broeder. Dat ware een zaak, waar in alle toekomstige eeuwen aan gedacht zou worden, even gelijk men nu aan Mozes en Aäron gedenkt, die in de dienstbaarheid van Egypte eerst van allen tot het volk van een verlossing spraken; en zoals men aan Nehémia gedenkt, hoe hij in die tijden dat Jeruzalem onder het geweld van Babel verwoest lag, de zaak ter harte nam, en met een ootmoedige belijdenis bij God om genade bad, en deze ook verkreeg; en zoals men aan Daniel gedenkt, die ziende de 70 jaren van de Babylonische gevangenis voorbij waren, zich tot het gebed begaf en verhoord werd.

Verlicht Christen. Ja, hoe deze verlossing groter en onvergelykelyk heerlijker en bestendiger zal zijn, als die verlossingen uit Egypte en Babel, hoe ook de gedachtenis dergenen, die in deze bres zullen staan, en met bidden en smeken tot deze verlossing geholpen, en deze verkondigd zullen hebben, heerlijker en gezegender zal zijn. Te meer, zo wij hierboven uit

Jeremia 16 verstaan hebben, dat men dan niet meer zweren zal bij God, Die Zijn volk uit het diensthuis van Egypte verlost heeft, maar bij *Hem Die Zijn volk uit al de einden van de aarde weer in hun land gebracht zal hebben.*

Broeder. Maar lieve, hoe zullen wij het doen op het beste en gevoeligste? Zullen wij alle dagen bij elkaar komen om te bidden en anderen tot ons roepen opdat het getal van de bidders des te groter en aanzienlijker wordt? Of zullen wij een ieder in het bijzonder op zichzelf bidden, op hoop dat de lieve en getrouwe God, Die ons in het verborgen wel ziet en hoort, ons in het openbaar verhoort, gelijk wij zien dat Hij aan Mozes en Aäron, als ook aan Nehémia en Daniel gedaan heeft?

Verlicht Christen. Laat ons de voetstappen van deze mannen, die onze voorgangers geweest zijn, vlijtig waarnemen, en vooreerst in het bijzonder tussen God en ons de zaak behartigen, bekennende onze zonden en de zonden van onze voorvaderen, en smekende om genade en dat God Zijn grote Naam aan ons heiligen wil. En dat met zulke aandacht en ootmoedigheid als ons mogelijk is te bereiken. Want dit is ook de regel, welke ons de HEERE Jezus Zelf voorschrijft in Matth. 6: 6 als Hij zegt: *Wanneer gij bidt, zo doet niet gelijk de geveinsden, maar gaat in uw binnenkamer en uw deur gesloten hebbende, bid uw Vader Die in het verborgen is, en uw Vader Die in het verborgen ziet, zal het u in het openbaar vergelden.* Daarom laat ons dan voornemen dat een ieder in het verborgen bij de HEERE aanhoudt met vasten en bidden. En zo het de HEERE dan voegt, dat wij soms tezamen komen, mogen wij dan ook gezamenlijk de HEERE aanroepen. En des te vlijtiger wij dit in het verborgen gedaan zullen hebben, hoe meer God dan in het openbaar krachten van genade aan het gebed zal verlenen.

Broeder. Dit neem ik van harte aan en hoop mij daarnaar te schikken. Geen betere wijze kan er bedacht worden, dan de bovengemelde die onze voorgangers gehouden hebben en die ons de Heere Jezus Zelf aanbeveelt.

Maar betreffende de materie wat wij bidden zullen en met welke woorden wij tot de HEERE zullen gaan, daarvan had ik ook graag enig onderricht gehad.

Verlicht Christen. Mijn lieve broeder, zo u uw aandacht behoudt en uw goede ijver en geest niet verdooft en uitblust, dan zullen die u genoegzaam ingeven wat u spreken en bidden zult. En genomen de woorden die u sprak, waren die zo ordentelijk niet gesteld, zo de mening maar goed en oprecht is. Daar ziet de Heere meer op als op de woorden. Evenwel wilt u zich bij tijden met de woorden van de profeten behelpen en voor God komen met diezelfde woorden, die ons de Heilige Geest tot een getuigenis op deze onze eeuw nagelaten heeft, zo leest het Gebed van Nehémia, hfd. 1: 5, 6 en 7 etc., van Daniel, hfd. 9, Jesaja 64, van Jeremia, hfd. 3: 21 en 22, etc. Het hele boek van zijn Klaagliederen, hetwelk in het bijzonder op deze eeuw en de tegenwoordige stand van de kerk ziet.

Lees hetgeen de HEERE tot de profeet Hoséa hfd. 14 zegt, waar ons de woorden als in de mond gelegd worden, die de Heere wil dat wij gebruiken zullen, als Hij zegt: *Neem deze woorden met u, en bekeert u tot de Heere, zegt tot Hem: neem weg alle ongerechtigheid en geeft het goede, zo zullen wij betalen de varren onzer lippen. Assur zal ons niet behouden, wij zullen niet rijden op paarden en tot het werk onzer handen niet meer zeggen: gij zijt onze God. Immers zal een wees bij U ontfermd worden,* Hoséa 14.

In het bijzonder lees alle Psalmen van Asaf, van de 73e Psalm tot aan de 84e en dan verder tot aan Psalm 107 en u zult daar zien hoe de Heilige Geest de verborgenheid van deze zaak van Israëls zware bezoeking, verstrooiing en wederbrenging menigvuldig verhandelt.

En onder andere zo laat u dat Gebed van Psalm 80 hogelijk aanbevolen blijven, als zijnde een Formulier van de Heilige Geest, expres voor deze tijden geschreven en tot een eeuwige gedachtenis nagelaten, waar de Herder van Israël, Die Jozef leidde als de kudde schapen en toch onder de Cherubim zit, gebeden wordt om *Efraïm, Manasse en Benjamins wil*, dat is om ons christenen wille, die deels uit de heidenen, en deels uit de Joden tot het geloof gekomen zijn en dan om Benjamins wille, dat is, om der overige Joden wil, dat Hij Zijn grote macht weer aannemen en ons wederbrengen wil want ook wij christenen, zowel uit de heidenen als uit de Joden zijn zowel verstoken van het land dat Abraham, Izak en Jacob beloofd is geworden als de ongelovige Joden en daarom mogen wij met hun wel zeggen: *Breng ons weder, o Heere en laat dat licht Uws aanschijns over ons lichten*, etc.

Broeder. Welaan, nu ben ik hier ook in vergenoegd, en bedank u van harte voor deze uw getrouwe onderrichting. Ik snel naar mijn binnenkamer en zal u ook niet langer ophouden. Vaartwel!

Verlicht Christen. De Heere zij met ons, en blijve ons bij van nu aan tot in der eeuwigheid. Amen.

Een christelijk gebed

Toegepast op de tegenwoordige stand, zowel van de Joden, als van de algemene christenen, welke beide in gelijk verval en ongehoorzaamheid liggende, tezamen om genade en barmhartigheid bij de Heere aanhouden.

Gij grote en vreselijke God, Schepper van hemel en aarde, Die Uw verbond en goedertierenheid houdt degenen die U lief hebben, en Uw geboden houden en daarom tot alle tijden U betoont hebt hun God, hun beschermer en lieve Vader te zijn, hen onder Uw vleugels voor alle kwaad te verbergen.

Ach, HEERE wat zullen wij zeggen? Waarmede zullen wij nu voor Uw aanschijn komen? Hadden wij U liefgehad en Uw geboden gehouden, zoals enkelen van onze voorvaders en voorgangers gedaan hebben, zo had U ons ook Uw verbond en goedertierenheid behouden en U was ons een getrouwe Beschermer en een goedertieren Vader gebleven. En al dit kwaad was ons niet overkomen, dat ons nu, helaas! getroffen en tot de uiterste ellende gebracht heeft. U mocht ons voor een korte tijd door enig lijden en aanvechting geoefend en beproefd hebben, zoals U aan Uw liefste kinderen in alle tijden gedaan hebt. U mocht ons als een Vader Zijn kinderen om best wil getuchtigd en gekastijd en als vruchtbare ranken aan Uw wijnstok tot meerdere vruchtbaarheid gesnoeid hebben. Maar Uw goedertierenheid en steeds inwonende genade zou U nooit ten enenmale van ons weggenomen hebben. Uw heilige stad, Uw tempel, de woning van Uw heiligheid en al dat heiligdom dat U op aarde onder ons besteld had, zou U nooit ter verwoesting en vernieling overgegeven hebben, zoals geschied is, Baruch, cap. 3: 13.

Maar nu, nu wij, och arme! aan Uw verbond ontrouw zijn bevonden en Uw geboden naar behoren niet hebben gehouden, nu heeft U ons ook billijk Uw goedertierenheid en genade onttrokken. U hebt heel ons heiligdom verstoord en ons in al deze ellende overgegeven, waar wij heden ten dage in liggen en waar wij noodzakelijk onder vergaan en verderven zullen moeten, tenzij U ons in genade weer aanneemt.

En hoewel wij christenen aan het voorbeeld van de Joden, welke wij omwille van hun ongehoorzaamheid en ondankbaarheid hun uiterlijke heiligdom en godsdienst verstoken en verdreven zagen worden, billijk meer wijsheid en voorzichtigheid hadden behoren geleerd te hebben, alsdat wij ook in ons innerlijke heiligdom en geestelijke godsdienst, welke wij door Christus in plaats van het uiterlijke hadden bekomen, even door gelijke gehoorzaamheid en ondankbaarheid, veronachtzaamd en verwaarloosd zouden hebben. Zo is het evenwel dat wij Christenen in gelijk verval met de Joden zijn geraakt, even in gelijke ongehoorzaamheid en ondankbaarheid als zij.

En wat meer is, en onze afval nog zwaarder en strafbaarder maakt, is dit, dat waar zij uit onwetendheid de uitwendige Christus naar het vlees gekruisigd en verstoten hebben, waarom zij ook zoveel verdriet, jammer en ellende daarover uitgestaan hebben, daar hebben wij door onachtzaamheid en verleiding van de satan, de innerlijke geestelijk Christus (voor zover Hij door Zijn Geest in ons te wonen en te heersen placht) gekruist en verstoten. En wie weet wat een verdriet, jammer en ellende hieruit te verwachten zou staan, ten ware Uw grondeloze genade en barmhartigheid ons te hulp kwam en onze tegenwoordige belijdenis, smeking en bede aannam.

Ziet, hier liggen wij, beide Joden en Christenen, onder de zonde besloten, en niet alleen van alle roem ontbloot maar ook overdekt met allerlei schande en schaamte, zo dikwijls wij onze wegen en werken naspeuren en bedenken. En zo u naar de strengheid van Uw gerechtigheid met ons wilde handelen, zouden wij niets anders als de eeuwige dood en verdoemenis te

verwachten hebben. U zou in uw gerichten gerechtvaardigd moeten worden en wij de welverdiende straf op onze zonden, tot de uiterste penning toe betalen. U zou mogen lachen over ons verderf maar wij wenen en huilen, zulks over onze hals gehaald te hebben. U zou aan ons en aan de rechtvaardige straf op onze verdiensten eer en lof van Uw gerechtigheid mogen inleggen maar wij ondertussen, zouden niets als eeuwige schande voor alle engelen en mensen te verwachten hebben.

De Joden onder ons zouden met eeuwige smart moeten klagen dat zij Uw uiterlijke en uit de hemel verkondigde godsdienst niet naar behoren met innerlijke aandacht en oprechtheid van hart hebben gepleegd en waargenomen om zo de HEERE hun God een heilig volk te zijn, waar ook andere volkeren God door mochten leren kennen.

En wij christenen zouden niet minder maar nog veel meer ons moeten beklagen dat wij Uw innerlijke en geestelijke godsdienst van het hart niet naar behoren met uiterlijke heilige en onbestraffelijke wandel hebben versierd, opdat door de genade van Jezus Christus in ons, niet alleen de Joden die ongelovig waren gebleven, maar ook velen uit alle volkeren van de wereld tot de ware kennis en dienst aan God gebracht mochten worden.

Maar, HEERE, zo U dus, naar de strengheid van Uw gerechtigheid met ons wilde handelen, waar zou die barmhartigheid blijven, die liefde, die goedertierenheid, die Mozes (toen hij U alleen van achteren zag) aan U zag en waar tot alle tijden Uw heilige en uitverkorenen zo hogelijk van geroemd hebben? Ja, dat uitverkoren vat van Uw lieve Zoon Jezus Christus. Paulus zegt immers dat *Gij alles onder de ongehoorzaamheid besloten hebt*, (namelijk allen, zowel Joden als heidenen) niet opdat U alles naar de verdienste van hun ongehoorzaamheid zou straffen en verdelgen, maar *opdat Gij ze allen zou barmhartig zijn*, Rom.11: 32.

Ach! mocht ons deze uw barmhartigheid nu wedervaren, zowel als wij bevinden en bekennen moeten dat wij rechtens in onze ongehoorzaamheid besloten liggen, niet wetende waarheen, tenzij Uw grondeloze barmhartigheid en ontfermende liefde en goedertierenheid ons te hulp kwamen en de deur van Uw genade openden. Wij hebben gezondigd en goddeloos gehandeld; wat zullen wij U doen, Behoeder van mensen? Zie toch aan de smart en het verdriet dat wij reeds, vanwege onze zonden zoveel jaren lang al uitgestaan en geleden hebben. Ziet, wat een zee van diepe ellende en wee over het volk van Israël, sinds de verwoesting van Jeruzalem, al gegaan is. Hoe zij van die tijd af tot nu toe, tot een vertreding, vloek en uitvaagsel van de volkeren geweest zijn! En hoe wij christenen, sinds het beest uit de zee van de volkeren opgekomen is, en Uw Twee Getuigen gedood heeft, zo jammerlijk onder elkaar verdeeld en door Uw rechtvaardige gericht van alle uiterlijke gaven van de Heilige Geest zo ontbloot zijn geworden, niets meer als de schijn en de naam van Christus voerende, van dezelfde Geest en kracht ten enenmale beroofd zijnde.

Ach Heere, zult U niet eens zeggen: *het is genoeg?* Zullen niet eens die ingewanden van Uw barmhartigheid en ontferming, de strengheid van Uw gerechtigheid te boven komen? Wie zijn wij Heere? En wat is het werk van onze handen, dat U ons daarover een eeuwige toorn zou toedragen? Immers U bent niet als de mens, die zichzelf in zijn toorn licht vergeet en door te grote strengheid zijn liefde en barmhartigheid dikwijls tekort doet. Maar U, U bent de onveranderlijke en almachtige God, een Liefhebber van mensen die Uw toorn niet eeuwig behoudt maar wel Uw goedertierenheid, liefde en barmhartigheid want deze hoedanigheden zijn U eigen, en zijn zelfs Uw Wezen. Daarentegen de toorn is U oneigenlijk en een aangenomen vreemd wezen van buiten veroorzaakt en daarom niet eeuwig en altoosdurende.

Wel mocht Mozes (toen hij Uw goedheid zag) uitroepen: *Heere, Heere, God, barmhartig en genadig, lankmoedig en groot van weldadigheid en waarheid, Die de weldadigheid bewaart aan vele duizenden, Die de ongerechtigheid en overtreding en zonde vergeeft. Die de schuldigen geenszins onschuldig houdt, bezoekende de ongerechtigheid der vaders aan de kinderen en aan de kindskinderen in het derde en vierde lid.* Want, Heere, Uw barmhartigheid

roemt over al Uw werken, en wegens hun zullen nog eens alle knieën voor U buigen en alle tongen zullen U loven.

U hebt nu, Heere, de ongerechtigheid van onze vaders op hun kinderen en op hun kindskinderen ruim in het derde en vierde lid al bezocht. Ach, laat nu ook eens die weldadigheid en waarheid, welke U bewaart tot aan het duizendste lid, ja tot aan vele duizenden aan ons gespeurd worden. Ach! vergeef nu ook eens de zonde, de ongerechtigheid en overtreding, zowel van ons, als van onze vaders. Gedenk niet altoos aan ons en onze zondige voorouders, die U zwaarlijk vertoornd hebben. Maar gedenk aan onze vrome voorouders, die U van geheler harte liefgehad en gehoorzaamd hebben en evenwel de beloften hen toegezegd tot op deze dag nog niet ontvangen hebben. Wil niet altoos gedenken aan onze overtredingen en zonden maar zie onze tegenwoordige belijdenis, berouw en leedwezen aan.

Ontferm U over ons omwille van dat dierbaar bloed van het Lam Jezus Christus, dat uit brandende liefde voor de zonde van de wereld is vergoten, en niet roept om wraak maar om vergiffenis en kwijtschelding. Ja, om Uws heiligen Naams wil, wees ons genadig en herstel ons, Heere. Laat toch eens de verlossing uit Sion en tot Sion komen en door Sion over de ganse wereld uitgebreid worden, opdat eenmaal aan ons, alle volkeren en natiën van de wereld, de uitnemende rijkdommen van Uw genade bekennen en prijzen mogen.

Tot nu toe hebben zij aan ons, zowel Joden als christenen de strengheid van Uw gerechtigheid gezien, hoe U met mensen roede onze ongehoorzaamheid en ondankbaarheid zo heftig gestraft en Uw aangezicht zo lang voor ons verborgen hebt gehad. Och! Dat zij nu ook eens aan ons mochten zien de vriendelijkheid van Uw Vaderlijke ontfermen en de overgrote rijkdommen van Uw liefde, goedertierenheid en getrouwheid, waar U door Mozes en alle profeten van gesproken hebt; en daarvan ons in Uw lieve Zoon Jezus Christus een levendige uitdrukking van gegeven hebt, als Hij na Zijn opstanding uit de doden, ook zelfs aan de Joden, die hem kort te voren zo schandelijk versmaad en gekruist hadden, de vergiffenis van hun zonden, en het rijk van God liet verkondigen.

Immers Heere, is onze overtreding niet groter als van de eerste Joden die de leer van Uw lieve Zoon met eigen oren gehoord en Zijn werken met eigen ogen gezien hadden en evenwel Hem zo smadelijk verworpen en gekruist hebben. En zo U hen op hun boete en bekering zo bejegend hebt, hoe zou U ons verstoten, daar wij voor U onze zonden belijden, en daar hartelijk berouw over dragen, en die U gezamenlijk om vergiffenis bidden en smeken en niets meerders begeren, als dat Uw Naam aan ons geheiligd en Uw Goddelijke liefde, barmhartigheid en getrouwheid aan ons en aan alle volkeren bekend en kennelijk gemaakt wordt.

Hetwelk dan geschieden zal als U eenmaal al onze zonden in de diepte van de zee zult weggeworpen hebben, om nooit in eeuwigheid meer daaraan te gedenken, en dat uit kracht van Uw niet van ons Verbond, U ons weer uit alle einden van de wereld verzameld en in het land dat U Abraham, Izak en Jacob beloofd hebt, wedergebracht zult hebben. Onze harten besnijdende en Uw heilige wet in het binnenste van ons inschrijvende, opdat in plaats van alle vloeken die over Uw volk Israël gegaan zijn, en ons christenen ook niet weinig getroffen hebben, al die zegeningen in Mozes gedacht, ook eens aan ons allen gespeurd mogen worden, die zegeningen van de hemel van boven, die zegeningen van de afgrond die daaronder ligt, die zegeningen van borsten en baarmoeder, etc. Gen. 49. Kortom, *alle tijdelijke en geestelijke zegeningen waar ons God in Christus mede gezegend heeft in de hemel, voor de grondlegging van de wereld.*

En voordat dit geschiedt, eer U ons wedergebracht zult hebben, wie zal Uw Naam verkondigen en groot maken? Zo wij arme verslagen en van de hand des Heeren getuchtigde mensen, zo wij Joden en christenen, die Uw Naam aanroepen, en met ootmoedige biddingen en smekingen U te voet vallen, het niet doen, wie zal het dan doen? Zullen onze verdrukkers

het doen die U niet kennen, en zich in de grootsheid van hun harten dagelijks tegen U verheffen? Of zullen het die doen, die in hun zonden sterven, en in Uw toorn weggerukt worden?

Ach nee, zal ooit Uw Naam waarlijk geprezen en grootgemaakt worden, zo zullen het die ootmoedige en verslagen harten moeten doen, die vanwege hun zonden zichzelf veroordelen, en met waar berouw en leedwezen tot Uw barmhartigheid hun enigste toevlucht nemen, zoals wij Joden en christenen te dezer dagen trachten te doen.

Ja, Heere, is het niet daarom eigenlijk, dat U vooreerst de Joden en daarna ook ons christenen, tot een spektakel van lijden en van kastijding gesteld hebt, opdat wij ook eenmaal een toonbeeld van heerlijkheid zouden zijn? Is het niet daarom, dat U aan ons eerst de strengheid van U gerechtigheid getoond hebt, opdat aan ons ook daarna de lieflijkheid van Uw genade en barmhartigheid mocht gezien worden?

Ach, Heere, zoals het een tijd van benauwdheid en angst voor ons zo lang geweest is, zo laat er ook eens een tijd van verkoeling en verkwikking komen. En zoals U gewaakt hebt, om te dezer tijd al dit kwaad, over ons te doen komen, al deze grimmigheid en hittige toorn, die ons getroffen heeft, zo waak nu veel meer om ons ook al dat goede te doen zien dat U van eeuwigheid met ons, dat werk van Uw handen, voorgehad heb. *Naar de dagen in welken Gij ons gedrukt hebt, en naar de jaren in welken wij het kwaad gezien hebben, zo vertroost en verblijd ons weer. Laat Uw werk* (de volkomen verlossing uit al onze ellenden) *aan Uw knechten gezien worden, en uw heerlijkheid over hun kinderen*, Psalm 90: 15, 16. Opdat aan ons Uw Naam bekend en verheerlijkt wordt over de ganse wereld.

Niet alleen Uw rechtvaardigheid, zoals tot nu toe aan ons te zien is geweest, maar beide Uw rechtvaardigheid en barmhartigheid. Uw barmhartigheid, genade, en onuitsprekelijke liefde aan ons die nu van U en de mensen, tot onze tuchtiging en oefening, zo lang verdrukt zijn geworden, en Uw gerechtigheid en rechtvaardige toorn aan die, die hoewel zij niet beter zijn als wij, ons evenwel zonder barmhartigheid verdrukken en veel leed aandoen. Waar alleen Uw gericht en de straffen van de zonden over een volk of land uitgegoten worden, het beste wat daaruit ontstaat, is schrik en beving voor Uw majesteit. Maar, daarnaast de gericht en straffen over de zonden, ook Uw genade en barmhartigheid met volle stromen over arme boetvaardige zondaren gezien worden, daaruit ontstaat niet een knechtelijke vreze, maar een volkomen liefde tot U; niet een beving maar een versmelting van hart, geen gedwongen of stuksgewijze gehoorzaamheid maar een vrijwillige hartgrondige en volkomen onderdanigheid.

En, dit is het Heere, waar onze zielen naar verlangen en waar vóór ons alle uitverkorenen nacht en dag naar verzucht hebben, dat het eenmaal daartoe mocht komen, dat wij in Uw liefde en gehoorzaamheid zo geheiligd mochten worden, dat nooit enig gebrek meer aan ons gezien werd, en wij tot een bestendig heiligdom aan alle volkeren van de aarde mochten verstrekken, om hun ook de Naam van Uw heerlijkheid en de rijkdommen van Uw kennis, goedertierenheid en weldadigheid bekend te maken.

En daarom, zoals U, Heere, lust hebt tot gerechtigheid en waarheid, en zoals U een welbehagen hebt aan goedertierenheid en getrouwheid, zo haast u Heere tot onze verlossing, ontferm u over ons, en wees ons genadig. Vergeef ons al onze zonden, en laat dat licht van Uw lieflijke aanschijn weer over ons lichten. Spreek tot die dorre en dode beenderen van het huis van Jacob, die zo lang op de straten van de stad vertreden zijn geweest, en maak ze weer levend.

En wil ook Uw Twee Getuigen, die door het geweld van het gruwzame, godslasterlijke beest gedood zijn, en welker lichamen op onze straten zo lang geesteloos en levenloos gelegen hebben, weer levend maken, opdat wij beide, zowel Joden als christenen, weer levend gemaakt zijnde, U de levende God, eeuwig mogen loven.

Uw hand zij op de Man Uwer rechterhand, op de Zoon des Mensen, Welke Gij U gesterkt hebt. Namelijk, op Jezus Christus, Welke U uit de doden opgewekt hebbende, tot Uw rechterhand in de hemel hebt gesteld, en met alle macht en heerlijkheid aangedaan. Op Hem, zeggen wij, zij Uw hand, opdat Hij eens wederkome, en het rijk in Israël herstelle, zo zullen wij in der eeuwigheid niet meer van U wijken. Maak ons levend en wij zullen Uw Naam aanroepen. O HEERE, God der heirscharen, breng ons weder, laat Uw aanschijn lichten, zo zullen wij verlost worden. AMEN. Psalm 80.

Het gebed van Baruch

Slaande op deze tegenwoordige tijd. Hoofdstuk 3: 1, 2 en 3, etc.

1. Almachtige Heere, Gij God Israëls, een ziel die in benauwdheid is, en een beangste geest roept tot u.
2. Hoor Heere en wees genadig, want wij hebben tegen u gezondigd,
3. want U bent zittende de ganse eeuw, en wij vergaan de ganse eeuw.
4. Almachtige HEERE, Gij God Israëls, hoor toch het gebed van de gestorvenen van Israël, en van de kinderen die tegen U gezondigd hebben, die de stem van de Heere hun God niet gehoord hebben. Daarom hebben ons ook deze ellenden aangekleeft.
5. En gedenk niet aan de ongerechtigheid van onze vaders maar gedenk aan Uw verbond, en Uw Naam te dezer tijd.
6. Want Gij zijt de HEERE onze God, en wij zullen U loven HEERE.
7. Want daarom hebt U Uw vreze gegeven in onze harten, opdat wij Uw Naam zouden aanroepen, en wij zullen U loven in onze vreemdelingschap, en wij hebben ter harte genomen al de ongerechtigheid van onze vaders, die tegen U gezondigd hebben.
8. Zie, wij zijn heden in onze vreemdelingschap, waar U ons heen verstrooid hebt, tot een smaad, vloek en schuldvordering, naar alle ongerechtigheden van onze vaders, die van de HEERE onze God afgeweken zijn.

Het gebed van Jezus Sirach

Geschreven in het 38^e jaar van Euergetes, koning van Egypte, lang na de wederbrenging uit de Babylonische gevangenis, die onder Cyrus is geschied, en daarom slaande op deze nu aanstaande wederbrenging en verlossing van de Joden. Jezus Sirach 36: 1, 2, etc.

1. Ontferm u over ons, HEERE, Gij God van alle dingen, en zie ons aan.
2. God, zend Uw vreze over alle volkeren die U niet zoeken.
3. Verhef Uw hand over de vreemde volkeren, laat ze Uw vermogen zien.
4. Zoals U voor hun ogen geheiligd bent geweest in ons, dat U ook zo voor ons groot gemaakt mocht worden in hen.
5. En dat ze u mogen kennen, want er is geen God behalve U, o HEERE.
6. Vernieuw Uw tekenen en verander Uw wonderen.
7. Verheerlijk Uw hand en rechterarm, opdat zij Uw wonderen mochten vertellen.
8. Verwek Uw gramschap en giet Uw toorn uit.
9. Neem de tegenpartijder weg en verbrijzel de vijand.
10. Maak dat de tijd haast komt en gedenk aan de toorn en laat Uw wonderen verteld worden.
11. Die behouden is geweest, worde door een vurige toorn verslonden en die Uw volk kwellen, laat die het verder vinden.

12. Verbrijzel de hoofden van de oversten van de volkeren die daar zeggen: daar is niemand behalve ik.
13. Vergader alle stammen van Jacob, en geef hen hun erfdeel, zoals in het begin.
14. Ontferm U over Uw volk, HEERE, dat naar Uw Naam genoemd is, en over Israël, welke Uw eerstgeborene wordt genoemd.
15. Bewijs barmhartigheid aan Uw heilige stad Jeruzalem, welke de plaats van Uw rust is.
16. Vervul Sion om uw woorden te verheffen en Uw volk met Uw heerlijkheid.
17. Geef getuigenis degenen die van het begin af Uw bezitting zijn, en verwek profeten in Uw Naam.
18. Geef loon degenen die U verachten, en maak dat Uw profeten geloofd worden.
19. Verhoor, HEERE, de smeking van Uw knechten, naar de zegen van Aäron over Uw volk, en allen die op aarde wonen zullen bekennen, dat U een HEERE der eeuwen bent.⁴

EINDE

---

⁴ De Septuaginta plaatst boven het boek de titel: 'De Wijsheid van Jezus, de zoon van Sirach'. De Hebreeuwse titel zou uit vers 50,27 afgeleid kunnen worden als 'Lessen in wijsheid en kennis zijn neergelegd in dit boek door Jezus, de zoon Sirach Elazar, uit Jeruzalem'. Op grond van het 'Woord vooraf', toegevoegd door de kleinzoon van de schrijver, die het werk in het Grieks vertaalde, wordt algemeen aangenomen dat de auteur in feite Jezus heette. Hij woonde in Jeruzalem en trad er in zijn leerhuis als wijsheidsleraar op. De vertaler emigreerde in het 38ste jaar van koning Euergetes (170-117) naar Egypte, dus na 132 voor Christus en hij voltooide zijn werk na 117.

TOELICHTING door Dr. M. van Campen

In **GANS ISRAEL**, *Voetsiaanse en Coccejaanse visie op de Joden gedurende de zeventiende en achttiende eeuw*, Deel II, door Dr. M. van Campen, vermeldt Dr. Van Campen op bladzij 337-340 interessante gegevens met betrekking tot de verschijning van bovengenoemd boekje van Petrus Serrarius. Deze volgen hierbij.

Jacobus Alting (1618-1679) en Samuel Maresius (1599-1673) beiden hoogleraren te Groningen kwamen in dispuut over het chiliasme. De visie van Petrus Serrarius over dit onderwerp speelde ook een rol.

Hoofdstuk 3. 6. CHILIASTISCHE WAANDENKBEELDEN

Het verschil in waardering van het chiliasme veroorzaakte een diepe kloof tussen de beide hooggeleerde burens in Groningen. Het kwam er zelfs van dat Maresius Alting betitelde als een 'laffe verdediger van chiliastische waandenkbeelden'.-1- Maresius' disputatie tegen het chiliasme uit 1668 zou ook nog op andere wijze een vervolg krijgen. Via Alting kreeg Jan Amos Comenius de disputatie in handen:— Alting zou aan het poststuk een exemplaar van zijn Apologia hebben toegevoegd Tevens verzocht hij Comenius de naam van zijn vader of hemzelf niet te noemen als hij zich tegen Maresius publiekelijk zou gaan verweren. Comenius schreef vervolgens een doorwrochte apologie ten gunste van het chiliasme, die een jaar later in Amsterdam uitkwam.⁵

Met vuur en verve verdedigde Comenius de door Maresius zozeer verfoeide ketterij: *Leve, leve het chiliasme*.

De reactie van Maresius liet niet lang op zich wachten. Nog in 1669 verscheen zijn Antirrheticus; sive Defensio pii self pro retinenda recepta in Ecclesiis Reformatis doctrina, praesertim adversus Chiliastas et Fanaticos; contra Joh. A. Comenii Fanatici zelum amarum, scientia et conscientia destitutum. D. Nauta is van mening dat de argumenten van Maresius contra Comenius tevens bedoeld zijn voor zijn Groningse collega. Maresius vermoedde dat Comenius gesouffleerd werd door Alting, die intussen zelf in de luwte bleef. Opvallend is inderdaad de grote mate van overeenkomst tussen de argumentatie van Comenius en die van Alting in diens Apologia. Ook Comenius bepleit het maken van onderscheid tussen verschillende soorten chiliasme. Naar zijn mening spant Maresius Altings vader ten onrechte voor zijn kar door hem tot de antichiliasten te rekenen. Hendrik Alting beklemtoonde het verschil tussen de ketterse chiliasten, zoals de anabaptisten, en de rechtzinnige chiliasten, termen die we in de Apologia reeds tegenkwamen. Bij de laatste categorie kon worden gedacht aan theologen als Piscator en Alsted. Tijdens zijn studie in Herborn had Hendrik Alting met de opvattingen van deze gedreven godgeleerden kennism gemaakt. Zij verwachtten geen duizendjarig rijk met aardse wellusten en waren volstrekt niet revolutionair, zoals Mare-

---

⁵ J.A. Comenius, De zelo sine scientia et charitate. Admonitiofraterna J.A. Comenii ad D. Samuelem Maresium. Pro minuendis odiis et ampliandis favoribus, Amsterdam 1669. Serrarius vertaalde dit werkje onder de titel Van den ijver, sonder wetenschap en liefde. Een broederlijke vermaening aen den H. Samuel Maresius: tot vermindering des haets, ende vermeerderinge des gunste, Amsterdam 1669; vgl. E.G.E. der Wall, Serrarius, 605, 606.

sius schaamteloos suggereerde. Tot deze gematigde chiliasten dienen Serrarius, De Labadie, Comenius en - al wordt hij niet met name genoemd - ook Jacobus Alting te worden gerekend. Evenals Alting weerspreekt Comenius Maresius' interpretatie van de kanttekeningen ten aanzien van het chiliasme. De statenvertalers waren heel wat milder in hun oordeel dan deze deed voorkomen. Geheel in lijn met Alting maakte Comenius duidelijk dat de duizend jaren uit Openbaring 20 nog niet aangebroken kunnen zijn, vanwege het feit dat in de afgelopen zeventien eeuwen de satan nooit gebonden is geweest.

Ook na 1668 bleven er schermutselingen tussen Alting en Maresius. Onze coccejaan stoorde zich aan een opmerking van Maresius, waarin deze Johannes Leusden aanviel. In de editie van Tenach die, onder supervisie van deze Utrechtse oriëntalist, door de Amsterdamse rabbijn Joseph Athias was uitgegeven, stond volgens Maresius bij Psalm 22:17 ten onrechte het *keri* niet aangegeven. Maresius had kort nadat de *Biblia Hebraica* van Athias' persen kwam voor acht guldens een exemplaar van Alting gekocht. De drukker verdedigde zich in een pamflet, waarin hij Maresius typeerde als een blinde die oordeelt over kleuren.

Athias nam in zijn verdediging niet bepaald een blad voor de mond. Het moest maar eens uit zijn met al die smaad, waarmede het oude godsvolk werd overladen. Athias verzekerde Maresius dat het de joden niet ontbrak aan moed, noch aan geld, noch aan een drukpers, noch aan mannen om hun zaak te verdedigen.

De Groningse theologenwereld was verbolgen, dat een jood 'een der voornaemste voorstanders en beschermers van de eere des Gecruysten soo smadelijk bejegende.' Men was van mening, dat 'de Christelike Synodus op middelen diende verdacht te wesen, waer door de stoutigheden door de hoge maghten des landes tegengegaen, ingebonden en gemuijllbandt mochten worden, opdat de Joden beschaemt gemaekt zijnde moogen leeren voortaan niet meer te lasteren.' Hoewel de zaak op verschillende kerkelijke vergaderingen aan de orde kwam, is er van maatregelen tegen Athias nooit sprake geweest. Het is bovendien de vraag of de inhoud van het libel inderdaad van de joodse drukker zelf afkomstig was. De meeste onderzoekers gaan ervan uit dat de tekst van de hand van Johannes Leusden was.

Uiteraard liet Maresius deze tegenaanval niet over zijn kant gaan. Hij repliceerde met zijn reeds genoemde *Messiae crucifixio asserta contra Judaeos* (1669). En passant ontzegde hij de joden het recht om het Oude Testament de benaming Bijbel te geven, aangezien die titel alleen toekomt aan de Schriften van het Oude en het Nieuwe Testament samen. Alting typeerde deze opvatting als godslasterlijk, omdat naar zijn overtuiging het Oude Testament niet minder als Bijbel kan worden gekwalificeerd dan het Nieuwe. Alting voelde zich ook persoonlijk aangevallen door het schotschrift, waarin hij meermalen op indirecte wijze werd genoemd. Zo suggereerde Maresius dat wanneer de 'jood' (Athias) tegen zijn pamflet in Groningen een klacht had ingediend, hij zeker verdedigers zou hebben gevonden in deze stad. Tot hen behoorde ongetwijfeld ook zijn collega Alting, met wie de jood een vriendschappelijke en familiale omgang onderhield. Maresius suggereerde dat Alting zich door Athias had laten misbruiken als tussenhandelaar en filiaalhouder van diens koopwaar.

In het licht van de schermutselingen tussen de Groningse hoogleraren wekt het geen verbazing dat hun reactie op chiliastische tijdgenoten ook divers was. Eerder vernamen we de uiterst negatieve mening van Maresius over de opvattingen van de mystieke non-conformist Petrus Serrarius.

Altings bemoeienis met de polemieken tussen Serrarius en Maresius was vrij summier, maar wel heel anders van toon dan die van zijn collega. We zijn van Altings respons op de discussie op de hoogte dankzij enkele brieven die hij schreef aan Otto Wesellow, een wiskundige uit Amsterdam die bekend was met Serrarius' denkbeelden. Nadat Maresius in *Enervatus chiliasmus* de opvattingen van Serrarius uitvoerig had bestreden, was hij van plan het thema voortaan te laten rusten. Veel hoop op succes koesterde hij niet, aangezien chiliasten zich in

zijn optiek moeilijk laten bestrijden. Serrarius liet het er echter nog niet bij zitten en wilde het dispuut voortzetten. Alting betreurde het dat Serrarius opnieuw wilde schrijven naar Maresius en maakte daar in een brief van 30 juni 1664 aan Wesellow ook geen geheim van. Het leverde weinig vrucht op en deed de ruzie alleen maar escaleren.'

Ruim een jaar later, op 4 juli 1665, liet Alting weten aan Otto Wesellow dat hij kennis had genomen van Serrarius' *Een bleyde boodschap aen Jerusalem*, dat in 1665 te Amsterdam was verschenen. Het werkje bestaat uit een tweetal samenspraken. De eerste betreft een dialoog tussen een verlichte christen en een treurende jood.⁶

Hoewel het geen rechtstreeks verslag is van een daadwerkelijke ontmoeting, vormen naar Serrarius' eigen zeggen wel joods-christelijke gesprekken de bron voor deze publicatie. E.G.E. van der Wall vermoedt dat gedacht moet worden aan algemene contacten met joodse relaties zoals Menasseh ben Israel en Nathan Shapira.⁷

In de weergave van de joodse inbreng zullen deze goede bekenden zich niet echt herkend hebben, aangezien deze tamelijk christelijk gekleurd is. De joodse gesprekspartner is bedroefd over de geestelijke situatie waarin het contemporaine jodendom zich bevindt. De joden wandelen in grote ongerechtigheid en zijn afgeweken van het spoor van hun voorgelacht. De verlichte christen haakt op deze deemoedige zelfkritiek gretig in. Als alle joden zo schuld bewust waren als deze 'broeder' zou het niet alleen met het joodse volk beter gaan, maar ook met de christenen en met de hele wereld. Hij spoort de jood aan tot boetedoening over zijn zonde, in het bijzonder over de misdaad die zij aan Jezus hebben begaan. De afloop is voor Serrarius zoals gewent: de jood laat zich overtuigen dat Jezus de verwachte Messias is. Het gesprek wordt afgesloten met een gezamenlijk gebed om de komst van de Messias en het herstel van diens koninkrijk in Israël.'

In de genoemde brief vertelt Alting aan Wesellow wat hij van de samenspraken in *De Bleyde boodschap* vindt. In het algemeen acht hij de inspanningen van Serrarius ten behoeve van de bekering der joden prijzenswaardig. De argumenten die de chiliastische filosemiet gebruikt om de jood over de streep te halen zijn in Altings ogen echter niet allemaal even sterk en steekhoudend. Veel dingen zijn zelfs meer in strijd met onze theologen dan met de rabbijnen.

3.7. EEN ZELFSTANDIGE COCCEJAAN

Ons treft in Altings beschouwingen aangaande de toekomst van het joodse volk een grote mate van onafhankelijkheid. Verwijzingen naar andere auteurs komen we slechts weinig tegen. Uit de genoemde namen blijkt dat hij zich wist aangesproken door theologen als Alsted en Piscator. Hij schroomde niet andere wegen te kiezen dan zijn leermeesters. Samuel Maresius maakte gretig gebruik van het feit dat hij Alting kon wijzen op een niet te loochenen divergentie met diens eigen vader. Met betrekking tot het chiliasme koesterde Alting andere opvattingen dan Coccejus, door het millennium als toekomstig te duiden. Overigens is er in sommige opzichten wel degelijk beïnvloeding door Coccejus te traceren in het denken van Alting. In de exegese van Romeinen 11 zien we hoe diverse lijnen worden opgepakt.

Niettemin ontbreken toch ook enkele typisch coccejaanse elementen. Zo speelt de periodenleer geen aanwijsbare rol in Altings visie op het joodse volk. Het lijkt erop dat de

---

⁶ De volledige titel luidt: *Een bleyde boodschap aen Jerusalem nopende de herstellinghe des rijcks in Israël en de wederbrenginge aller dingen die Godt gesproken heeft door den mond aller sijne heylige propheten (Act. 3:21)*. Voorgedragen in twee 't samen-spraecken I. tusschen een verlichte christen en een treurende jood; II. tusschen deselve christen ende een syner hierin-noch-onverlichte broederen.

⁷ E.G.E. van der Wall, Serrarius, 385.

theologie prophetica onze Groningse theoloog in het algemeen minder heeft kunnen bekoren. Alle nadruk valt op de cruciale betekenis van het verbond. Als het verbond met Israël teniet gedaan kan worden, dan is ook alle hoop voor de kerk verloren. Alles staat en valt met de betrouwbaarheid van Gods beloften. Dat geldt zowel ten aanzien van de aanstaande bekering van Israël als de terugkeer van de joden naar Kanan. Omdat Israël op zijn God aankan, mag het rekenen op het hele land waar eens het hele volk, zowel het twee- als het Tienstammenrijk, weer zal wonen. Hoewel de visie van Coccejus op de joden evenmin los gedacht kan worden van diens foederaaltheologie werkt Alting de notie van het verbond veel explicieter uit. Hij geeft er tevens een andere inkleuring aan. Ten aanzien van Coccejus' abrogatietheorie en in het verlengde daarvan de periodisering van de heilsgeschiedenis gaat Alting nadrukkelijk zijn eigen weg. Hun hermeneutische benadering van het profetische woord verschilt ingrijpend.

Alting is de ontmoeting met eigentijdse joden niet uit de weg gegaan. In 1660 startte een diepgaande correspondentie met Abraham Senior Coronel. Deze schriftelijke discussie werd gevoerd in het Hebreeuws. Y. Kaplan typeert de briefwisseling als polemisch van aard. Overigens pleitte de Groningse geleerde voor een liefdevolle houding van christenen ten opzichte van de joden. Men mag hen niet haten, aangezien God hen nog altijd bemint. De toon waarop hij over het eigentijdse jodendom spreekt, is positiever dan die van Coccejus. Het feit dat hij tot de vriendenkring van de filojudaïst Petrus Serrarius behoorde, onderstreept deze positieve instelling ten opzichte van joodse tijdgenoten. Zijn sympathie voor de joden leverde hem - net als Serrarius - de benaming 'semi-Judaeus' op. Ook in de waardering van de joodse schriftuitleg gaat hij verder dan zijn leermeester.

In de geesteloosheid en wereldgelijkvormigheid van de kerk ziet Alting een ernstige hindernis voor de realisering van Gods heilsplan met het joodse volk. Vernieuwing van hart en leven is noodzakelijk wil de kerk Israël tot jaloersheid verwekken. Indringend roept hij de christenen van zijn tijd bovendien op om ernst te maken met de wereldwijde zendingsopdracht, zodat de volheid der heidenen spoedig zal ingaan. We herkennen hierin accenten die wij ook sterk bij voetiaanse auteurs aantreffen.

Was Alting een chiliast? R. Bauckham typeert hem in één adem met Jacobus Koelman, als een zeventiende-eeuwse Nederlandse calvinist die chiliastische denkbeelden koesterde. Merkwaardig is evenwel dat Koelman zelf afstand neemt van Alting. Hij plaatst hem zoals we zagen op één lijn met A. de Raedt en J. de Labadie. Het springende punt voor Koelman is dat Alting niet alleen verwacht dat de joden zullen terugkeren naar het beloofde land en dat de heilige stad opnieuw zal verrijzen - 'waar in geen zwaarigheid is' - maar dat tevens de levitische dienst hervat gaat worden en de besnijdenis altijd het 'wettige merkteken van het Joodendom' blijft. Ook steekt hem Altings opvatting dat de bekeerde joden, net als voorheen, het exclusieve recht krijgen om het heiligdom in te gaan, boven de heidenen. Daardoor zal de 'opperhoofdigheid' bij de joden blijven. De heidenen mogen straks alleen de tempel binnen als ze dienstbaar willen zijn aan de levieten.

Koelman beroept zich voor deze gegevens op een publicatie van Vander Waeyen uit 1670, *Epistola de Reconciliatione*, waarin deze coccejaan de kloof tussen de Utrechtse hoogleraar Voetius en de Groningse professor Maresius probeert te overbruggen. Vander Waeyen schrijft deze dingen als Alting nog in leven is. Hij erkent dat zijn collega zelf zich hierover nooit schriftelijk ('gegraveert') heeft uitgelaten. Uit Altings eigen geschriften valt niet met zekerheid op te maken of deze nu wel of niet een herinvoering van de tempelcultus verwacht. Koelman suggereert intussen wel dat Altings standpunt in dit opzicht algemeen bekend is. Zelfs zijn er volgens hem tijdgenoten die de hebraïst hebben horen zeggen, dat hij wenste de minste leviet in de nieuwe tempel van Jeruzalem te mogen zijn.

Ook K. Dijk schaarft Alting zonder meer onder de chiliasten en plaatst hem om die reden in de hoek van de haeretici. Hij attendeert er in één adem op dat Alting de leermeester was van enkele beroemde ketters als Rëell, Bekker en Vlak. Van harte stemde hij in met A. Comrie (1706-1774), die in zijn Examen van tolerantie Alting typeerde als de bron van allerlei ketterijen en als de man van wie het bederf in de kerk is uitgegaan. Zijn visie op de toekomst van het joodse volk was in de ogen van Dijk niet de enige afwijking van de gereformeerde belijdenis.

De vraag of Alting een chiliast was, valt al met al niet simpelweg met ja of nee te beantwoorden. Dat hij postchiliastische opvattingen huldigde, staat als een paal boven water. Volgens sommige tijdgenoten ging zijn verwachting aangaande Israël echter een aantal stappen verder. Indien deze waarneming van anderen - niet alleen van tegenstanders, maar ook van geestverwanten - juist is, worden bij hem de grenzen van het postchiliasme overschreden. Uit de schriftelijke nalatenschap van Alting is deze conclusie echter moeilijk te staven. Vermoedelijk zullen de woorden van Vander Waeyen niet geheel en al uit de lucht gegrepen zijn. Des te saillant is het gegeven dat Altings eschatologie weliswaar door individuele theologen is bestreden, *maar door de gereformeerde kerk nooit officieel is veroordeeld.*

HEMELSE TEKENEN EN HET RIJK VAN CHRISTUS OP AARDE.

CHILIASME EN ASTROLOGIE BIJ PETRUS SERRARIUS (1600-1669)

Door Prof. Mevr. E.G.E. van der Wall

De astrologie beleefde in de zestiende en zeventiende eeuw in Europa een grote bloei. Als leer van de invloed der sterren op het ondermaanse gold zij als wetenschap en werd zij aan universiteiten gedoceerd. Haar invloed strekte zich tot bijna alle gebieden van het menselijk leven uit. Daarvan getuigen onder meer de vele almanakken die in deze eeuwen verschenen. In de tweede helft van de zeventiende eeuw werd deze invloed minder ten gevolge van de veranderingen die zich op wetenschappelijk gebied voltrokken en werd de astrologie naar het rijk der pseudowetenschappen verwezen. In de Republiek der Verenigde Nederlanden duidde het debat dat omstreeks het midden van de zeventiende eeuw rond het Copernicaanse wereldbeeld werd gevoerd, op de kentering in het kosmologisch en daarmee het astrologisch denken. Toch bleef in brede lagen van de bevolking nog lang het geloof bestaan aan de onheilspellende betekenis van zons- en maansverduisteringen, en vooral van kometen, die als voorboden van Gods vreselijke oordelen werden beschouwd.

In 1683 nog schreef Balthasar Bekker, die dit geloof bestreed, 'dat hij, of hij nu oude of nieuwe boeken las, groot of klein hoorde spreken, christelijk of niet-christelijk, geleerd of ongeleerd, nog steeds stuitte op het geloof, dat zulke vreemde sterren als kometen nooit verschenen zonder iets groots aan te kondigen.'

In een tijd waarin een besef van de voorspellende betekenis van astrologische verschijnselen nog vrij algemeen was, zal het boekje dat in 1662 te Amsterdam het licht zag, getiteld *Brevis dissertatio de fatali et admiranda illa omnium planetarum in uno eodemque signo ... conjunctione die 1/11 dec, anno 1662 futura*, mogelijk in eerste instantie als één van de vele pamfletten over een astrologisch verschijnsel zijn ontvangen. Het ging in dit boekje evenwel om een zeldzaam verschijnsel: een samenkomst van alle zeven planeten in één der twaalf tekens van de dierenriem.'

Deze universele conjunctie van 1662 werd, zo bleek uit de ondertitel, beschouwd als de voorbode van een zeer bijzondere gebeurtenis die spoedig zou plaatsvinden: *de tweede komst van Christus, waarbij Hij het ververstrooide Joodse volk zou verzamelen, de goddeloosheid zou verdelgen, en eindelijk Zijn glorieuze rijk op aarde zou oprichten.*

De schrijver van de *Brevis dissertatio*, Petrus Serrarius, deed zich hiermee kennen als chiliast. In andere geschriften had hij reeds getuigd van zijn verwachting zou weerkomen om op aarde als koning met zijn heiligen te regeren. In zijn *Brevis dissertatio* concludeerde hij op grond van Bijbelse profetieën, van "Historische en contemporaine gebeurtenissen, en vooral van hemelse tekenen, dat deze vestiging van het rijk van Christus in de nabije toekomst zou plaatsvinden. Wie was deze chiliast?

Petrus Serrarius, of Pierre Serrurier zoals zijn doopnaam luidt, werd in 1600 te Londen geboren uit Waalse ouders. Over zijn jeugd is weinig bekend; waarschijnlijk bracht hij een gedeelte ervan in zijn geboorteland door. Van 1620 tot 1624 studeerde hij theologie te Leiden als student van het kort tevoren opgerichte Waalse College.

Hij diende als proponent enkele gemeenten in Zeeland, totdat hij in 1626 door de Waalse synode werd benoemd tot predikant te Keulen. Na daar bijna twee jaar werkzaam te zijn geweest, werd hij uit zijn ambt ontheven, om niet geheel duidelijke redenen. De veronderstelling lijkt gewettigd dat de synode Serrarius' neiging naar een meer *mystiek getinte theologie* niet kon tolereren. Een poging tot verzoening tussen de afgezette predikant en de

Waalse synode in 1636, en een beroep van de Zeeuwse classis op zijn diensten vier jaar daarna, liepen beide op niets uit. Zij tonen evenwel dat de Waalse kerk de dwalingen van haar voormalige predikant niet als zeer ernstig beschouwde.

Na een korte tijd in Groningen medicijnen te hebben gestudeerd, waarbij hij een praktische belangstelling voor de alchemie aan de dag legde, vestigde hij zich in 1630 te Amsterdam, waar hij tot aan zijn dood in 1669 bleef wonen. Aanvankelijk werkte hij als corrector bij een drukkerij, maar hoelang hij dit beroep heeft uitgeoefend blijft duister.

Hij schijnt niet onbemiddeld te zijn geweest en tot een zeer rijke koopmansfamilie te hebben behoord. Serrarius was bevriend met vele bekende tijdgenoten, zoals de doopsgezinde prediker en collegiant Galenus Abrahamsz, en de Franse ex-jezuïet Jean de Labadie; beiden werden door hem in geschrifte verdedigd, eerstgenoemde tegenover conservatieve Doopsgezinden, de laatste tegenover de Waalse synode. Met John Dury, die hij hoogstwaarschijnlijk al uit zijn studententijd kende, correspondeerde hij gedurende zijn hele leven uitvoerig. Dury nam het op voor Serrarius in diens twist - welke nog op het laatst van zijn leven ontbrandde - met Antoinette Bourignon. Het was de ruzie met deze Franse mystica, die een einde maakte aan de grote vriendschap met Joh. Amos Comenius, de Boheemse bisschop die in 1656 te Amsterdam als balling was neergestreken.

Serrarius had ook vriendschappelijke contacten in Joodse kring, waarvan de gesprekken die hij met rabbi *Menasseh ben Israël* voerde, getuigen. Hij publiceerde een reeks geschriften, deels vertalingen, deels werken van eigen hand, waarin hij zich niet alleen een aanhanger van het chiliasme, maar ook een bestrijder van het socinianisme en het cartésianisme betoonde.

Het punt van de bekering der Joden, een teken van Christus' naderende komst, had zijn bijzondere aandacht. Voor de Joden had hij een grote genegenheid, hetgeen met name tot uiting kwam in zijn bemoeienis met de beweging rond de Joodse pseudo-messias Sabbatai Sevi. Men rekent hem dan ook tot de belangrijkste vertegenwoordigers van het zeventiende-eeuwse filo-judaïsme. Zijn geloof in een spoedige vestiging van het Rijk van Christus op aarde zette hij voor de eerste maal uiteen in zijn *Assertion du règne de millenians* (1657), dat een weerlegging behelst van een anti-chiliastisch geschrift van de Franse theoloog Moïse Amyraut. Van astrologie is in de *Assertion* nog geen sprake, zodat we mogen aannemen dat hij zich eerst daarna in dit veld is gaan verdiepen. Weliswaar sprak hij al eerder over hemelse verschijnselen die als tekenen van Gods toorn waren op te vatten, doch daar knoopte hij geen astrologische beschouwingen aan vast. Een verbinding tussen chiliasme en astrologie vinden we eerst in zijn *Brevis dissertatio*,⁸ een boekje dat hem met de Groningse hoogleraar Samuel Maresius in conflict zou brengen.

Het dispuut met Samuel Maresius

Op verzoek van één van zijn studenten liet Samuel Maresius, sinds 1643 hoogleraar in de theologie te Groningen en predikant van de Waalse gemeente aldaar, op 30 maart 1663 disputeren over de *Brevis dissertatio*, hem door Serrarius toegezonden. Deze disputatie, waarin de inhoud van het boekje werd bestreden, kwam Serrarius onder ogen. Bevreesd dat zijn boodschap door Maresius bestrijding misschien zijn uitwerking zou missen, diende hij deze van repliek in een *Apologetica Responsio* (1663), die vervolgens door hem, tezamen met de *Brevis dissertatio*, werd uitgegeven, van een voorwoord werd voorzien, en onder de titel *Vox clamantis in Baylone Praeparate vlam Domino* in 1663 verscheen. Ofschoon Maresius er aanvankelijk weinig voor gevoelde met Serrarius in discussie te treden, "nollem me tecum,

---

⁸ Geschreven door P. Serarius, uitgegeven door B. en J. Appelaar, 1662

bono et pio Viro, ac caeteroquin amico, publice committere" nam hij om verscheidene redenen toch de pen ter hand en schreef hij zijn *Chiliasmus enervatus*, dat in 1664 te Groningen het licht zag.

Dit geschrift noopte Serrarius op zijn beurt tot een weerwoord, *De Judaeorum conversione geheten* (1665), waarmee aan de schriftelijke discussie tussen Groningen en Amsterdam een einde kwam. Noemde Maresius zijn Amsterdamse vriend een goed, vroom en geleerd man - een oordeel dat verschillende tijdgenoten over Serrarius velden -, hij beschouwde hem wel als eigenzinnig. Naderhand sprak hij over hem als een 'fanaticus' en ook een 'semi-Judaeus'.

Serrarius rekende zijnerzijds Maresius tot hen die, door vooroordelen verblind, de waarheid van Christus' rijk op aarde niet kunnen zien en daardoor tot het aannemen van allerlei absurditeiten worden gebracht. Wel achtte hij hem hoog: zoals rabbi Menasseh ben Israel één der eersten onder de Joden was, zo Maresius één der eerste onder de christelijke doctores; een vergelijking waarvan men zich afvraagt of Maresius die zal hebben gewaardeerd.

Het dispuut tussen beide theologen betrof aanvankelijk grotendeels het geloof aan de betekenis van de universele conjunctie van 1662 en, meer algemeen, het geloof aan de sterren als hemelse tekenen. Daarbij gold Maresius' bestrijding in het bijzonder het *chiliastisch kader* waarin dit geloof stond. Alleen al omdat naar zijn mening de komst van een duizendjarig rijk van Christus op aarde niet te verwachten was, kon hij een verband tussen de conjunctie en de komst van dat rijk, zoals Serrarius dat gelegd had, niet aanvaarden.

Mij bepalend tot de beginfase van de discussie tussen Maresius en Serrarius wil ik hier de vraag stellen op welke wijze Serrarius chiasmie en astrologie verbindt en welke plaats zij inneemt in zijn toekomstverwachting.

Brevis dissertatie de fatali et admiranda ... conjunctione. Serrarius werd tot het schrijven van zijn Brevis dissertatie geïnspireerd door twee boekjes die beide handelden over de universele conjunctie van december 1662. Zowel in *Wat nieuws en wonderlijcks*, anoniem te Groningen verschenen, als in de *Prodromus conjunctionis magnae*, geschreven onder het pseudoniem Gottfried Fürchtenicht⁹ en te Amsterdam uitgegeven, vormde deze conjunctie, die als teken werd opgevat van het naderende wereldeinde, de aanleiding tot een oproep meer acht te slaan op de hemelse tekenen en zich alsnog te bekeren!

Van ganser harte werd deze oproep door Serrarius ondersteund. Hij betreurde het dat men de waarschuwingen die door God gegeven werden niet opmerkte, omdat men niet op de hemelse tekenen lette, "perinde ac si quae in Coelis sunt supra nos, nihil ad nos attinerent."

Deze onachtzaamheid die hij bij zijn tijdgenoten constateerde bracht hem ertoe om aan de hand van Bijbelse zowel als astrologische gegevens te laten zien dat zulke hemelse tekenen ongetwijfeld iets bijzonders moesten beduiden, en tevens duidelijk te maken wat de betekenis van de conjunctie van 1662 moest zijn. Allereerst besteedt hij aandacht aan een aantal Bijbelteksten die van oudsher in werken van christelijke signatuur aan de orde komen in verband met de astrologie. Tot deze teksten behoort vanzelfsprekend Genesis 1:14, 15, "En God zeide: Dat er lichten zijn in het uitspansel des hemels, om scheiding te maken tusschen den dag en tusschen den nacht; en dat zij zijn tot tekenen en tot gezette tijden, en tot dagen en

---

⁹ Een Voorlooper der groote Conjunctie te geschieden Anno 1663 dat is: van 't Verloop ende t'Samenkompts aller Planeten ... op den 1/11 Dec. desen Jaers 1662 ... Een kort ende eenvuldig, doch in de H. Schrift ende Astrologische Natuer-kunst wel gefondeerd Bedencken /door Godfried Vreesniet. Description: Vreesniet, Godfried - Amsterdam :Bened. Bahnsen,1662.

jaren; en dat zij zijn tot lichten in het uitspannel des hemels, om licht te geven op aarde...", (St.v.)

Deze tekst vormt voor Serrarius het bewijs dat de sterren er niet slechts zijn om bepaalde tijden, zoals seizoenen, aan te geven, maar dat zij bovenal tekenen zijn van wat op aarde zal gebeuren. Voor het licht overdag en 's nachts zijn de sterren niet nodig; daarvoor is het schijnsel van zon en maan voldoende. De sterren moeten derhalve tot een ander doel geschapen zijn, want hoe kan men anders het grote aantal der sterren en de ontzagwekkende planetensferen verklaren? ' Wil het de mens goed gaan op aarde, en wil de wereld enige bestendigheid kennen, dan moet er nog een ander licht zijn dat ook van boven komt en vandaar gevoed wordt: "rationale scilicet discretionis lumen, et intelligentiae claritas, unde diversae adinventantur excolanturque Artes, Scientiae, Negotationes, nee non gubernationes tam Ecclesiasticae quam Seculares."

Dit licht wordt het 'siderische' of 'astrale' licht genoemd, omdat het afkomstig is van die sterren waarover in Genesis 1:15 gesproken wordt. Omdat dit licht eerst in de hemel is voordat het op aarde schijnt, is het mogelijk aan de hemel het voorspel te zien van hetgeen op aarde zal geschieden. " Met een vergelijking ontleend aan een gebied dat als aan de astrologie verwant werd beschouwd zoals een ervaren fysionomist aan iemands gezicht kan zien wat deze voornemens is te gaan doen, zo kan hij die de hemel observeert daar aanschouwen wat er op aarde staat te gebeuren.

Zijn teleologische beschouwing der schepping levert Serrarius het argument om zijn uitleg van Genesis 1 te staven." Over het bijzondere licht dat de sterren geven spreekt hij in termen die sterk doen denken aan denkbeelden van de zestiende-eeuwse lutherse mysticus Valentin Weigel en van diens leermeester, de arts en natuurfilosoof Paracelsus. '

Het is geenszins ondenkbaar dat hij via hun geschriften met de idee van het siderische licht in aanraking is gekomen. Deze uitleg van Genesis 1 werd volgens Serrarius niet weersproken door teksten als Deuteronomium 4:19, 20 en Jeremia 10:2 - teksten, die steeds werden aangevoerd, met name de laatste, om de astrologie te bestrijden. Wat de eerste tekst betreft betoogt hij dat Mozes' woorden juist duidelijk bewijzen dat het waarnemen der sterren op zich zelf een goede zaak is en een gave van God. Er staat immers dat God de sterren aan alle volken onder de ganse hemel heeft toebedeeld. Welnu, hoe kan God ooit iets wat niet goed zou zijn schenken?

Punt is dat aan Israël moet worden duidelijk gemaakt dat het, in onderscheid tot de heidenen, een hogere openbaring, de wet, heeft ontvangen en daarom niet meer behoeft terug te vallen op de sterren om Gods wil te vernemen. De waarschuwing geldt niet het achtslaan op de hemelse tekenen als zodanig, maar de aanbidding der sterren als waren zij goden.

Helaas hebben de Israëlieten zich dikwijls tot een dergelijke afgoderij laten verleiden, zoals zij ook vaak de zonde hebben begaan zich als heidenen te gedragen door al te zeer de hemelse tekenen te vrezen, "ac si non daretur Potestas superior, a qua et ipse et totus Coeli Exercitus dependerent: et quasi quae ibi praefigurabantur necessario semper effectum sortiri deberent."

Dat is ook de reden waarom Israel in Jeremia 10:2 wordt aangezegd niet voor de tekenen des hemels te vrezen gelijk de volkeren dat doen. Aan de volken die God niet kennen heeft Hij de hemelse tekenen gegeven als een weg om daarlangs tot Hem geleid te worden. Daar zij geen andere weg kennen, is het niet verwonderlijk dat zij voor die tekenen schrikken. Israël echter kent God langs een andere weg, de wet. Als het die weg getrouw bewandelt, behoeft het niet bevreesd te zijn voor die tekenen: de God die de hemel geschapen heeft is dezelfde als Hij die met Israël een eeuwig en onverbreeklijk verbond gesloten heeft. '

Indien het inderdaad waar zou zijn dat het verboden is acht te slaan op de sterren, voor wie geschieden dan die tekenen aan de hemel? Waarom worden niet alleen de Joden in het Oude

Testament (Joël 2:30 en 3:15), maar ook de christenen in het Nieuwe Testament (Matth. 24:29, Markus 13:24 en Lukas 21:25) op die tekenen met nadruk gewezen?

Kortom, op grond van de Schrift moet men besluiten dat de hemelse tekenen, vooral in deze laatste tijden, zonder enige twijfel iets bijzonders moeten beduiden en derhalve met recht in acht te nemen. Zoals zovelen die christelijk geloof en astrologie wilden verzoenen, poogt Serrarius het goed recht van de astrologische waarneming op Bijbelse gronden te verdedigen. De astrologie wordt door hem duidelijk in een christelijk kader ingepast. De almacht van de God, die Schepper is én God van het verbond, staat boven alles en aan het begin van alles, en die zekerheid moet de houding van de mens tegenover de sterren bepalen. De sterren zijn slechts genadetekenen, door God als waarschuwing voor de mens aan de hemel gesteld.

Als zodanig zijn zij van groot belang, een belang dat bij Serrarius een extra dimensie ontvangt door zijn tijdsbesef: deze tekenen geven aan dat de mens nog gelegenheid heeft zich te bekeren voor het te laat is, om zo behouden te worden in het komende wereldgericht.

Na aldus met Schriftuurlijke argumenten de weg te hebben gebaad voor de bespreking van de conjunctie van 1662, gaat Serrarius eerst nog in op de kwestie van de duiding der tekenen en de onzekerheid die zich daarbij voordoet. Want ook wanneer men aanneemt dat de hemelse tekenen aangeven wat er op aarde zal gebeuren, kan men zich afvragen of het wel zin heeft op die tekenen acht te slaan wanneer het aan wijsheid en vaste regels ontbreekt hoe de sterren te duiden. Men hoeft slechts te denken aan de talloze voorbeelden van onjuiste duidingen in het verleden, bijvoorbeeld van de conjunctie van 1524 op grond waarvan men een zondvloed voorspelde die nooit plaatsvond, om een beeld te krijgen van de grote onzekerheden in de interpretatie van de verschijnselen. Serrarius ontkent niet dat de 'astrologanten' met onzekerheden te kampen hebben, maar, zo betoogt hij, geldt niet voor alle wetenschappen, voor Bijbelse profetieën, ja zelfs ook voor het Evangelie, dat men steeds met verschillende interpretaties te maken heeft? Dit vormt toch geen reden dat alles maar te laten varen als te onzeker? Daarom mogen de misslagen van sommige astrologen niet leiden tot een algehele verwerping van de astrologie: "abusus non tollit usum".

De meningsverschillen der theologen over de zin van de Schrift zijn toch ook geen reden om de theologie als zodanig af te schaffen. Zo maakt Serrarius gebruik van een geliefd wapen in de verdediging van de astrologie, dat hij maar al te graag tegenover Maresius op hun gemeenschappelijke discipline, de theologie, toepast. Als enige weg om uit de onzekerheid te geraken ziet hij een gedurig gebed tot God om wijsheid. Het juiste verstaan der hemelse tekenen is een gave van God. Indien wij bij God onze zekerheid zoeken, "Ipse aequè in his ac in aliis Mundi negotiis ac scientiis ... cor nostrum stabilire et in omnem Veritatis certitudinem ducere potest: nobisque dare ut videamus et discernamus, quae alii videre et discernere nequeant."

De betekenis van Job 38:33 is dan ook dat, wil iemand de wetten der hemellichamen en hun heerschappij over de aarde goed kennen, hij daarin door God, die deze hemellichamen heeft geschapen, onderwezen moet worden. Door wijsheid, sapientia, die van God is ontvangen, is alles te verkrijgen, zoals ook Salomo heeft ervaren. Wanneer Origenes zegt dat het de mens niet mogelijk is de hemelse tekenen goed te verstaan, maar dat alleen hogere machten, daartoe in, staat zij, bedoelt hij dat in dezelfde zin: zonder hogere machten, dat wil zeggen zonder bovennatuurlijke verlichting, kan de mens geen onfeilbare kennis van die tekenen verkrijgen. Dit is maar al te waar, aldus Serrarius. Door de zondeval zijn onze ogen zó omfloerst dat wij, uit ons zelf, in de veelvoudige verscheidenheid der tekenen ("multiplex varietas signorum") geen nauwkeurig inzicht in de eenvoudige waarheid ("simplex veritas") kunnen verkrijgen." Een goed begrip van het hemelse toneel is in Serrarius' ogen alleen voor de "pii observatores" der sterren weggelegd. Astrologie 'sec' doet ons Gods openbaring in de hemelse tekenen niet

verstaan. Bovennatuurlijke verlichting is nodig om de juiste zin der hemelse tekenen te begrijpen. Het is de combinatie van astrologie en illuminatio supernaturalis die de ware astrologie uitmaakt. In deze gedachtengang dat het observeren van de hemels alleen dan goede vruchten afwerpt indien daartoe sapientia van God is ontvangen, klinken theosofische denkbeelden door; ik kom daar nog op terug.

De universele conjunctie van 1662

Dàt de sterren iets 'betekenen', stond volgens Serrarius op Bijbelse gronden vast. Wat zij betekenen mocht dan minder vaststaan, zeker was dat een conjunctie van alle planeten in hetzelfde teken van de dierenriem, zoals die in december 1662 zou plaatsvinden, wel iets zeer bijzonders moest beduiden. Met een aardige vergelijking maakt hij zijn bedoeling duidelijk. Als men ziet dat de regenten van een stad, of de generaals in een legerkamp zich allen naar één plaats spoeden, concludeert men terstond dat er iets bijzonders aan de hand is. Wanneer men nu alle hemelse 'reaenten' ziet samenkomen, dan moet men daaruit opmaken dat er iets belangrijks staat te gebeuren. Deze conclusie, meent Serrarius, was bovendien gebaseerd op historische gegevens. De geschiedenis laat namelijk zien dat na een planetenconjunctie altijd een opmerkelijke verandering op aarde plaatsvond. Deze leer van de invloed der conjuncties op het wereldgebeuren, die, afkomstig uit de Arabische astrologie, sinds de middeleeuwen in het Westen algemeen ingang had gevonden, vormde de basis voor een astrologische geschiedbeschouwing, die we ook in de Breyis dissertatio ontmoeten. Met name zogeheten 'grote' conjuncties - van twee of drie planeten - die om de achthonderd jaar zouden plaatsvinden, hadden volgens deze geschiedbeschouwing telkens bijzondere gebeurtenissen ten gevolge gehad.

Serrarius geeft een opsomming van de veranderingen die op de acht grote conjuncties, die de geschiedenis tot op zijn tijd heeft gekend, zijn gevolgd. 'Hij is van mening dat de achtste grote conjunctie, die in 1603 plaatsvond, de laatste moest zijn geweest. Immers, was van de Israëlitische jaarfeesten, die acht dagen duurden, de achtste dag niet altijd de belangrijkste, en nam daarmee het feest niet ook een einde? Daarom moest deze conjunctie van 1603 de voorbode zijn van iets zeer bijzonders, ja van de grootste verandering die ooit op een conjunctie volgen zou. Deze 'Ezauïsche' eeuw zou een einde nemen, de eeuw van Jacob zou aanvangen, en het rijk van Christus en zijn heiligen zou op aarde worden gevestigd. Wie ook maar enigszins thuis was in de Schrift, en op de hoogte van de geschiedenis en van de gebeurtenissen in zijn eigen tijd, moest beseffen dat deze verandering zeer spoedig zou plaatsvinden. Daarom behoefde het niemand te verbazen dat deze hemelse tekenen door hem, Serrarius, met het oog op deze verandering geduid werden.

Astrologische verschijnselen, historische gebeurtenissen en profetische teksten worden aldus in de *Brevis dissertatio* samengevoegd tot één geheel, ter ondersteuning van zijn *chiliastische verwachtingen*.

De astrologische geschiedbeschouwing staat geheel in dienst van zijn chiliasme en vormt een zeer belangrijke schakel tussen de astrologie en deze toekomstverwachting. Daar komt nog het volgende bij. Zoals de leer der grote conjuncties met hun grote gevolgen - in combinatie met de Bijbels gefundeerde veronderstelling dat de achtste conjunctie de laatste is -, op zich zelf reeds voldoende grond biedt voor de verwachting dat het rijk van Christus spoedig zal aanbreken, zo wordt die zekerheid nog eens bevestigd door de komende universele conjunctie van december 1662. Een oude astrologische leerstelling luidt immers dat zoals op grote conjuncties bijzondere veranderingen volgen, universele conjuncties wereldcatastrofen aankondigen. Een universele conjunctie betekent het einde van een tijdperk: de wereld gaat ten onder in vuur of water.

Het wekt nauwelijks verwondering dat de chiliast Serrarius deze gedachte verbond met de komst van Christus' rijk op aarde, waaraan niet alleen de bekering der Joden vooraf zou gaan, maar ook een vurig gericht over de goddelozen (2 Petrus 3:7). De universele conjunctie van 1662 zou in het vurige teken van de Schutter plaatshebben. Ten tijde van Noach had volgens vermaarde astrologen een dergelijke conjunctie in het waterteken van de Vissen plaatsgehad, waarop toen veel water, de zondvloed, gevolgd was. Moest men dan niet besluiten dat door deze conjunctie die in een vurig teken zou geschieden een gericht door vuur werd aangekondigd?'

Dit was niet het enige: in 1603 had de grote conjunctie in hetzelfde vurige teken plaatsgevonden, waardoor wat nu te gebeuren stond - het gericht der goddelozen - alleen nog maar manifester werd aangekondigd. In 1603 tenslotte was vlak na de conjunctie ter zelfder plekke een ster verschenen, die volgens Kepler, "autor sagacissimus", zeer veel geleek op de ster die aan de Wijzen in het Oosten de geboorte van Christus had aangekondigd. Zou dan de ster van 1603 niet ook op Christus betrekking hebben?

Dit argument gebaseerd op de plaats van de conjunctie werd overigens naderhand door Haresius beantwoord met de mededeling dat hij van het vurige daarvan weinig had bemerkt: het vroom dat het kraakte te Groningen in die tijd - een opmerking die door Pierre Bayle in zijn *Dictionnaire historique et critique* met genoegen werd aangehaald. Dat deze duiding van de universele conjunctie van 1662 de juiste moest zijn, tracht Serrarius niet alleen op grond van de verschijnselen in 1603 aan te tonen, maar ook door te verwijzen naar de omstandigheden waaronder in 1662 de conjunctie zou plaatsvinden, en naar gebeurtenissen die daaraan reeds waren voorafgegaan. Zo achtte hij het een teken van Gods voorzienigheid dat op de dag voor de conjunctie, de tweede zondag van Advent, in alle kerken Lucas 21:25-27 gelezen zou worden. Het was alsof God daarmee aan sommigen een kans wilde geven om - "in extremo hoc temporis momento" - zich te bekeren en behouden te worden.

Wat de tekenen betreft die aan de komende conjunctie waren voorafgegaan, daartoe behoorden verschijningen van kometen, zoals die welke in 1618, 1652 en 1659 hadden plaatsgevonden, en ook gruwelijke stormen, aardbevingen, hongersnoden, geboorten van monsters, zowel onder mens als dier. " Deze en andere tekenen - de verdeeldheid der christenen niet in de laatste plaats - waren op zich zelf reeds voldoende om te concluderen dat het einde van de Ezau'ische eeuw nabij was. Serrarius benadrukte dat men alleen al door deze aardse verschijnselen weet kon hebben van de komende verandering, zodat men, ook al ontbrak het vermogen de hemelse tekenen juist te verstaan, zich niet kon verontschuldigen voor onwetendheid op dit punt.

Zo meende Serrarius zowel met Schriftuurlijke als astrologische argumenten overtuigend bewezen te hebben dat de conjunctie van 1662 iets zeer bijzonders moest aankondigen: ***de bekering der Joden, de val van Babylon, gevolgd door de oprichting van Christus' rijk op aarde.***¹⁰

Hij kon hierover met zulk een stelligheid schrijven, omdat hij zich, zoals hij meermalen beklemtoont, niet alleen op de sterren baseerde: "non id ex astris solum habemus, sed et ex S.Literis, probabili ratione, et sensuali quadam experientia: quae omnia quum tam pulchre

---

¹⁰ Dr. M van Campen deelt mee dat Prof. van der Wall in haar dissertatie uitvoerig de *Bleyde Boodschap aen Jerusalem* van Serrarius, beschijft.

cum astris consonent, et in eundem sensum concurrant, merito momentum apud nos habere debent."

De harmonische overeenstemming, door hem in dit alles ontwaard, overtuigde hem van zijn gelijk, en deed hem krachtig oproepen tot inkeer. De astrologie was voor hem slechts één der stemmen in het koor dat de boodschap van de nabijheid van Christus' rijk verkondigde. Zij diende ter bevestiging van wat hij uit andere bronnen al wist. Zelf vergeleek hij zijn methode met die van de apostel Paulus die, om de Atheners te overtuigen, hun dichters citeerde. Op analoge wijze hanteerde hij astrologische leerstellingen: hij hield niet alle hypothesen der astrologen voor geloofsartikelen, maar wilde diegenen die aan die hypothesen geloof hechtten, langs deze weg waarschuwen voor Gods komend oordeel. Of hem daarbij een speciale groep van lezers voor ogen stond, dan wel of hij zich tot het algemene publiek richtte, is vooralsnog niet duidelijk.

Tegelijkertijd diende de astrologie hem tot bewijs van de "harmonieus consensus inter Naturam et Gratiam, Caelum et Terram." De universele conjunctie van 1662 bood hem de gelegenheid daar nog eens de aandacht op te vestigen. Het geloof aan de correspondentie van Schrift, schepping en geschiedenis wordt door hem meer expliciet verwoord in zijn *Apologetica responsio*, waarin de vraag naar de verhouding tussen bijzondere en algemene openbaring, *het liber Scripturae en het liber naturae*, aan de orde wordt gesteld.

Apologetica responsie ad ... Maresium.

Juist omdat hij de astrologie "tanquam accessoria tantum et minus principalia" in zijn *Brevis* dissertatie te berde had gebracht, betreurde Serrarius het dat Maresius aan dit element het grootste deel van zijn disputatie had gewijd. Hij had verwacht dat deze, als theoloog, dieper op kwesties van theologische aard zou zijn ingegaan - een verwachting die overigens spoedig in de *Chiliasiii enervatus* vervuld zou worden.

Maresius' bestrijding kenmerkt zich niet op alle punten door een even grote oorspronkelijkheid, hetgeen evenzeer geldt voor Serrarius' weerlegging. Zo kwamen in de discussie over de invloed van de sterren op het menselijk handelen - een probleem in de *Brevis* dissertatie even aangestipt - bekende opvattingen naar voren. Tegenover Maresius' opmerking dat de sterren alleen van invloed zijn op elementaire lichamen, maar niets vermogen ten aanzien van de menselijke wil, stelt Serrarius dat verstandige astrologen en theologen nimmer hebben beweerd dat de sterren de wil en de geest van de mens beïnvloeden. De invloed der sterren strekt zich slechts uit tot datgene wat de mens gemeen heeft met de hem omringende wereld der dieren en elementen, zoals de gave van de imaginatie, die de dieren ook bezitten.

Op de *imaginatio* nu, aldus Serrarius hebben de sterren geen dwingende invloed, maar slechts een prikkelende: "ab Astris non cogi, sed affici tantum, et moveri aliquatenus", en wel zo, dat de wil altijd vrij is om weerstand te bieden. Serrarius schaart zich in de lange rij van astrologen die het 'astra inclinant non nécessitant' hoog in het vaandel voeren. Hij weet zich hierin ook door theologen gesteund, en door "illuminatissimi Viri" als Origenes en Ruusbroeck, wat het door Maresius' aangehaalde gezegde betreft, 'vir sapiens dominabitur astris', de nadruk waarmee over een wijze man gesproken wordt, impliceert dat onvoorzichtige en domme mensen, "qui se non tam a vero lumine mentis quam a falso lumine imaginationis duci patiuntur" niet over de sterren heersen en derhalve hun slaven kunnen worden.

Verontwaardigd wijst hij Maresius' beschuldiging van de hand als zou hij door de planeten te vergelijken met regenten gezegd hebben dat deze hemellichamen het lot van de mens regeren. Het onderscheid tussen de juiste en onjuiste beoefening van de astrologie is hem terdege bekend, zoals Maresius toch uit de *Brevis dissertatie* had moeten opmaken. De sterren zijn

geen oorzaken van menselijk handelen, maar slechts tekenen daarvan, die door God als in een tafereel aan de mens worden vertoond.

Zoals uit het bovenstaande blijkt, is echter door Serrarius met de 'tekenfunctie' der sterren niet alles gezegd: zij kunnen het menselijk handelen beïnvloeden, zij het in bepaalde gevallen en in beperkte mate.

Om verschillende redenen kon Maresius aan de voorspellende betekenis van de universele conjunctie van 1662 geen geloof hechten. Was het niet absurd om aan zulk een kortstondige samenkomst der planeten dergelijke grote gevolgen te verbinden als Serrarius deed? Was het in het algemeen niet onzinnig om historische gebeurtenissen met conjuncties in verband te brengen? Voorts merkte hij op dat een conjunctie een verschijnsel is dat verloopt volgens de wetten der natuur zoals die door God bij de schepping zijn vastgesteld. De verschijnselen die volgens de natuurwet plaatsvinden moeten, zo meende hij, niet tot de wondertekenen gerekend worden. Eerder zou het een wonderteken zijn geweest, indien die conjunctie niet had plaatsgevonden. Serrarius repliceerde dat deskundige astrologen uit de bewegingen der planeten kunnen opmaken wat er in de toekomst zal gebeuren. Gelijk andere wetenschappen is ook de astrologie gebaseerd op de ratio en de experientia.

Deze twee nu leveren het bewijs dat ook een natuurlijk verschijnsel als een conjunctie tot de wondertekenen gerekend mag worden. Maresius ontkende niet dat de tijdsomstandigheden erop wezen dat het einde der tijden naderde: "vergīt ad finem sexta mundi chiliās, quam videtur aeternum Sabbathum excepturum."

De verwachting dat Christus eens op aarde als Koning met Zijn heiligen zou regeren verwierp hij volstrekt - naar de mening van Serrarius omdat hij, zoals zovelen, van dit rijk een volkomen verkeerd beeld had. Het was voor Maresius derhalve uitgesloten dat de conjunctie van 1662 iets te maken zou hebben met de dromen der chiliasten. Hij vond Serrarius' bewering gewaagd dat God vanuit Zijn voorwetenschap bij het begin van de schepping aan de hemel tekenen zou hebben gesteld van al hetgeen op aarde zou gebeuren. De sterren, aldus Maresius, zijn er om dagen en jaren te onderscheiden, niet om de geheime goddelijke raadsbesluiten te openbaren. Die kennen we alleen uit het boek der Schrift, niet uit dat der natuur. We stuiten hief op een centraal punt in het dispuut tussen beide theologen. Maresius erkent één bron als Gods openbaring: *de Schrift*.

Het boek van de natuur en de Schriftuur

Serrarius daarentegen is ervan overtuigd dat die raadsbesluiten die God niet geheim wil houden maar wenst te openbaren, uit beide boeken, het liber Scripturae en het liber naturae, kunnen worden afgelezen. Immers, elk boek is door Gods vinger beschreven. God heeft ervoor zorg gedragen dat al wat er in de toekomst zal gebeuren in de Schrift is ongeschreven. Eveneens heeft Hij aan de hemel, met behulp van een alfabet van stralende lichamen, een boek geschreven waarin Hij de mens de geheimen van Zijn voorzienigheid voor ogen stelt. De aloude voorstelling van het hemelse schrift op fraaie wijze verbindend met een Bijbeltekst, voegt Serrarius eraan toe, dat van dit hemelse alfabet Christus de alfa en de omega is, het begin en het einde: "Principium ..., quatenus ab ipso et per Ipsum sunt haec omnia: et Finis, quatenus ad ipsum, velut ad ultimam motus sul intentionem seu requiem, indefatigabili rotatione tendunt omnia."

Het beeld van Christus als het vaste en uiteindelijke punt van waaruit en waar naartoe alles in een onvermoeibare omloop streeft, is stellig geput uit een middeleeuwse mystieke traditie die zich bij latere mystici als Weigel en vooral Böhme heeft voortgezet.

In het aanvaarden van de algemene openbaring naast de bijzondere, onderscheidt Serrarius zich derhalve van Maresius. Door de - in de zeventiende eeuw geliefde metafoor te gebruiken van de beide boeken Gods kan hij op eenvoudige wijze het verband leggen tussen de astrologie en Gods openbaring in de natuur: *de hemel wordt immers ook beschouwd als een boek*. Hij citeert Origenes, die de hemel een open boek noemt dat de gehele toekomst behelst. Wat de status van het boek der natuur betreft, duidelijk stelt Serrarius dat dit voor hem niet van het zelfde gewicht is als het andere, het boek der Schrift. De profetieën in het boek der natuur zijn volgens hen te beschouwen als een toevoeging aan die in de Schrift. Enerzijds is aldus de mogelijkheid geschapen dat diegene die het *liber Scripturae* niet kent of niet gebruikt, Gods raadsbesluiten uit het *liber naturae* kan vernemen. Anderzijds kan hij die de Schrift wel kent nogmaals in de waarheid daarvan door het boek der natuur - "tanquam a secundo Teste" - bevestigd worden.

Om kort te gaan, Serrarius vat het boek der natuur op als Gods "primaeva Scriptura". Het boek der natuur mag dan ondergeschikt zijn aan dat der Schrift, dat wil niet zeggen dat het verachtelijk is, houdt hij Maresius voor. Joden en christenen hebben ieder wel een hogere openbaring ontvangen, zij behoeven daarom nog niet een eerdere openbaring als het boek der natuur te minachten. Want wat door God ten gunste van de mens en ter verheerlijking van Zijn goddelijke majesteit is geschapen, kan weliswaar vanwege menselijk misbruik voor enige tijd minder geschikt zijn als openbaring, maar het blijft in zich zelf goed. Nu heeft Christus, aldus Serrarius, het gebruik van het boek der natuur geheel in ere hersteld. Hij immers is het Lam dat door zijn dood het boek dat van binnen en van buiten beschreven is - dat wil zeggen het *liber Scripturae* en het *liber naturae* - heeft geopend. Het gevolg daarvan is dat men nu zoals Adam, Seth, Job en anderen uit vroeger eeuwen, door Hem God kan vinden en vereren in de uiterlijke dingen, en ook, zoals heiligen uit later eeuwen, God schouwen in de binnenste verborgenheden van het hart. Wie Christus op de rechte wijze kent, en in Hem waarlijk is ingeplant, zal daarom de uiterlijke dingen niet verachten of verwerpen, noch alleen de innerlijke dingen aanvaarden, want aan Christus is alles ondergeschikt, in Hem is alles één, gericht op één en dezelfde waarheid.

Op deze wijze wil Serrarius duidelijk maken dat naast de Schrift ook het boek der natuur als Gods openbaring mag worden beschouwd, hetgeen door Christus is mogelijk gemaakt. Hij is de sleutel tot beide boeken en Hij kan aan ieder die Hij daartoe waardig acht kennis uit die boeken openbaren. Hier wordt door Serrarius in christosofische zin uitgewerkt, wat wij boven als theosofisch ontmoetten. Ook uit zijn spreken over Christus als het begin en einde van het hemelse alfabet blijkt het christocentrische karakter van zijn denken, dat een christosofisch accent ontvangt wanneer hij de weg aangeeft waarlangs godskennis verkregen wordt. Serrarius ziet een volmaakte overeenstemming tussen de Schriftuurlijke en de natuurlijke openbaring, die hij terugvoert op Gods voorzienigheid. Omdat God bij de aanvang der schepping heeft voorzien wat er op aarde zou gebeuren, was het Hem mogelijk de tekenen die de gebeurtenissen aankondigen in het boek der Schrift en dat der natuur op elkaar af te stemmen.

De harmonie van beide boeken berust op het gegeven dat de auteur ervan Eén en Dezelfde is. Om Maresius te laten zien dat hij niet alleen stond in zijn mening dat men in het hemelse boek het voorspel van toekomstige gebeurtenissen kon lezen, of anders gezegd, dat zijn eigen uitleg van Genesis 1:14, 15 de juiste was, citeerde hij uitvoerig Caspar Peucer's *Commentarius de praecipuis divinationum generibus*, en haalde hij de aantekeningen van Joh. Diodati in de Geneefse Bijbel aan.

Eveneens zou hij in dit verband, zo voegde hij eraan toe, vele mystici kunnen citeren, maar indien Maresius al niet door déze autoriteiten werd overtuigd - Serrarius doelde daarbij op

hun calvinistische gezindheid -, dan zeker niet door mystieke theologen. Ter afsluiting van zijn *Apologetica responsio* gaf Serrarius een lang citaat afkomstig uit een geschrift van Tycho Brahe, "Nobilis ille Saeculi nostri Astrologus", waarin deze de conjunctie van 1603, die in Serrarius' redenering zulk een grote rol speelde, zag als de voorbode van een tijd van vrede en eendracht op aarde.

Besluit

Serrarius vermocht niet Maresius van mening te doen veranderen, noch wat het chiliasme, noch wat de astrologie betreft. Dat toont het vervolg van hun dispuut. Serrarius vroeg zich af - met een duidelijke toespeling op Maresius oordeel over hem - wie nu eigenlijk was, hij of Maresius.

De laatste baseerde zich op een traditie die stamt uit de tijd dat de kerk in verval was geraakt. Hijzelf beleed hetgeen Christus en Zijn apostelen, en de vroege, zuivere kerk hadden geleerd. Tegen de achtergrond van deze geschiedbeschouwing, volgens welke in de vierde eeuw de Antichrist zijn intrede in de kerk had gedaan, was het antwoord duidelijk.

Bij alle verschillen tussen hen beiden zag Serrarius echter ook overeenkomsten. Het was immers beider doel de gelovigen tot inkeer op te roepen door te herinneren aan het komend oordeel, ook al sprak Maresius op veel algemener wijze over dat oordeel dan hij zelf. Hij wees Maresius erop dat zij hun doel met meer succes zouden bereiken, wanneer deze, die uit hoofde van zijn ambt hem juist met alle kracht zou moeten steunen, niet zou tegenwerken door hem, Serrarius, te bestrijden. Maresius' bestrijding evenwel dwong Serrarius ertoe zijn opvattingen breder uiteen te zetten.

Zo biedt dit dispuut een blik in de denkbeelden van twee Waalse theologen uit de zeventiende eeuw over *chiliasme en astrologie*. Beiden spraken zij vanuit een besef dat het einde der wereld nabij was en dat Christus spoedig zou wederkomen.

Hun visie op hetgeen na Christus' wederkomst zou gebeuren was echter geheel verschillend. Maresius verdedigde de orthodoxe opvatting dat deze wereldtijd gevolgd zou worden door een eeuwigdurende sabbat, het rijk van de Vader. Serrarius was ervan overtuigd dat voordat dit rijk zou aanbreken eerst nog op aarde het rijk van de Zoon gevestigd zou worden. Hier lag het eerste fundamentele geschilpunt tussen hen beiden.

In de tweede plaats verschilden zij in hun opvatting over de betekenis van de natuurlijke openbaring. Zoals gezegd wilde Maresius alleen de Schrift aanvaarden als openbaring. Zij die meenden dat naast de Schrift ook het hemelse boek als goddelijke openbaring beschouwd kon worden, noemde hij dwaas omdat zij aan de sterren toeschrijven wat aan Gods ondoorgrondelijke voorzienigheid toekomt. In niet ontoepasselijke bewoordingen weet Serrarius deze uitspraak aan de sterren die Maresius ongunstig gezind waren: "Hoc. procul dubio potius infausto in te Astrorum positui, quam ordinato spiritus benignioris Motui; plus Planetis, seu erroneis stellis, quam fixo veritatis Lumini imputandum censeo." Maresius meende dat de beoefening der astrologie niet met bijbelse argumenten te rechtvaardigen was, ofschoon hij de voorspellende betekenis van de ster van 1603 en van kometen niet ontkende.'

Werd aldus door Maresius zowel chiliasme als astrologie verworpen, Serrarius verdedigde niet alleen beide, maar ging nog een stap verder en verbond hen ook met elkaar. Daarbij wees hij op traditionele wijze de astrologie grenzen toe en trachtte zo bezwaren van christelijke zijde tegen haar te ondervangen. Als één der laatsten in een zeer oude traditie pogde Serrarius een 'christelijke astrologie' te formuleren door de almacht Gods boven alles te stellen en de afhankelijkheid van al het geschapene sterk te benadrukken. Het verband, door hem tussen astrologie en chiliasme gelegd, dient te worden gezien tegen de achtergrond van zijn wereldbeschouwing, waarin 'harmonie' het sleutelwoord vormt. Aan deze harmonie ligt

de goddelijke providentie ten grondslag. Astrologische verschijnselen maken de harmonieuze correspondentie tussen Schrift en schepping eens te meer manifest. Als openbaring is de astrologie één der wegen waarlangs God Zijn raadsbesluiten openbaart, te vergelijken met onder meer dromen en verschijningen van engelen.

De verschillende modi van openbaring dienen alle slechts één doel: het bekendmaken van de veelvoudige wijsheid Gods. Serrarius behoorde tot een generatie die was opgegroeid met het in de eerste helft van de zeventiende eeuw nog vigerende ptolemaeïsche, geocentrische wereldbeeld, en die in de jaren tussen 1650 en 1660 de wending naar het nieuwe denken op kosmologisch gebied meemaakte. Hij schreef zijn *Brevis dissertatie* en *Apologetica responsio* in een tijd dat het pleit voor de Copernicaanse kosmologie in intellectuele kringen nog niet geheel gewonnen was, zoals dat omstreeks 1670 wel het geval was. Dat hij zich op de hoogte wilde stellen van het nieuwe denken, blijkt uit de boeken die hij op dit gebied bezat, waarvan het merendeel van de de hand van pro-copernicanen was, een groep waartoe hij zelf niet behoorde. Hij schreef als chiliast, niet als astroloog.

Zijn overtuiging dat Christus spoedig Zijn rijk op aarde zou vestigen - hij was wel zo voorzichtig nimmer een exact tijdstip daarvan te noemen - was primair uit andere bronnen geput: *in de eerste plaats de Schrift en dan ook historische en eigentijdse gebeurtenissen*. Door astrologische verschijnselen werd hij slechts in die overtuiging bevestigd. Zijn chiliastische toekomstverwachting was en bleef gegrond op een ander fundament.

E. G. E. van der Wall, *De mystieke chiliast Petrus Serrarius (1600-1669) en zijn wereld* (Dissertatie Leiden; S. 1.: E. G. E. van der Wall, 1987, x + 825 blz., ISBN 90 9001 556 6).

RECENTIES

E. G. E. van der Wall, *De mystieke chiliast Petrus Serrarius (1600-1669) en zijn wereld*. Dissertatie Leiden; 1987.

Alledaags was hij bepaald niet, de in Londen geboren Hugenoot Pierre Serrurier (1600-1669). In Keulen werd hij, al vroeg in zijn loopbaan als Waals predikant, wegens onrechtzinnigheid afgezet. Dankzij een wereldlijk fortuin en een baan als corrector kon hij zich daarna in Amsterdam aan zijn inderdaad heterodoxe lievelingsdenkbeelden wijden. Serrarius ontwikkelde zich tot een productief auteur en vertaler, die een mystiek spiritualisme verbond met een op de Joodse kabbala geënt chiliasme. In de Republiek bestond geen brede chiliastische beweging, maar er waren wel individuen die zich tot dergelijke denkbeelden aangetrokken voelden. Ze waren meestal uit het buitenland afkomstig en functioneerden in een internationaal netwerk. Serrarius, met zijn brede talenkennis, past geheel in dit beeld.

Van der Wall typeert Serrarius als *iemand die ervan overtuigd was dat Jodendom en christendom elkaar moeten aanvullen*. Dit toen hoogst ongewone Philo-judaïsme, dat aan zijn chiliasme ten grondslag lag, en een mystiek spiritualisme waren de grondpijlers van zijn denken. Aldus ontwikkelde hij uit vele verschillende tradities een nieuwe synthese, die vooruitwees naar het in zichzelf gekeerde millenarisme van de late zeventiende eeuw en naar Duitse piëtistische stromingen in de achttiende eeuw, met name ook naar de bekende historicus Gottfried Arnold.

De geheel eigen positie van Serrarius komt behalve in zijn eigen oeuvre goed tot uiting in zijn vele vriendschappen, contacten en polemieken. Terecht besteedt Van der Wall hieraan grote aandacht. Serrurier was opgenomen in de kring van de in Engeland woonachtige mysticus Samuel Hartlib. Via de Rijnsburger collegianten kwam hij in aanraking met Menasseh ben Israel, Comenius, Spinoza en anderen. Met Quakers en Seekers had hij een al of niet bewuste affiniteit. Polemieken voerde Serrarius met zulke uiteenlopende tegenstanders als Amyraut, de anti-chiliast Maresius, de vroege cartesiaan Lodewijk Meyer en de al te mystieke Antoinette Bourignon.

Veel praktische consequenties hadden de denkbeelden van Serrarius niet. In tegenstelling tot de Engelse revolutionaire chiliasten zette hij zijn kritiek op de maatschappij niet in daden om. Als mysticus zocht Serrarius zijn heil niet in instellingen, *maar zag hij uit naar de komst van Christus*.

Tegenover de Joden was zijn houding feitelijk tweeslachtig. Aan de ene kant was hij ervan overtuigd dat hun bekering en terugkeer naar Palestina de voorwaarde voor het begin van het duizendjarig rijk zou zijn. Aan de andere kant vond hij, hoewel hij zich uiteraard uitsprak tegen Jodenvervolging, dat de Joden als verantwoordelijken straf dragen voor de verwerping van Jezus.

De enige historische gebeurtenis die Serrarius werkelijk beroerde was dan ook de schokkende en korte loopbaan van Sabbetai Sevi, die zich in 1665 in Noord-Afrika opwierp als messias. De geestdrift voor deze figuur had Serrarius overigens gemeen met niemand minder dan Mozes Curiel.

Van der Wall doet in erudiete en genuanceerde betogen recht aan de persoon en de geesteshouding van Serrurier. Met veel zorg en grote kennis van de bronnen is het internationale netwerk gereconstrueerd, waarin hij opereerde.

Maar of deze éne chiliast, hoezeer kenmerkend voor de Republiek, werkelijk ruim achthonderd bladzijden en zoveel acribie waard is, waag ik uit zuiver historisch oogpunt te betwijfelen. In theologisch opzicht is zijn synthese zeker interessant, omdat Serrarius de Joden een doorslaggevende rol toekent in de eindtijd. Hier blijkt het best dat hij niet toevallig in Nederland heeft gewoond en gewerkt.

J. Roelevink

UITZONDERINGEN OP DE REGEL

door Simon Schoon

Benamingen

Eeuwenlang heeft de substitutieleer (vervangingstheorie) in de kerk vrijwel de alleenheerschappij gevoerd en welhaast de kracht van een dogma gehad. In de loop van de geschiedenis kwamen er echter ook uitzonderingen op de regel voor. Veelal ging het om enkelingen die vanwege hun visie met argwaan werden bejegend door de meerderheid en doorgaans aan de zijlijn van het kerkelijke en theologische gebeuren werden gedrongen. Het zou boeiend zijn een samenhangende geschiedenis te schrijven van deze alternatieve stemmen, die zich een enkele keer ook tot een koor van stemmen verenigden. In dit verband is het uiteraard onmogelijk een volledig overzicht te geven van deze alternatieve lijn in het christendom; er kunnen slechts enkele voorbeelden genoemd worden. Het is moeilijk één benaming te kiezen voor deze ongelijksoortige groep bestaande uit geleerden, zonderlingen en geestdrijvers, die in hun tijd doorgaans individueel tegen de grote stroom ingingen. Soms worden ze betiteld als 'christen-hebraïsten', soms als 'filosemiten'. Sinds een studie van Hans Joachim Schoeps in 1952 is de aanduiding 'filosemitisme' ingeburgerd geraakt.¹¹

Hij maakte onderscheid tussen de volgende groepen van 'filosemiten':

1. Het christelijk-missionaire type dat in de benadering van de Joden een zekere speelruimte geeft aan het Jodendom.
2. Meestal niet duidelijk te onderscheiden van het eerste type is het Bijbels-chiliastische type, dat geïnteresseerd is in het Jodendom vanwege de rol, die de Joden naar hun opvatting zullen spelen in het drama van de eindtijd.
3. De groep die zich inzet voor de vestiging van Joden in het eigen land, omdat men daar voordeel uit meent te kunnen halen.
4. Het liberaal-humanitaire type dat vanwege het principe van de tolerantie gelijkberechtiging voor Joden nastreeft.
5. Het religieuze type dat uit geloofsovertuiging toenadering tot het Jodendom zoekt en zelfs tot het Jodendom overgaat.

Het lijkt onmogelijk om al deze groepen gezamenlijk met de naam 'filosemiten' te sieren. Vanuit Joods standpunt gezien zijn de beide eerste groepen er op uit om uiteindelijk Joden uit hun Jodendom weg te halen en tot leden van de kerk te maken. Hun liefde tot het Jodendom is naar Joods besef dodelijk, want deze is gericht op de opheffing van de Joodse identiteit.¹²

Weliswaar springen de door Schoeps zo benoemde en beschreven 'filosemiten' in de context van hun tijd in het oog, doordat zij opener en vriendelijker over Joden en Jodendom schreven, maar hun filosemitisme viel slechts op door en tegenover het dominante antisemitisme. Er zou overigens ook onderscheid gemaakt moeten worden tussen filosemitisme als aanduiding voor een sterke voorliefde voor Joden en filo-judaïsme als aanduiding van een sterke voorliefde voor het Jodendom. Zowel anti-judaïsme als filo-judaïsme zijn uitingen van de ambivalente haat-liefdeverhouding van het christendom jegens het Jodendom. De begrippenparen filosemitisme en antisemitisme, filo-judaïsme en anti-judaïsme lijken te veronderstellen, dat

---

¹¹ H.J. Schoeps, *Philosemitismus im Barock. Religions- und geistesgeschichtliche Untersuchungen*, Tübingen 1952.

¹² Zo in reactie op Schoeps: P.E. Lapide, *Hebräisch in den Kirchen*, Neukirchen-Vluyn 1976, 89.

er slechts extreme pro- en anti-houdingen jegens Joden en Jodendom mogelijk zijn en dat een min of meer 'normale' houding ondenkbaar is. De term 'filosemitisme' als historisch verschijnsel is verbonden met opvattingen, die met name in de 17e eeuw voorkwamen bij personen en groepen, die bijzondere - doorgaans eschatologisch gekleurde - verwachtingen jegens Joden koesterden. Heel vaak ging dit filosemitisme gepaard met anti-judaïstisch gedachtegoed. Daarom is het een relatief en door de historische context bepaald begrip.

In dit hoofdstuk wordt het begrip 'filosemitisme' alleen gebruikt voor een beperkte periode en is verder gekozen voor de meer algemene en neutrale aanduiding 'uitzonderingen op de regel'. Deze uitzonderingen grepen in de omstandigheden en beperkingen van hun eigen tijd vooruit op wat pas in de loop van de geschiedenis zou uitgroeien tot een houding van openheid en respect ten aanzien van Joden en Jodendom. Deze houding is nog steeds niet algemeen aanvaard.¹³

Voor christenen zou deze houding overigens meer moeten betekenen dan de aanvaarding van het principe van pluralisme in godsdienst en samenleving. Het zou in kerk en theologie moeten gaan om respect voor het Jodendom als een levende traditie en erkenning van de blijvende theologische betekenis van het Joodse volk. Vanuit de voortgang van de geschiedenis kunnen de uitzonderingen op de regel, die in hun eigen tijd vaak als zonderlingen en ketters beschouwd werden, achteraf als voorlopers gezien worden.

Hebreeuws Reveil

In de Middeleeuwen zijn er te midden van de vele anti-Joodse geschriften, de moordpartijen van de kruisvaarders in de steden van Rijnland, de verbrandingen van de Talmoed, de beschuldigingen van hostieschending, rituele moord en bronnenvergiftiging ook namen te noemen van mensen die een uitzondering op de regel vormden. Zij roeiden tegen de stroom op in een samenleving, waarin de Joden als zondebok fungeerden in tijden van verwarring en verandering. In kerk en theologie keerden zij zich tegen het gangbare anti-judaïstische denken, waardoor deze gevoelens in de samenleving vaak nog werden versterkt. Naast vele oproepen tot vervolging en moord jegens Joden waren er in de Middeleeuwen soms ook oproepen te horen om terughoudendheid en zelfs naastenliefde jegens hen te betrachten.

Naast het verschijnsel van de Talmoedverbrandingen in sommige plaatsen werd op andere plaatsen Hebreeuws geleerd en de Talmoed bestudeerd. Naast de praktijken van gedwongen bekering en doop en van het verplicht bijwonen van predicaties werden er ook officiële regels uitgevaardigd, die deze praktijken verboden. In de middeleeuwse situatie weerspiegelde zich in deze tegenover elkaar staande houdingen de ambivalentie van het christendom: de Joden werden gehaat als vijanden van Christus, maar ze mochten niet uitgeroeid worden, omdat ze door hun uiteindelijke bekering de triomf van het christendom moesten bewijzen.¹⁴

De verschillende christelijke houdingen, van moordlust tot terughoudendheid, van bekeringsdwang tot liefdevolle overredingspogingen, stonden niet in een evenwichtige verhouding naast elkaar. De *Adversus Iudaeos*-traditie was sterker dan de Pro-Iudaeo-traditie en doorgaans was de 'pro-Joodse' houding uiterst ambivalent van aard. Soms werd de terughoudende rol van de overheid ingegeven door het belang van de maatschappelijke aanwezigheid van de Joden voor handel en geldleningen. Soms werd de matigende invloed

---

¹³ Vgl. E. Gans, *Gojse nijd & Joods narcisme. Over de verhouding tussen Joden en niet-Joden in Nederland*, Amsterdam 1994.

¹⁴ Vgl. E. Gans, *Gojse nijd & Joods narcisme. Over de verhouding tussen Joden en niet-Joden in Nederland*, Amsterdam 1994.

van leidinggeevenden in de kerk bepaald door theologische opvattingen over de eschatologische rol van de Joden.

Toen de kruisvaarders de Joden in Spiers aanvielen op 3 mei 1096, bleef het aantal slachtoffers beperkt door het tussenbeide komen van bisschop Johann van Spiers. Meermalen trachtten pausen in Rome de Joden te beschermen tegen aanvallen van christelijke bendes op hun leven en eigendommen en werd in officiële pauselijke documenten de laster van de rituele moord tegengesproken.

Ondanks de anti-judaïstische tendens van zijn theologie kwam Bernard van Clairvaux tijdens de tweede kruistocht in een aantal brieven voor de Joden op en pleitte tegenover de opvatting van Petrus Venerabilis van Cluny voor 'christelijke mildheid' in plaats van geweld.

Een opmerkelijk verschijnsel in de Middeleeuwen was het ontwaken van de belangstelling voor de studie van het Hebreeuws en de Talmoed. Zij die zich voor deze studie inspanden, worden vaak met de naam 'christen-hebraïsten' aangeduid.¹⁵

Door het gebrek aan kennis van het Hebreeuws en de Talmoed in polemische geschriften, zoals die van Petrus Venerabilis in de 12e eeuw, en door de ervaringen met Joodse tegenstanders in disputaties, zoals die in Barcelona in 1263, werd de noodzaak van de studie van het Hebreeuws en Joodse geschriften onderstreept. Eeuwenlang was het werk van kerkvaders, die thuis waren in het Hebreeuws zoals Origenes en Hiëronymus, eenvoudigweg gekopieerd. Maar sinds de 12e eeuw gingen enkelingen opnieuw in de leer bij rabbijnen of maakten gebruik van de kennis van Joden, die overgingen naar het christendom. Het aantal middeleeuwse theologen, dat Hebreeuws kende, bleef echter gering. De bedelorden der Franciscanen en Dominicanen gaven een nieuwe impuls aan deze studiedrang door hun nadruk op prediking en missie onder Joden en moslims. Met name in Spanje werd deze noodzaak gevoeld en wekte de mysticus Raymond Lullus (1235-1316) op tot de studie van het Hebreeuws en het Arabisch. In deze periode na het vierde lateraans concilie (1215), dat de Joden specifieke kledingvoorschriften oplegde ter onderscheiding van anderen en hen de toegang tot openbare ambten ontnam, schreef Raymond Martini (ongeveer 1220-1284) zijn standaardwerk *Pugio Fidei* "tegen Joden en moren", waarin hij een grote kennis van de Talmoed tentoonspreidde en deze gebruikte om de waarheid van het christelijk geloof te verdedigen.

De Franciscaan Nikolaus van Lyra (1270-1349) schreef *Contra perfidiam Iudeorum* ('Tegen het ongeloof van de Joden'), maar maakte in zijn commentaren uitvoerig gebruik van de geschriften van de Joodse geleerde Rasji (rabbi Salomon ben Isaac, 1040-1105). Hij oefende met deze werkwijze invloed uit op velen na hem, o.a. op Luther.

Velen zouden in dit verband te noemen zijn, maar in ieder geval moet de christenhumanist en jurist **Johannes Reuchlin** (1455-1522) vermeld worden. Hij leefde in de overgangstijd van de late Middeleeuwen naar de Renaissance en was de eerste niet-Jood, die in 1506 een Hebreeuws woordenboek en een Hebreeuwse grammatica publiceerde. In 1510 ontzenuwde hij in een scherpzinnig verdedigingsgeschrift de argumenten van de gedoopte Jood Johannes **Pfefferkorn**, die er bij keizer Maximiliaan I voor had gepleit om de Talmoed te confisceren en te vernietigen. Met andere christenhebraïsten was Reuchlin er van overtuigd, dat de kabbala diepe inzichten bood, waardoor de mysteries van het christelijk geloof beter doorgrond konden worden. In 1517 verscheen zijn *De arte cabalistica*, waarin hij zich aansloot bij de gedachten van de christelijke kenner van de kabbala Pico della Mirandola (1463-1494), die 900 thesen over de betekenis en de draagwijdte van de kabbala had gepubliceerd in 1486. Door kennis te nemen van de kabbala hoopte Reuchlin bijzondere

---

¹⁵ Bijv. in *Encyclopedia Judaica*, Vol. 8, s.v. 'Hebraists, Christian', 10-71.

inzichten te verkrijgen in de geheimen van de Hebreeuwse Godsnaam en van de Godheid van Christus. Hoezeer hij ook de Joodse gemeenschap in bescherming nam tegen laster en achtervolging en pleitte voor het behoud van de Talmoed, toch zag hij uiteindelijk de bekering tot Christus als enige weg voor het Joodse volk. Daarin was hij, die zijn tijd ver vooruit, toch een kind van zijn tijd.

Rudolf Boon heeft de vraag besproken: "Wat bracht christen-theologen rond 1500 in de leerschool van de rabbijnen?"¹⁶

Zijn conclusie is dat slechts zeer weinigen zich met het geestelijk erfgoed van het volk Israël bezig hielden louter terwille van dat erfgoed. In die categorie kunnen slechts enkele namen genoemd worden zoals die van de boekdrukker Daniël van Bomberghen (gestorven in 1553), afkomstig uit Antwerpen, die met hulp van deskundige rabbijnen zijn levenswerk maakte van het drukken van Hebreeuwse uitgaven in Venetië. Verder is de naam van John Selden (1584-1654) van betekenis, die als christen-jurist een diepe belangstelling koesterde voor het nabijbelse Jodendom en een studie wijdde aan de betekenis van de noachidische geboden voor het internationale recht. Ook moet de naam vermeld worden van John Toland (1670-1722), die zijn achting voor het Joodse volk gepaard liet gaan met een felle kritiek op kerk en christendom.

In tegenstelling tot deze enkelingen waren evenals in de Middeleeuwen de beweegredenen voor de meeste christen-hebraïsten tussen Humanisme en Verlichting om in de leer te gaan bij rabbijnen van polemische en apologetische aard. Naast het verlangen om het Hebreeuwse taaleigen van het Oude Testament als een deel van de christelijke bijbel zo goed mogelijk te verstaan, de drang om via de geheimen van de kabbala de geloofsmysterieën van de kerk te kunnen verdiepen en de behoefte om via polemieken met de synagoge Joden tot bekering te bewegen, was er bij deze christen-hebraïsten weinig of geen sprake van een oprechte interesse in het Jodendom als een levende traditie.

Zo zijn vele generaties in hun kennis over het Jodendom bepaald door het invloedrijke boek *Synagoga Judaica* (eerste druk 1603) van de in Basel werkzame Hebraïst Johannes Buxtorf de Oudere (gestorven 1629), die een grote kennis van het Hebreeuws en het Jodendom combineerde met een fervent anti-judaïsme. In zijn reeds genoemde studie over filosemitisme in de tijd van de Barok beschrijft Schoeps een aantal markante figuren. In 1643 verscheen in Parijs het anonieme werk 'Terugkeer van de Joden' van de calvinist en leken-theoloog Isaac la Peyrère (1596-1676), waarin hij zich een zionist avant la lettre toonde. Schoeps vindt zijn pro-Joodse houding zo uitzonderlijk, dat hij deze toeschrijft aan zijn niet bewezen Marraanse afkomst. (Schoeps, 3-18.)

La Peyrère verdedigde het bestaan van pre-adamieten en tekende Adam als de eerste Jood. In 1656 werd hij vanwege zijn ideeën in Brussel gevangen genomen en wist hij zijn leven slechts te redden door zijn opvattingen openlijk te verwerpen en zich tot het katholicisme te bekeren. Op zijn sterfbed herriep hij echter deze verwerping en beled opnieuw zijn vroegere overtuiging. Hij zag de Joden als het uitverkoren volk en beschouwde hun verkiezing als onherroepelijk. De Joden zouden naar zijn verwachting vanwege de druk van de vervolgingen naar Frankrijk vluchten, zich daar tot Jezus bekeren en vervolgens onder leiding van de koning van Frankrijk naar het heilige land trekken om daar het messiaanse rijk te stichten. La Peyrère vatte zijn gedachten als volgt samen: "Ik weet dat de terugkeer van de Joden en de beloften van de christenen zuivere werken van God zijn, die door menselijke inspanning en rationalisering niet bewerkstelligd kunnen worden. Ik weet dat we de tijden en middelen van

---

¹⁶ R. Boon, *Hebreeuws Reveil. Wat bracht christen-theologen rond 1500 in de leerschool van de rabbijnen?*, Kampen 1983

God niet kennen - en dat ze ons in dien mate onbekend zijn dat het ons verboden is ze te willen vastleggen. Maar hoewel we ze niet kennen, is het ons geoorloofd om de komst van die tijden naderbij te smeken, deze middelen te proberen en tot God te bidden dat zijn Rijk in onze dagen komt."

In 1655 verscheen in Amsterdam in het Latijn van de hand van *Paul Felgenhauer* (kort na 1677 gestorven in Hamburg) het belangrijkste filosemitische geschrift van de 17e eeuw 'Goede boodschap voor Israël', opgedragen aan Menasseh ben Israel. Hij oefende met dit geschrift een grote invloed uit op het Piëtisme. De preciese titel luidde: "**Blijde boodschap voor Israël** van de Messias, dat namelijk de verlossing van Israël uit al zijn noden, zijn bevrijding uit de gevangenschap en de roemrijke aankomst van de messias nabij zijn, tot troost van Israël uit de heilige Schriften van het Oude en Nieuwe Testament, door een christen die Hem met de Joden verwacht."

Hij keerde zich fel tegen geleerde theologen die de zalving met de Geest niet kenden en zag zichzelf als een nieuwe Elia, die de komst van de Messias mocht aankondigen. Door zijn opvatting van het 'hemelse vlees van Christus' trachtte hij de christelijke verwachting van de wederkomst van Christus te verenigen met de Joodse hoop op de komst van de messias. Hij was er van overtuigd, dat deze beide zouden samenvallen in één gebeuren dat aanstaande was. Zijn filo-judaïstische boodschap was kritisch jegens de kerk, want hij verklaarde: "Op de wijze waarop eens de ondankbare Joden uitgesloten werden en verloren waren toen ze Christus Messias Adonai afwezen, die aan de rechterhand van Jehovah zit, op die wijze worden nu juist de ondankbare christenen verworpen en worden daarentegen de tot nu toe afgewezen Joden weer door God verzameld en aangenomen, door God die hen zal verlossen."¹⁷

In deze uitzonderlijke serie filosemiten dienen ook twee opvallende Scandinaviërs vermeld te worden, de Zweed Anders Pederson Kempe (1622-1689) en de Deen Oliger Paulli (1644-1714). Kempe was een leerling van Felgenhauer en publiceerde in 1688 in Hamburg een boek, waarvan de titel herinnerde aan het werk van zijn leermeester: '**Israëls verblijdende boodschap**'. Hij was al eerder uit Zweden verbannen, omdat hij de boeken van Felgenhauer in het Zweeds vertaald had en werd na de verschijning van zijn boek in 1688 ook uit Hamburg uitgewezen, waarheen hij gevlucht was. In 1689 stierf hij in Altona.

In zijn boek verkondigde hij als zijn overtuiging het herstel van Israël, dat onder aanvoering van de messias zich in het heilige land zou vestigen met Jeruzalem als geestelijk centrum. Als spiritualist keerde hij zich tegen belijdenissen, staatskerken en kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders, waarvan hij in zijn leven niets dan ellende had ervaren. Volgens de Deen Oliger Paulli moesten Joden en christenen een messiaans rijk stichten in het heilige land, nadat ze daar eerst de Turken zouden hebben verdreven. Zij die naar het heilige land terugkeerden, door Paulli 'Jehovanen' genoemd, zouden daar de tempel herbouwen en het duizendjarig vredesrijk stichten. Vanuit Amsterdam stuurde hij talloze brieven naar monarchen met verzoeken om zijn plannen te ondersteunen. Zo dichtte hij aan Willem III, koning van Engeland en stadhouder van de Verenigde Nederlanden, de rol toe van een Cyrus die de Joden opnieuw naar de vrijheid zou leiden.

In de Nederlanden moet de theoloog **Petrus Serrarius** (1600-1669) genoemd worden, die een aparte plaats innam te midden van de chiliasten in de 17e eeuw. Hij stamde uit een Waals geslacht en was korte tijd Waals predikant, maar werd vanwege zijn mystieke spiritualisme

---

¹⁷ W. Philipp, 'Spätbarock und frühe Aufklärung. Das Zeitalter des Philosemitismus', in: K.H. Rengstorf, S. von Kortzfleisch (Hg.), Kirche und Synagoge, Band 2, München 1988, 57-61.

uit zijn ambt ontheven. Hij was bevriend in Amsterdam met Menasseh ben Israel en betrokken bij een collecte voor arme Asjkenazische Joden in Palestina. Met name in de tijd van het optreden van de Joodse messiaspretendent Shabbetai Tswi verwachtte hij de spoedige terugkeer van de Joden naar het beloofde land. Als filo-judaïst bekritiseerde hij de christelijke hoogmoed jegens de Joden, maar ondanks zijn bijzondere liefde voor de Joden kende hij hen theologisch alleen een plaats toe in een christelijk toekomstschema. Jean de Labadie (1610-1674), oorspronkelijk rooms-katholiek priester, later Waals predikant, nog weer later afgezet en onafhankelijk prediker, voelde zich met de spiritualistische ideeën van Serrarius verwant en schreef in 1667 in het Frans 'Vriendelijk en rechtvaardig oordeel over de huidige staat van de Joden'.

In dit geschrift verwoordde hij zijn hoop, dat de door Shabbatai Tswi gewekte beroering onder de Joden zou leiden tot hun omkeer en de voorbereiding zou vormen op de komst van het rijk van Christus.

Na de herroeping van het Edict van Nantes in 1685 vluchtten Hugenoten naar Holland, onder wie sommigen er chiliastische en filosemitische opvattingen op na hielden. De belangrijkste was Pierre Jurieu (1637- 1713), die in 1686 in het Frans een geschrift het licht deed zien onder de titel 'De vervulling van de profetieën'. Hij beschouwde anti-judaïsten als antichristen en verwachtte dat de Joden in het komende rijk van Christus alle heidenen zouden bekeren. Hij keerde zich fel tegen Jodenzending en koesterde de hoop dat Jezus persoonlijk de Joden, op dezelfde wijze als eens de apostel Paulus, door zijn verschijning tot zich zou roepen. De gereformeerde orthodoxie in de Republiek stond huiverig en afwijzend tegenover deze spiritualistische en chiliastische ideeën, hoewel sommige opvattingen toch ingang vonden bij vertegenwoordigers van de Nadere Reformatie.

Nadere Reformatie en Piëtisme

Meer dan de geschriften van de voornamelijk uit de kring van Hugenoten afkomstige spiritualisten maakte gedachtegoed uit Engeland en Schotland indruk op de gereformeerde orthodoxie in de Republiek. Opmerkelijk was de grote belangstelling voor Joden onder de Puriteinen in de tweede helft van de 16e eeuw en in de 17e eeuw.¹⁸

De opvattingen van deze Puriteinen waren sterk gekleurd door apocalyptische verwachtingen ten aanzien van het herstel van Israël en de volgens hen daarmee samenhangende wederkomst van Christus. Er ging een sterke invloed uit van hun filosemitische en chiliastische gedachten op vertegenwoordigers van de Nadere Reformatie aan de overkant van de Noordzee, zoals Wilhelmus à Brakel (1635-1711), Jac. Koelman, H. Witsius en F.A. Lampe.¹⁹

Ongetwijfeld was W. à Brakel de belangrijkste representant van deze opvattingen met zijn boek Redelijke Godsdienst, waarin hij schrijft over de onveranderlijkheid van Gods beloften aan Israël, de verwachting van het duizendjarig vrederijk en het uitzicht op de terugkeer van de Joden naar Kanaän. Zijn indeling van de heilsgeschiedenis in opeenvolgende bedelingen verraadt de invloed van Coccejus. Terwijl Calvin zich nooit aan een commentaar op de

---

¹⁸ R.J. van Elderen, Toekomst voor Israël. Een theologie-historisch onderzoek naar de visie op de bekering der Joden en de toekomst van Israël bij Engelse protestanten in de periode 1547-1670, tegen de achtergrond van hun eschatologie (diss.), Kampen 1992.

¹⁹ J. van den Berg, Joden en Christenen in Nederland gedurende de zeventiende eeuw, Kampen 1979; C. Graafland, Het vaste verbond. Israël en het Oude Testament bij Calvin en het Gereformeerde Protestantisme, Amsterdam 1978, 113-119.

Openbaring van Johannes heeft gewaagd, is dit juist het enige boek waarop à Brakel een verklaring heeft geschreven.

Opvallend in zijn benadering van het Oude Testament is dat hij niet zuiver vergeestelijkend te werk gaat. Voor hem hoort de landbelofte voor Israël bij het heil van het genadeverbond en blijft deze belofte ook van betekenis voor de toekomst. De terugkeer van de Joden naar hun land zal volgens hem gepaard gaan met hun bekering tot Jezus als messias en met de komst van het duizendjarig vrederijk. Hij verwacht de bekering van geheel Israël, ook die van de verdwenen tien stammen, en spreekt daar in meeslepende bewoordingen over: "*Als God die verharde natie vervullen zal met de Geest en genade in het herkennen en aannemen van den Messias, David, hunnen koning, dan zal zich in hen vertonen een wonderbare liefde, blijdschap en heiligheid in het geloof, 't zal een uitnemender tijd zijn, dan in de dagen der apostelen; de kerk uit de Heidenen zal zoo verwakkerd en verlevendigd worden door de bekering van Israël, dat hun vorige staat er zoo bij verschijnen zal, als een dode bij een levende, en de onbekeerden zullen met grote hopen bekeerd worden, en de bekeerden zullen enen wonderbare vermeerdering in den trap van genade deelachtig worden. O! wat zal dat een heerlijke tijd zijn! Wie zal dan leven?*"²⁰

Tegenover Voetius en diens leerling Hoornbeek, die een polemische benadering van de Joden voorstonden, wilde à Brakel hen door een voortreffelijke christelijke levenswandel tot jaloersheid verwekken. In een tijd waarin Gisbertus Voetius en Antonius Hulsius in hun geschriften nog blijk gaven van hun geloof in de legende van de rituele moord, was dit een opmerkelijke visie. In 1637 hield Voetius een rede, waarin hij over het Joodse geloof en de bekering van de Joden sprak. Aan de ellendige toestand van de Joden zou afgelezen kunnen worden, hoezeer zij door God verworpen waren. Hij zag het Joodse geloof als corruptie, trouweloosheid en afval. Hij bepleitte sluiting van synagogen en stopzetting van de immigratie van Joden.

Hulsius schreef in 1635 een polemisches geschrift *Rib Jahwe im Jehuda, sive Theologiae Judaicae* ('Gevecht van Jehova tegen Juda, of de Joodse theologie'), waarin hij het Jodendom de moeder van alle ketterij noemde en de Joden aanklaagde als de veroorzakers van alle kwaad in de kerk. Hij beschouwde de Talmoed als een 'riool van Satan' en zag de Joden als een hardnekkig, door God vanwege hun zonden verworpen volk. Vergeleken met deze gedachten getuigen de opvattingen van à Brakel en anderen van een grote openheid en mildheid. De aandacht voor het Joodse volk van deze in reformatorische kring nog steeds gezaghebbende 'oude schrijvers' was ingegeven door christelijk-eschatologische verwachtingen en missionaire intenties, maar leidde niet of nauwelijks tot aandacht voor het concrete Jodendom van hun tijd.

Bekend is overigens dat de *vertalers van de Statenvertaling* in deze periode Joodse geleerden raadpleegden en hoge opvattingen hadden van de waarheid en waardigheid van de Hebreeuwse taal. Kennis van Hebreeuws en van Joodse geschriften zou naar veler overtuiging bijdragen tot de spoedige bekering van de Joden.

Zo schreef Coccejus in 1633 aan de christen-hebraïst Buxtorf in Basel, dat hij diens uitgave van een lexicon op de Talmoed beschouwde als een teken "...dat de tijd niet ver schijnt dat God de sluier, die over heel de aarde ligt, zal wegnemen en velen, die Christus en zijn rijk niet erkennen, de ogen zal openen - onder hen vooral de Joden, zodat zij zich tot hun God en koning zullen bekeren."²¹

---

²⁰ W. à Brakel, Redelijke Godsdienst, Rotterdam z.j., 123.

²¹ Citaat in: W.J. van Asselt, ' "Hebraïca Veritas": zeventiende-eeuwse motieven voor de bestudering van het Hebreeuws door predikanten', Kerk en Theologie (46) 1995, 309-324 (321).

In de 17e eeuw bracht het Piëtisme in Duitsland enige verandering teweeg in de houding van christenen ten opzichte van het Jodendom, mede onder invloed van het Engelse Puritanisme. De voortrekker van deze beweging Philipp Jakob Spener (1635- 1705) keerde zich tegen de dwangdoop van Joodse kinderen en maakte tolerantie tegenover Joden afhankelijk van hun goede gedrag. In zijn bekendste werk *Pia Desideria* verdedigde hij op grond van Rom. 11: 25-27 de opvatting van een massale bekering van de Joden door de vernieuwing van de kerk. Grote invloed had de geleerde Johann Christoph Wagenseil (1633-1705), die in zijn monumentale werk *Tela Ignea Satanae* ('De vurige pijlen van Satan') Joods-apologetische teksten publiceerde en pleitte voor tolerantie en Jodenzending zonder dwang en geweld. Zijn uitgebreide studie werd zowel een naslagwerk voor toekomstige Jodenzendingen als een wapenarsenaal voor antisemieten. Verwant met het Piëtisme was de beweging van de *Hernhutters*, gesticht door graaf Nikolaus Ludwig von Zinzendorf (1700-1760). Hij bepleitte een liefdevolle benadering van de Joden, omdat ze in hun geschiedenis al zoveel geleden hadden. Enkele Joden werden voor zijn beweging gewonnen, waardoor liederen met Joodse woorden en toespelingen in het gezangboek van de *Hernhutters* werden opgenomen.²²

Samuel Lieberkühn uit de kring van de *Hernhutters* werd de eerste Jodenzending, die vanaf 1739 ook korte tijd in Amsterdam werkzaam was. Zowel het Puritanisme als de Nadere Reformatie en het Piëtisme combineerden openheid naar Joden en Jodendom met de hoop op hun spoedige bekering tot het christendom. Daarom was het voor die tijd volstrekt uitzonderlijk, dat de Remonstrantse theoloog Kaspar Barlaeus in 1635 als eerbetoon het volgende epigram schreef aan Menasseh Ben Israel in diens boek over de schepping: "Zoals ik een zoon van Christus ben, zo zult gij een zoon van Abraham zijn" (*Sic ego Christiades, sic eris Abramides*).²³

Een verlichte dialoog

Niet alleen in de kring van chiliasten bestond er in de 17e en 18e eeuw aandacht voor het Jodendom. Als voorbeeld kan in dit verband een vroege voorloper van de Verlichting genoemd worden, de Remonstrantse hoogleraar theologie Philippus van Limborch (1633-1712).²⁴

Hij ging een dialoog aan met de uit Spanje afkomstige Marraan Orobio de Castro (1620-1687), die in 1662 in Amsterdam weer praktiserend Jood werd.²⁵

Hun dialoog begon met een ontmoeting in het huis van de Amsterdamse arts Egbert Veen, maar werd voortgezet in een lange, schriftelijke dubbele monoloog. Uiteindelijk werden deze op elkaar reagerende monologen in 1687 uitgegeven in Gouda, onder de titel *De veritate religionis christianae amica collatio cum erudito judaeo* ('Vriendelijke verhandeling over de

---

²² P. Lapidé, *Hebräisch in den Kirchen, Neukirchen-Vluyn* 1976, 91-92.

²³ In: Y. Kaplan, 'De Joden in de Republiek tot omstreeks 1750', in: J.C.H. Blom e.a. (red.), *Geschiedenis van de Joden in Nederland*, Amsterdam 1995, 170.

²⁴ P.J. Barnouw, *Philippus van Limborch*, Den Haag 1963; Th.M. van Leeuwen, *Deo Vivamus Amici. De Remonstranten en het gesprek met Israël, oratie* Leiden 1994.

²⁵ Y. Kaplan, *From Christianity to Judaism. The Story of Isaac Orobio de Castro*, Oxford 1989; P.T. van Rooden, J.W. Wesselijs, 'The Early Enlightenment and Judaism: The "Civil Dispute" between Philippus van Limborch and Isaac Orobio de Castro (1687)', *Studia Rosenthaliana* 21 (1987), 140-153.

waarheid van de christelijke religie met een geleerde Jood'). De wijze van argumentatie in deze 'vriendelijke verhandeling' contrasteert met andere gepubliceerde discussies uit de 17e eeuw tussen Joden en christenen en betekent een breuk met de bekende traditie van de christelijke polemieken tegen de Joden. Deze traditie was gestempeld door het eerder genoemde geschrift *Pugio Fidei* van Martini, waarbij de christelijke waarheid uit het Oude Testament en de Joodse geschriften werd afgeleid. Orobio de Castro poogde ook op deze wijze het gesprek te beginnen en wilde met name van Van Limborch weten, hoe deze uit het Oude Testament kon bewijzen, dat Israël alleen gered zou worden door de messias. Van Limborch gaf te kennen dat deze bewijzen niet uit het Oude Testament te leveren waren, omdat het Oude Testament op wezenlijke punten obscuur was en pas het Nieuwe Testament het heldere, universele licht liet schijnen door de openbaring van Jezus Christus. Orobio erkende de originaliteit in deze benadering van Van Limborch, die de dolk van Martini had laten vallen en wilde discussiëren op de basis van de natuurlijke rede. Zijn betoog voor de betrouwbaarheid van het Nieuwe Testament liep echter uit op een marcionitische onderwaardering van het Oude Testament, waarvoor hij afhankelijk was van de denkbeelden van Spinoza en Hugo de Groot. Hoewel hij het Joodse geloof een legitieme godsdienst vond voor het volk Israël in de tijd vóór Christus, achtte hij het Jodendom van zijn eigen tijd primitief en achterhaald. In vergelijking met anderen is zijn polemieken veranderd van toon, maar ook deze *amica collatio* laat geen ruimte voor de eigenheid van het Jodendom. Het oogmerk van Van Limborch met zijn verhandeling was de bekering van zijn gesprekspartner.

Réveil

Onder invloed van het Methodisme van Wesley en Whitefield in Engeland en het Piëtisme in Duitsland ontstond ook in Nederland in de 19e eeuw een nieuwe interesse voor de Joden. Binnen het Réveil, dat vooral aanhang vond onder hogere kringen in Amsterdam en Den Haag, bestond een uitgesproken belangstelling voor het Joodse volk. Een bloemrijk vertegenwoordiger van het chiliasme in het Réveil was **Willem Bilderdijk** (1756-1831).²⁶

Door een ziekte in zijn jeugd had hij een mateloze leesdrift en een rijke fantasie ontwikkeld. Hij was een fel bestrijder van de Verlichting en vanuit die achtergrond daarom ook een tegenstander van de assimilatie van de Joden. Bilderdijk gaf geen expliciete steun aan de in de 19e eeuw ontstane Joden, maar verheugde zich zeer over de doop van Da Costa en Cappadose. In zijn toekomstverwachting zag hij de wederkomst van Christus als het moment waarop de Joodse erkenning van Jezus als Messias zou plaatsvinden. Voor Bilderdijk was de Messias Jezus het hart van het Joodse volk. Als chiliast verwachtte hij op grond van de Bijbelboeken Daniël en Openbaring het spoedige aanbreken van het messiaanse Rijk.

Nog sterker leefden de chiliastische opvattingen bij zijn leerlingen **Isaac da Costa** (1798-1860) en Abraham Capadose (1795-1874), beide van Sefardisch-Joodse achtergrond, die op 20 oktober 1822 gedoopt werden in de Pieterskerk in Leiden. In 1846 werd door Capadose het Genootschap van Vrienden Israëls opgericht en in 1861 kwam uit deze kring de *Nederlandsche Vereeniging voor Israël* voort, die zich concreet op de Joden, toeleegde. Da Costa verwachtte als chiliast, dat spoedig de laatste duizend jaren van de geschiedenis zouden aanbreken, de periode van het koningschap van Christus op aarde en van de heerlijkheid voor het tot bekering gekomen Joodse volk. Da Costa zag een direct verband

---

²⁶ L. Engelfriet, Bilderdijk en het Jodendom. Bilderdijks waardering van het Joodse denken in confrontatie met zijn tijd (diss.), Zoetermeer 1995.

tussen de profetieën van de bijbel en de concrete geschiedenis van zijn tijd. Bij het 25-jarig jubileum van de *Nederlandsche Vereeniging* voor Israël in 1886 werd melding gemaakt van grote vijandschap van Joodse kant jegens het werk van de Jodenzending, maar werden ook de zegeningen van een aantal doopsbedieningen aan Joden breed uitgemeten.²⁷

In verhouding tot alle inspanningen waren er echter slechts weinig bekeerlingen. In de taal van de jubileum-uitgave werd dit als volgt uitgelegd: "Wij spraken van teleurstellingen, ook van heerlijke zegeningen mogen wij gewagen. (...) Het valt niet moeilijk, om door voorbeelden te staven, dat ook in dezen arbeid in den wijngaard des Heeren niet aan de vrucht behoeft gewanhoopt te worden, maar menige liefelijke verrassing door de Heer is bereid. (...) Groot is de vijandschap der Joden tegen diegenen uit hun volk, die hun geloof in den Heiland hebben beleden, en op allerlei wijzen wordt die vijandschap geopenbaard." De Jodenzending had nog een ander, onverwacht effect: met name door de zendingsactiviteiten onder Joodse kinderen werden uit overwegingen van concurrentie aan Joodse zijde maatregelen genomen op sociaal en religieus gebied en werd in de Joodse gemeente meer aandacht gegeven aan het onderwijs.²⁸

De gedachten van de aanhangers van *de Vrienden Israëls* en de *Vereeniging voor Israël* waren een uitzondering op de regel van het gangbare anti-judaïsme in kerk en christendom in de 19e eeuw. Toch weerspiegelden ook hun gedachten de traditionele, christelijke ambivalentie: enerzijds bestond er een diepe liefde tot Israël, maar anderzijds was deze liefde uitsluitend gericht op de bekering van Joden tot het christelijk geloof en daarmee op de uiteindelijke opheffing van het Jodendom.

Beïnvloed door het chiliasme van het Réveil werd in de *Afgescheiden Kerk* in 1875 door de synode van 's-Hertogenbosch een commissie ingesteld voor de zending onder Israël, waarin met name twee predikanten, de chilastisch gezinde J. van Andel en de bekeerde Jood Eliëzer Kropveld, zeer actief waren en diverse geschriften lieten verschijnen. Er bestaat historisch een verbindingslijn van deze zendingsverenigingen en kerkelijke organisaties in de 19e eeuw naar uiteenlopende activiteiten in de 20e eeuw in de verhouding tussen Joden en christenen, zowel naar nog steeds bestaande activiteiten van Jodenzending als naar op ontmoeting en dialoog gerichte Kerk-en-Israël-organen van de protestantse kerken in Nederland.

Er is een directe lijn aan te wijzen van het denken van het Puritanisme, de Nadere Reformatie en het Réveil naar het hedendaagse chiliasme, welke stroming een grote aanhang vindt zowel in de gevestigde kerken als in verschillende evangelische groeperingen. De liefde voor het Joodse volk is in de laatst genoemde stromingen en groeperingen doorgaans conditioneel, omdat deze gebonden is aan de vervulling van christelijk-eschatologische verwachtingen door Joden in het algemeen en door de staat Israël in het bijzonder.

Een oosterse stem

De opsomming in dit hoofdstuk moet noodzakelijkerwijs onvolledig blijven, maar om niet de indruk te wekken dat de uitzonderingen alleen beperkt bleven tot West-Europa, wil ik voor één bijzondere stem de aandacht vragen uit de Oosterse kerken, namelijk die van de Russische godsdienstfilosoof Wladimir Solowjew (1853-1900).²⁹

---

²⁷ Looft de Naam des Heeren. Een woord van dankbare herinnering uitgegeven bij het vijftienvigjarig bestaan der Nederlandsche Vereeniging voor Israël, Nijmegen 1886.

²⁸ Zo J. Frishman, *Dat hun geloof opregt gelove, hun keus de keus des harten zij*, oratie Leiden 1997, 18-20

²⁹ J. Halpérin, 'Vladimir Soloviev listens to Israel: The Christian Question', *Immanuel* 26/27 (1994), 198-210; B. Dupuy, 'Les juifs, l'histoire en la fin des temps selon Vladimir Soloviev', *Istina* 3 (1992), 253- 283.

In 1884 studeerde hij Hebreeuws en verdiepte zich in de Talmoed. Zijn essay 'Het Jodendom en de christelijke kwestie' werd in datzelfde jaar gepubliceerd. Op zijn sterfbed bad hij nog voor het Joodse volk en reciteerde de Psalmen in het Hebreeuws. Heel zijn leven streefde hij niet alleen naar de hereniging van de Orthodoxe Kerk met de Rooms-Katholieke Kerk, maar verlangde hij naar "de eenheid van Jodendom en christendom, niet op de basis van onverschilligheid of van een paar abstracte principes, maar op de echte basis van een natuurlijke en geestelijke verwantschap en positieve religieuze belangen."³⁰

Vlijmscherp weerlegt hij de bekende antisemitische argumenten van zijn tijd en wijst hij er op, dat de christenen de Joden niet kunnen verwijten Jezus te hebben gekruisigd, maar veeleer dankbaar moeten zijn, omdat zij de Jood Jezus aan de wereld hebben geschonken. Het christendom dient zich af te vragen, of het zich ooit christelijk tegenover de Joden heeft gedragen. Volgens hem is 'de Joodse kwestie' allereerst een vraag aan het adres van het christendom en daarom 'een christelijke kwestie'. Solowjew droomde van een nieuwe economische orde, waarin de Joden een grote rol zouden spelen vanuit hun ethische principes. In dit verband voert het te ver om in te gaan op zijn slavofiele en theocratische godsdienstfilosofie. Zijn eschatologische verwachting was gericht op de herkenning van Jezus als Messias door het Joodse volk, maar hij benadrukte daarbij dat de Joden ten diepste datgene leefden wat zij niet geloofden, terwijl de christenen niet in hun leven deden wat zij zeiden te geloven. Het doel van de geschiedenis zag hij als volgt: "Het uiteindelijke doel van de geschiedenis is voor Joden en christenen hetzelfde - de oecumenische theocratie, de verwerkelijking van de goddelijke wet in de menselijke wereld, de incarnatie van het hemelse in het aardse. Dit verbond tussen de hemel en de aarde, dit nieuwe verbond van God met de schepping, deze volkomenheid en deze bekroning van het universele werk worden op gelijke wijze door het christendom en het Jodendom erkend."³¹

Het enige wat Joden en christenen scheidt, volgens Solowjew, is de weg naar dat doel, want voor christenen gaat die weg via het kruis, terwijl het Jodendom die weg afwijst. Alleen heeft het christendom ontbroken aan geestelijke kracht om de christelijke ideeën in concrete daden te realiseren. Thuis als Solowjew was in de Bijbelse en nabijbelse bronnen van het Jodendom had hij een diep respect voor het Joodse volk en de Joodse eigenheid. In deze houding was hij zijn tijd ver vooruit.

Identificatie

De uiterste consequentie van 'filosemitisme' zag Schoeps in de volledige overgang naar het Jodendom. Hoewel deze volledige identificatie met het Jodendom niet meer onder de term 'filosemitisme' kan vallen, waren mensen die deze keus maakten stellig uitzonderingen op de regel. In alle tijden heeft het Jodendom aantrekkingskracht uitgeoefend op niet-Joden. Hoewel het omstreden is of het Jodendom ooit actieve zending heeft bedreven, zijn er steeds weer enkelingen en soms hele groepen geweest, die zich vrijwillig bij het Joodse volk hebben aangesloten.

Aan het einde van de 4e eeuw hield de kerkvader Chrysostomus zijn felle preken 'Tegen de Joden' om christenen af te schrikken mee te doen met Joodse feesten en gebruiken of zelfs over te gaan tot het Jodendom. Ook in tijden van grote vervolging van Joden door christenen

---

³⁰ W. Solowjew, 'Das Judentum und die christliche Frage', in: W. Lettenbauer (Hg.), Deutsche Gesamtausgabe der Werke von Wladimir Solowjew, Vierter Band, München 1972, 551-619 (citaat: 557- 558).

³¹ Solowjew, 581.

in de Middeleeuwen waren er enkelingen, die zich uit overtuiging bij het Joodse volk wilden voegen.

Zo vermeldt de Joodse martelaarsgeschiedenis van Weissenburg in de Elzas een "rabbi Abraham, zoon van onze stamvader Abraham uit Frankrijk, een prior van alle Franciscanen, die zijn oorspronkelijke geloof heeft opgezegd en als overtuigde Jood de vuurdood onderging; en rabbi Abraham, zoon van onze stamvader Abraham uit Augsburg, die het christendom verlaten heeft en voor de Joodse godsdienst uitgekomen is, en die gruwelijk gefolterd werd en op vrijdag op de dag van de nieuwe maan in Kislev (21 nov. 1265) wegens zijn geloof verbrand."³²

Ook in de tijd van de Reformatie en daarna voelden velen zich tot het Jodendom aangetrokken. Rond 1600 sprak een niet bij name bekende proseliet, die vanuit het christendom tot het Jodendom overgegaan was, het volgende getuigenis uit tegenover zijn rechters: "Het ligt niet in mijn bedoeling aan mijn doodvonnis te ontkomen. Ik heb dat weliswaar naar Gods wet en orde niet verdiend. Want ik vrees, bemin en prijs de Almachtige. Ook zal ik Zijn heilige Naam prijzen en verheerlijken tot mijn laatste ademtocht, want alleen Hem komt de eer, de aanbidding en de heerlijkheid toe. (...) Ik geloof op de weg van het heil en de waarheid te zijn en zal daarin volharden, totdat men mij op goede gronden, die uit het Oude Testament gehaald moeten worden, van het tegendeel zal kunnen overtuigen. Ik aanbid slechts één God en tracht de wet zoveel mogelijk te houden. (...) Wanneer u gelooft dat ik de dood schuldig ben en dat de wil van de Allerhoogste dat vraagt, dan geschiedde Zijn heilige wil. Wanneer u mij echter loslaat, dan laat u een onschuldige vrij, die God in de hemel vreest."³³

In de tijd van de Barok sympathiseerden niet alleen velen met het Jodendom, maar gingen ook enkelingen tot het Jodendom over. Eén van de bekendste is de katholieke Johann Peter Spaeth (1642/45-1701), die zich na zijn overgang Moses Germanus noemde. Spaeth's religieuze zoektocht leidde hem via het Lutheranisme, intrede in de karmelieter orde in Frankfurt tot de besnijdenis en proselietendoop in Amsterdam in 1697. Evenals andere proselieten ligt hij begraven op de sefardische begraafplaats in Ouderkerk aan de Amstel. De eerder genoemde Deen Oliger Paulli spande zich in om het door Moses Germanus geschreven 'Grote Hosanna' in 1701 in Amsterdam uit te geven, waarin hij het God-zijn van Jezus een leugen noemt en Israël ziet als de eerste en eniggeboren zoon van God en als de lijdende knecht des Heeren uit Jesaja 53.

Spaeth of Moses Germanus was in die tijd niet de enige. Ook de protestant Conrad Viëtor uit Marburg, die zich later Moses Pardo noemde, kan hier genoemd worden. Soms bleven zoekende geesten zich ook bewegen tussen Jodendom en christendom en probeerden ze een soort synthese tot stand te brengen.

Een voorbeeld voor deze houding is te vinden in een brief van Benedikt Sebastian Sperling, die uit Hamburg afkomstig was, maar na zijn overgang naar het Jodendom in Amsterdam onder de naam Israel Benedeti leefde. In 1682 schreef hij een brief aan zijn moeder in Hamburg, waarin hij haar laat delen in zijn bijzondere geestelijke inzichten. Hij ziet de drie engelen in het boek Openbaring als Luther, Calvijn en Jezus en is er van overtuigd dat Lutheranen en Gereformeerden samen het Jodendom naar het herstellende Sion zullen dragen. Er is ook een rol weggelegd voor de Islam, maar de kerk van Rome zal volgens hem verwoest

---

³² In: W.P. Eckert, 'Hoch- und Spätmittelalter. Katholischer Humanismus', in: K.H. Rengstorff, S. von Kortzfleisch (Hg.), Kirche und Synagoge, Band 1, München 1988, 253.

³³ In: G. Müller, 'Protestantische Orthodoxie', in: K.H. Rengstorff, S. von Kortzfleisch (Hg.), 496.

worden vanwege haar afgoderij en hoererij. Begeesterd laat hij weten: "Zo zullen de twee gemeenten, namelijk de Lutheranen en de Gereformeerden, voor de Joden zijn als twee vleugels van een grote adelaar. En zij zullen hen in het verwoeste land op hun plaats brengen, namelijk in het beloofde land. Opdat de heilige stad Jeruzalem en de tempel van God en het land, dat zo lang verwoest gelegen heeft, nu weer opgebouwd worden. En de sultan van de Turken zal voor hen een zuivere weg aanleggen, waarover zij kunnen reizen."³⁴

Op heel andere wijze identificeerden enkelingen zich gedurende de Tweede Wereldoorlog in de tijd van de Endlösung met het Joodse volk. Ook zij waren uitzonderingen op de regel. En ook deze identificatie door het verbergen en redden van Joden vond plaats met gevaar voor eigen leven, zoals in het verleden zo vaak het geval was geweest bij identificatie door overgang naar het Jodendom. In de Joodse geschiedenis worden deze redders met ere genoemd.

In 1953 nam het Israëlische parlement een wet aan, waarin de staat Israël zich verplichtte niet-Joden te eren die in de nazitijd Joden hadden gered.

In 1962 werd bij de gedenkplaats Yad HaSjem in Jeruzalem begonnen met de aanleg van een 'laan van rechtvaardigen', waar iedere niet-Jood, die onderscheiden werd, een boom kon planten, of voor wie er een boom geplant werd door een nabestaande. Op deze wijze werd aan het Joods-religieuze begrip 'rechtvaardigen uit de volken' een nieuwe betekenis toegevoegd. Naar Joods besef heeft ieder, die een mensenleven gered heeft, de wereld gered en moet daarom tot de *rechtvaardigen* worden gerekend. Sommigen van deze redders handelden uit liefde voor het Jodendom, maar velen deden hun reddingswerk op louter humanitaire gronden.

---

³⁴ In: W. Philipp, 'Der Philosemitismus im geistesgeschichtlichen Feld. Bericht über eine neue Quelle und Orientierungsversuch', Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte 10 (1958), 220-230 (223).